ڕێگەی ڕەهبەر

لەعیلمی ئوسولی حەدیثدا

مەلا عبدالکریمی مدرس

داینـاوە

صلاح الدین سەنگاوی

ئامادەو سەرپەرشتی چاپی کردووە

چاپی یەکەم

چاپخانەی شەفیق ـ بەغدا

١٤٠٥ ـ ك ١٩٨٥ ـ ز

ڕێگەی ڕەهبەر

لەعیلمی ئوصولی حەدیثدا

((مەلا عبدالکریمی مدرس))
((دایناوە))

((صلاح الدین سەنگاوی))
ئامادەو سەرپەرشتی چاپی کردووە

چاپی یەکەم

چاپخانەی شەفیق ـ بەغدا

١٤٠٥ ـ ك   ١٩٨٥ ـ ز

پێشەکی

حەدیث یا گوفتارو ڕەفتارو پەسەندی پێغەمبەر ـ دروودی خودای لەسەر بێ ـ هەر لە زەمانی خۆیدا موسوڵمانان ئەیانگێڕایەوەو بە یەکتریان ڕا دەگەیاند • پێغەمبەر ـ د ـ ڕێگەی نەئەدا بە ئەصحابەکانی ـ بە شێوەیەکی گشتی ـ کە فەرمایشتەکانی کۆ بکەنەوەو لە دەفتەری تایبەتیدا بینووسنەوە • ئەمەش زیاتر لەبەر ئەوە بوو : نەکو نووسینەوەی قورئانو لەبەر کردنی پشت گوێ بخرێ ، یا تێکەڵاوی حەدیث ببێو لەپاشان قورئانو حەدیث لە یەك جودا نەکرێنەوەو نەزاندرێ کامە قورئانەو کامە حەدیثە لە کاتێکدا کە هێشتا قورئان لە شوێنی تایبەتیدا کۆ نەکرابووەوەو هێشتا وەحییش کۆتایی نەهاتبوو •

ئەم نەنووسینەوەی حەدیثە درێژەی کێشا بۆ زەمانی خولەفای ڕاشیدین ـ خودایان لێ ڕازی بێ ـ و گێڕانەوەی فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ـ د ـ هەر دەماودەم دەبیسترانو لە دەفتەری تایبەتیدا نە نووسرانەوە ، ئەگەرچی ترسی ئەوە نەما بوو کە قورئانو حەدیث تێکەڵاوی یەك بنو لە یەك جوێ نەکرێنەوە ؛ چونکی لەم چەرخەدا هەموو قورئان کۆ کرابووەوەو لە دەفتەردا چەسپی بوو ؛ بەڵام لەبەر ڕووناکی دەروونی هاوڕێکانی پێغەمبەر ـ د ـ و متمانەکردن بە یەکتریو دووری درۆ لە زمانیانەوە بە پێویستیان نەزانی حەدیثەکان بنووسنەوەو ـ وەکو قورئان ـ بە جیهانی ئیسلامیدا بڵاویان بکەنەوە •

تا له سەدەی دووی کۆچیدا ـ زەمانی ئەمەوییەکان ـ دوای ئەوەی که موسوڵمانان له بارەی ڕامیاریو بیرو باوەڕەوە بوون به چەند کۆمەڵو گرۆهێكو هەر گرۆهێك بۆ چەسپاندنی بیروڕای خـۆی کـەوتـە هەڵبەستنو دانانی حەدیث ، به شێوەیەك مەترسی ئەوە ئەکرا که حەدیثـی ڕاستو ڕەفتاری شیرینی پێغەمبەر ـ د ـ له ناوبچنو له لایەن کینەلـە دڵانو گرۆهپەرستانەوە دەستکاری بکرێن •

جا لەبەر ئەم هۆیانە خەلیفەی دادپەروەر عومەری کوڕی (عبدالعزیز) ـ خودای لێ ڕازی بێ ـ نامەی بۆ هەندێ لـە زاناکانی ئەو چەرخـە ناردو داوای لێ کردن که دەست بکەن به کۆکردنەوەی حـەدیثو لـە دەفتەری تایبەتیدا بینووسنەوە •

ئەم کرداری عومەری کوڕی (عبدالعزیزە) بانگـەوازێك بوو بـۆ هەموو زانایانی ئەم عیلمە که فریای فەرمایشـتەکانی پێغەمبەر بکەونو له چنگی درۆزنانو کۆمەڵانی به ڕواڵەت ئیسـلامو به دەروون دوژمنیـان ڕزگار بکەن •

ئیتر دوای ئەم ڕووداوە چەندەهـا کتێبی حەدیث پێکهێنراو کـۆ کرایەوەو کەوتنە دەست موسوڵمانانەوە ، نووسینەوەی گـەلێ زانسـتی تریش ، وەکو : تەفسیرو ، نەحوو ، ئەدەب دەستی پێکرد •

ئینجا دوای کۆ کردنەوەی ئەم حەدیثانە پلەیەکی دی هاتە پێشەوە ، ئەویش گێڕو ئەتەڵەکردنی ئەم حەدیثانـە بوو چ لـەبارەی دەقـی حەدیثەکەوە و چ لەبارەی ڕشتەی ئەو پیاوانـەوە کـە حـەدیثەکەیان ڕیوایـەت کـردووە ، تا بتوانن بەم شێوە شەنوکەو کردنـە

خەرمانی حەدیثی پێغەمبەر - د - لە مرۆرو زریزانبەی درۆو دەلەسە پاك بكەنەوەو حەدیثی ڕاستو بتەو لە چەوتو لاواز جیا بكەنەوە •

لێكۆڵینەوەی ئەم زانایانە بوو بە كێشو تەرازوویەك بۆ هەڵسەنگاندنی هەر جۆرە حەدیثێكو دیاریكردنی پلەی ئەو حەدیثە •

لە ڕاستیدا كاری ئەم زانایانە ئەركی سەرشانی چینەكانی دوای خۆیانیان فرە ئاسان كردو ئەم زانستییە واتە : (علم الحديث رواية ودراية) پەرەی سەندو چوار قوڕنەی وڵاتی ئیسلامی گرتەوەو گەلێ زانای مەزنی تێدا هەڵكەوت ، وەكو : ئیمامی بوخاریو ئیمامی موسلیم •

گومانی تێدا نیە كە كوردستانی ئێمەیش بێبەش نەبووە لەخزمەت كردنی ئەم عیلمە ، هەروەكو لە (علوم)ە ئیسلامییەكانی تردا زۆر زانای بەرزی تێدا هەڵكەوتووە ، یەكێ لەو مامۆستا پایە بەرزانەی كوردستان كە لە عیلمی حەدیثدا ناوبانگی زانایيو سوارچاكی جیهانی ئیسلامی گرتووەتەوە (ابن الصلاح الشهرزوري)یە وە چەندەها مەلای بەرزی وەكو ئەو •

بەڵام جێگەی داخ ئەوەیە : كە بۆ یەك دوو سەدە لەمەوپێش دەچێ ئەم زانستییە لە ناو مەلاو فەقێكانی كوردستاندا برەوی نەماوەو بەرەو ئاوابوون چووە •

ئەوەی بوو بە هۆی نوشوستی عیلمی حەدیث لەم وڵاتەدا ، هەروا بە ئاسانیو بە پەلە ناتوانرێ دەستنیشان بكرێ ، بەڵكو پێویستی بە لێكۆڵینەوەی بە ئارامو بە پشوو هەیە •

جا وا ماموّستامان ، جەنابی ماموّستا مەلا عبدالكريم ـ خودا بوّمانی بهێڵێت ـ ئەم كتێبەی لە علمی حەدیشدا داناوە ، بە زمانی كوردیو بە شێوەیەكی ئاسان ، بوّ فەقێو مەلاو خوێندەوارەكانی تری كوردستان ، بەڵكو جارێكی تر ئەم علمە لە وڵاتی خوٚشەویستماندا بیووژێتەوەو بڵاو بێتەوە •

سا خودا دڵی بەندەكانت بە پرشنگی ڕاستیو خوٚشەویستی ڕووناك بكەرەوە ، ئێمەش سایەی جەم •

صلاح‌الدين سەنگاوی

١٩٨٥/١/١ بەغدا

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين ، والصّلاة والسّلام على سيّدنا محمد وآله وصحبه واتباعه اجمعين باحسان الى يوم الدّين .

به ناوی خودای خاوەن یاسای عام
قورئانی پیرۆز سەرچاوەی ئیسلام
جوبرەئیل یانی : فریشتەی ئەکبەر
لەسەر ئەمری حەق هێنای بۆ ڕەهبەر
بۆ لای موحەممەد ئەحمەدی مەسعوود
خاوەنی پایەی مەقامی مەحموود
ئەویش بە صیدق‌و ساغی‌و ئەمانەت
هەمووی ڕاگەیاند بە هەموو ئوممەت
فەرمانیشی دا بە کەشف‌و بەیان
بۆ موجمەلاتی ئەلفاظی قورئان
تا بە وتارو ڕەفتارو تەقریر
تەنویری کردن بە ئەعلا تەنویر
پەری‌و ئادەمی لەسەر دڵسۆزی
گەیشتن بە ڕێی بارەی پیرۆزی
ثەناو ستایش بۆ ذاتی خودا
دروودی بێ حەد بۆ (رسول الله)
هەم لەبۆ ئالی بەهرەمەندانیی
لەگەڵ یارانی مەردی مەیدانیی
تا دونیا دونیاو هەتاو چرایە
بەڵکو دائیم بن هەتا هەتایە

پاش ئەمە ئەڵێم بە یارانی پاك
دڵ بە ئەنواری ئیسلامی ڕوو ناك
ئەم نامە هەمووی هو نراوەو بلاو
باسی سو ننەتی حەزرەتە تەواو
سو ننەت وتارەو ڕەفتارەو تەقریر
بۆ پێغبەری بەشیرو نەذیر
تەقریر ڕەزایە بە ڕووداوێ وا
ڕوو بدا لە لای حضوری ئەوا
لە گەنجینەی دڵ کاتێ کەوتەدەر
ناوم ئیعلان کرد بە : (ڕێگەی ڕەهبەر)
ئەغلەب هێناومە بە هیوای نەجاح
لە تەئلیفەکەی شێخ (ابن الصلاح)
مەشهوور لە ناوا بە شارەزووری
پیرۆز بێ قەصری قەبری پڕ نووری
کونیەی ئەبو عەمر ناوی عوثمانە
ناوی باوکیشی (عبدالرحمن) ە
(صلاح‌الدین) ە لەقەب لە ناوا
شیلەخانی‌یە لە خاكو ئاوا
پێنج‌صەدو حەفتاو حەوتی هیجری بوو
کە (ابن الصلاح) تەوەللودی بوو
باوکی مەردێ بوو بە پایەو تەمکین
یەکەم زانا بوو بۆ تەدریسی دین
ئەو ڕۆڵە فەردە لەو خانەدانا

عیلمی تەحصیل‌کرد تا بوو بە زانا
جا باوکی ناردی بۆ شاری موصڵ
بۆ تەحصیلی عیلم زیاتر لە حاصڵ
ئەویش لە عیلما خۆی‌کرد بە ڕەئیس
نەخسوس لە عیلمی تەفسیرو حەدیث
جا چوو بۆ بەغدا جا بۆ خوراسان
جا هاتەوە شام ئارامو ئاسان
جا گەڕایەوە لە بۆ کوردستان
بۆ صیلەی ڕەحمو دیدەنی دۆستان
جا لەسەر ڕاوێژ لە بۆ نەشری دین
لەگەڵ باوکیا بە قەدرو تەمکین
هەردوو هاتنەوە لە بۆ شاری شام
ئیستیقبال کران بە ڕووی ئیحتیرام
باوکی دامەزرا لە شاری حەڵەب
لەسەر مەدرەسەی میری موقەڕەب
(أسدالدین)ی لەقەب شێرکۆ
مامی صەلاحی بەشانو شکۆ
(ابن الصلاح)یش مایەوە لە شام
کرا بە موفتیو بە (شیخ الاسلام)
تا تاوی ڕۆژی دای بە دونیا دا
لە عیلمو حیلمو فەضڵو تەقوادا
چەن تەئلیفی کرد نایابو نەفیس
یەکێ لەوانە لە عیلمی حەدیث

من ئەو تەئلیفەم کردووە بە ئیمام
بۆ : ڕێگەی ڕەهبەر (أحسن الكلام)
تا براکانم زوو بیکەن لەبەر
تا ئاگادار بن لە ڕێگەی ڕەهبەر
سوننەتو ئەثەر حەدیثو خەبەر
مەتنو سەنەدو موسنەد ژێرو سەر
موحەددیث حافیظ حوجەتو حاکیم
ئیصطیلاحاتن بە دەوری دائیم
چوارەی ئەوەڵیان موتەرادیفن
لەسەر یەك مەعنا موتەعارەفن
مەتن ئەلفاظی حەدیثەکانە
سەنەد ئەفرادی ڕاوییەکانە
موسنید ڕاوییە بە شێوەی ئیسناد
فلان لە فلان تا (خیر العباد)
موسنەد بە فەتحە حەدیثێ وایە
بە سەنەد بڕوا هەتا نیهایە
موحەددیث یانی زانای پڕمایە
لەبۆ ڕیوایەت هەم بۆ دیرایە
ئەوەن زانا بێ بە حاڵی ئەشخاص
نەکەوێتە ناو گێژی ئیلتیباس
حافیظ بە پایە لەوە بالاتر
حوجە لە حافیظ مایەی زیاتر
حاکیم زۆرترە مەقامو ناوی

بەڵێ فەرموویە شێخی مەناوی :
حافیظ کەسێکە صەد هەزار حەدیث
لەبەرکا وێنەی جەوهەری نەفیس
حوجە لەبەرکەر بۆ سێ صەد هەزار
لە قەول‌و فیعلی تەقریری موختار
حاکیم شامیلە عیلمی بە ڕەحمەت
بۆ ئەحادیثی صاحیبی ئوممەت
زانای ئەحادیث لەسەر ڕیوایە
ڕووی لە حەدیثە لە مەتن‌و مایە
واتە ئەو لەفظە یا ئەو ڕەفتارە
یا ئەو تەقریرە لەبۆ موختارە
یانی وای فەرموو یا ئەو کارەی کرد
یا لەو ڕووداوا ئینکاری نەکرد
لێرا مەوضووعی ئەم عیلمە چاکە
ذاتی ئەنوەری ڕەهبەری پاکە
(من حیث اسناد الحدیث الیه
صلی ربنا تعالی علیه)
غایە عیصمەتی ڕاوی‌یەکانە
لە خەطا لە ڕووی ئەو نیسبەتانە
تەعریفەکەیشی عیلمێکی وایە
کە نەقڵی سوننەت ئەکا بەوایە
زانای حەدیثیش لەسەر دیرایە

ئەڵێ تەعریفی ئەم عیلمە وایە
عیلمێکە باحیث لە حاڵی سەنەد
لە ڕووی صیحەتو حوسنو ضوعفو ڕەد
مەوضووعەکەیشی ڕاویو مەرویە
ئاخۆ ضەعیفە یاخود قەوی‌یە
غایەیش دووری‌یە لە خەطاو خەطەر
لەو ئیسنادەدا لای مەولای بەشەر
ئیبنو شەهابی زوهری پڕ تەمیز
بە ئەمری عومەر (بن عبدالعزیز)
ئەم عیلمەی دانا بۆ ئەهلی ئیسلام
(جزاه الله الملك العـــلام)
لە صەدو یازدەی تەئریخی هیجری
بباریێ ئەنوار بۆ قوببەی قەبری

× × ×

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي أسند الى ذاته الرحمة ، وأوصلها الى من أطاعه من الامة ، والصلاة والسلام على وسيلة كشف الغمة ، سيدنا محمد الرفيع القدر العالي الهمة ، وعلى آله وأصحابه أصحاب السند يوم يجمع الله الرسل ويسأل عن اجابة الامة ، وعلى أتباعهم باحسان الى يوم الدين •

لەپاش ستایش بۆ پەروەردگارو دروودی حەزرەتی ڕەسوولی موختار ـ صلى الله عليه وسلم ـ و ئالو ئەصحابی ئەبرار ، دەمێکە وام لە بیری ئەوەدا کە ڕیسالەیێ بنووسم بە هۆنراوەیی‌و ڕووناکی بکەمەوە بەو شێوە پەخشانە درەخشانە کە شایاوی برادەرانە ، لە عیلمی حەدیثدا •
وا ئێستە ـ الحمد لله ـ موەففەق بووم لەسەر مەبەستی خۆم ، وە ئەم ڕیسالەمە بۆ نووسین بە عینوانی : (ڕێگەی ڕەهبەر) • لە بلەی سوننەتی نەبەویی کە : وتارو رەفتارو تەقریرە ، واتە : ڕەزامەندیی بەو ڕووداوانە کە کراون لەسەر ئاگاداریی ئەو •

جا لە خودا داوا ئەکەم سوود بەخش بێ بە برادەران لە هەردوو جیهاندا•
وە زوربەی ئەم ڕسالەمە وەرگرتووە لە کتێبی (علوم الحديث) دانراوی (شيخ المحدثين) ئەبو عەمر عوثمان (مكنى) بە : (ابن الصلاح)و مەشهوور بە شارەزووری ، جا با نموونەیەك لە تەرجەمەی حاڵی بنووسین :

ئەو ذاتە لە تەئریخی پێنج‌صەدو حەفتاو حەوتی کۆچیدا لە دایك بووە لە دێی شیلەخان [1] لە ناحیەی (سووورداش) تابیعی موحافەظەی

(١) وەرگیراوە لە لەفظی : شێخ عەلی خان • کە ناوی مالیکی ئەو دێ بووەو هاوچەرخی (قازی بەنێ)ی قەرەداغی بووە ، لە دەوری تەئریخی سێ‌صەدو حەفتای کۆچیدا ـ منه •

سلێمانیەی ئەمڕۆ • وە لە خزمەتی باوکی بە حورمەتی عەللامەی عەصر شێخ عەبدوڕەحمانی شێلەخانی شارەزووری موکەنا بە ئەبو صەلاح‌دا خوێندوویەتی هەتا پێ‌گەیشتووە ، جا بە ئەمری باوکی بۆ زیادە مەعلوومات ڕۆیشتووە بۆ شاری موصڵ‌و گەلێ لە عیلمی حەدیث‌و تەفسیردا ئیستیفادەی کردووە ، جا لەوێوە ڕۆیشتووە بۆ شاری (بەغداد)و پاش ماوەیێ لەوێشەوە ڕۆیشتووە بۆ شاری (خۆراسان) ؛ وە لەم شارانەدا بەو جۆرە ویستوویەتی کەسبی عیلمی کردووە ، جا گەڕاوەتەوە بۆ دمشقی شام‌و لە شامەوە گەڕاوەتەوە بۆ دێی شێلەخان‌و پاش ماوەیێ لە خزمەتی باوکیدا گەڕاوەتەوە بۆ شام • وە باوکی دامەزراوە بە مودەڕیس لەسەر مەدرەسەی (اسدية) لە شاری حەلەبدا کە (اسدالدين) شێرکۆ مامی سوڵطان صەلاحوددینی ئەیوبی - رحمهما الله - بینای کردووە ، وە (ابن الصلاح) خۆی دامەزراوە لەسەر پایەی ئیفتاو مەشیەخەت‌و بووە بە موفتی‌و شێخو لئیسلام لە شاری (دمشق)دا ، وە لە هەموو لایەکەوە طوللابی عولووم‌و موسوڵمانان لێیان کردبووەتەوەو بوون بە چرای عالەمی ئیسلام لە ئیفادەی عولووم‌و ئەحکامی ئیسلامدا • وە (ابن صلاح‌الدين) گەلێ تەئلیفی کردووە لە عولوومدا، یەکێ لەوانە ئەم کتێبەیە کە ناوی : (علوم الحديث)ە ؤ من کردوومە بە سەرچاوەی ئیستیفادەی خۆم • لە میهرەبانی خودای تەعالا داوا ئەکەم کە ئەم کتێبەی منیشە بکا بە هۆی ئیستیفادەی طەلەبەی عولووم لەم ولاتی خۆمانەدا - بمنه وفضله آمين - •

جا بزانن عیلمی ئوصووڵی حەدیث دوو باڵی هەیە ، یەکەم باڵی ڕیوایەت ، واتە : گێڕانەوەی وتارو ڕەفتارو تەقریری حەزرەت - صلى الله عليه وسلم - وەمەعنای تەقریر ڕەزامەندی‌و دانانە بەو شتانە کە

ڕوویان‌داوە بە ئاگاداری حەزرەت ـ صلی اللە علیە وسلم ـ و بە بێ مانیع ئینکاری نە کردوون • وە تەعریفی ئـەم عیلمە لەســەر ئـەم باڵـە : گێڕانەوەی وتارو ڕەفتاری حەزرەتە لەگەڵ تەقریـرەکانیدا (کما هــو الواقع) • وە مەوضووعەکەی : ذاتی حەزرەتە ـ صلی اللە علیە وسـلم ـ لە جیهەتی ڕیوایەتی وتارو ڕەفتارو تەقریرەوە • وە فائدەکەی : پارێــزە لە هەڵەکاری لەو گێڕانەوەدا •

دووەم باڵی دیرایەت ، یانی : زانستی پایەی نیسبەتـی ئـەو وتارو ڕەفتارو تەقریرە بۆ لای حەزرەت ـ صلی اللە علیە وســلم ـ لـە ڕووی صیحەت‌و حوسن‌و ضوعفەوە ، واتە لە ڕووی هێزی تـەواوی ئـەو کەسانە کە ئەوانەی گێڕاوەتەوە لە عەداڵەت‌و ضـەبطو ڕاگرتـن بـۆ مەرویەکان ، یا هێزی ناونجی یا هێزی کەمیانەوە •

جا تەعریفی ئەم عیلمە لەم باڵەوە ئەمەیە : عیلمی ئوصوولی حەدیـث عیلمە بە چەند ئوصوول‌و مەسائیلێ کە ئەزانرێ بە هــۆی ئـەوانــەوە ئەحواڵی سەنەدی حەدیثەکان ، واتە : ئەو کەسانە کە ڕیوایەتیان کردوون لە بابەتی صیحەت‌و حوسن‌و ضوعفەوە • وە لە بابەتی دەرەجات‌و پلەپلەی ئەم سێ صیفەتانەوە کە مەداری ئەوانەیش لەسەر عەداڵەت‌و ضـەبطو حیفظ و یەقەظەیە ، وە وێنەی ئەمانەیە وەکو لەمەولا باسـیان دێ ـ ان شاء اللە تعالی ـ

وە ئەو مەسئەلە وەکو ئەڵێت : هەر حەدیثێ سەنەدەکانی تا ئەگــا بە حەزرەت ـ صلی اللە علیە وسلم ـ عادڵ‌و ضابطو حافــظو متیقــظ بن ئەوە پێی ئەڵێن : صەحیح •

وە مەوضووعی ئەم عیلمە لەم باڵەوە ڕاوی‌و (مـروي عنـه)وە لــە بابەتی قوبووڵ‌و ڕەددەوە • وە فائیدەکەیشی قوبووڵ یا عەدەمە قوبووڵـی حەدیثەکەیە • وە غایەکەیشی گەیشتنە بە پیرۆزی‌و بەختــەوەری لــە

هەردوو جیهاندا ، لەم دونیادا بە پیرۆزی خزمەتی ئاینی ئیسلامو لەو دونیاشدا بە ڕەزامەندی پەروەردگاری عالەم •

وە واضیعو دانەری ئەم عیلمە (ابن الشهاب الزهری) یە کە لەسەر فەرمانی خەلیفەی ڕاشید عومەری کوڕی (عبدالعزیز) لە سالی صەدو یازدەی کۆچیدا ئەم عیلمەی داناو ئەحادیثی گردکردەوە ، وە بەو خزمەتە دینی ئیسلام تازە کرایەوە •

جا بزانن : چەند لەفظێ هەن بە کارئەبرێن لە بەینی ئەهلی ئەم عیلمەدا وەکو : (حدیث ، اثر ، سنة ، متن ، سند ، مسند) بە فەتحەو کەسرەی نوون ، وە : (محدث ، و حافظ ، وحجة ، وحاکم) •

لەسەر بیروڕای گەلێ لە زانایانی ئەم عیلمە چوار کەلیمەی ئەوەڵ یەك مەعنایان هەیە ، بریتی یە لە وتارو ڕەفتارو تەقریر● حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ وە (متن) نەفسی ئەو لەفظانەیە کە بیسراون لە حەزرەتەوە • وە (سند) ئەو کەسانەن کە لە ڕشتەی ڕیوایەتەکەدا هەن • وە (مسند) لەسەر وەزنی ئیسمی فاعیلی بابی افعال ، بەو ڕاویە ئەڵێن کە ئەو ڕیجالی سەنەدە ئەخوێنێتەوە • وە (مسند) لەسەر وەزنی ئیسمی مەفعول ئەو حەدیثەیە کە بەو سەنەدانە بەرز کراوەتەوە • وە (محدث)بە ئیسمی فاعیلی بابی تفعیل ئەو کەسەیە مەشغوولی ڕیوایەتو حیفظو تەحقیقی پایەی حەدیث بێ • وە (حافظ) کەسێکە زیاد لە گردەوەکانی موحەددیث حەدیثەکانیش بکاتە بەر • وە (حجة) کەسێکە کە لە عیلمی حەدیثدا پایەی لە موحەددیثو حافیظ بەرزتر بێ • وە (حاکم) ئەوەیە پایەی عیلمی لەوان بالاتر بێ • بەلام مەناوی شارحی (جامع الصغیر) ئەفەرموێت : حافیظ ئەوەیە صەد هەزار حەدیثی لەبەر بێو حوججەت ئەوەیە سێ صەد هەزار حەدیثی لەبەر بێو حاکیم ئەوەیە پایەی عیلمی زیاتر بێ لەوان •

ئەقسامی حەدیث

ئەقسامی حەدیث تا شەستو پێنجن
هەموو بە وێنەی گەوهەری گەنجن
لەلای زانادا باش دیاری‌یە
ئەو تەقسیمانە ئیعتیباری‌یە
ئەڵێن سوننەتی (سید العباد)
موتەواتەرە یاخود لە ئاحاد
شرووطی یەکەم پێنجە موعتەبەر
کەثرەتی ڕاوی بۆ نەقلی خەبەر
دووەم* ئەمین بین کە لەسەر درۆ
گردەوە بووبن بە عادەتی خۆ
سێیەم ئەساسی لەسەر ئیحساس بێ
بیستنو بینین بێنو مەساس بێ
چوارەم ئەم وەزعە لەسەر تا بەخوار
لە چینەکانا بێنە جێ یەك جار
پێنجەم عەلاوەی ئەو شرووطانە
حصوولی عیلمە بەو خەبەرانە
یانی عیلمێکی بەدیهیی یەقین
دەس بدا بۆ تۆ بە شێوەی تەمکین
وەکو حەدیثی (من كذب عليّ
فليتبوّء) تا ئینتیهاکەی
دووەم سێ قیسمی یەکەم مەشهوورە

به زیاتر له دوو نه‌قلی ضه‌رووره
سێ که‌س یا چوار یا ئه‌وه زیاتر
به‌ڵام نه‌گاته تای موته‌واته‌ر
هه‌روا (مستفیض) بازێ که‌س ئه‌ڵێ
ئه‌بێ سه‌ر تا خوار ڕیزی یه‌ك ڕێ بێ
سێ له سێ له‌سێ هه‌تا لای ڕه‌سوول
یا چوار له چوار تا خاوه‌ن مه‌حصوول
دووه‌م عه‌زیزه دوو که‌سی به‌سه
سێیه‌م غه‌ریبه له‌سه‌ر یه‌ك که‌سه
جا ئه‌گه‌ر غوربه‌ت له ئه‌صڵدا بوو
یانی ئه‌و سه‌ره‌ی صه‌حابی تیا بوو
ئه‌وه ناسراوه به فه‌ردی موطڵه‌ق
وا نه بوو فه‌ردی نیسبی‌یه به حه‌ق
ئه‌وه‌ی له به‌شی ئاحاد مه‌عدووده
بازێ مه‌قبووڵه‌و بازێ مه‌ردووده
به بێ قه‌رینه خه‌به‌ری ئاحاد
ئیفاده‌ی یه‌قین ناکه‌ن به عیباد

× × ×

بزانن : حه‌دیثی شه‌ریف به چه‌ند جۆر ته‌قسیم ئه‌کرێ له‌سه‌ر ئیعتیباری صیفات‌و ئیعتیبارات‌و به‌م شێوه ئه‌قسامی حه‌دیث ئه‌گه‌ن به شه‌ست‌و پێنج قیسم ، به‌ڵکو له‌و ژماره‌یش زیاتر ئه‌ڕوا ، به‌ڵام موحه‌دیثین ته‌ماشایان نه‌کردوون • وه ئه‌م ته‌قسیمانه ته‌قسیمی ئیعتیبارین •

جا ئه‌ڵێین : حه‌دیث یا موته‌واته‌ره یا حه‌دیثی ئاحاده ، وه موته‌واته‌ر ئه‌وه‌یه پێنج شه‌رتی تێدا بێته جێ • یه‌که‌م ژماره‌ی ڕاوی‌یه‌كانی زۆر بێ •

دووەم زۆری یەکەی بە ئەندازەیەك بێت کە بە عادەت کردەوە بوونی ئەو کەسانە لەسەر درۆ کردن مەحاڵ بێ • سێیەم ڕیوایەتەکەی لەسەر بە کارهێنانی یەکێ لە حەواسی خەمسە بێ ، واتە : بە گوێچکەی خۆی فەرمووده‌کەی بیستووە وەیا بە چاوی خۆی ڕەفتارەکەی دیوە • چوارەم ئەوەیە ئەم شەرتانە لە سەرەوە تا خوار لە هەموو چینێکدا بێتە جێ ، واتە : ژمارەی ڕاوی هەموو چینێك زۆر بێ بە نەوعێ بە عادەت مەحاڵ بێ • کە لەسەر درۆکردن گردەوە بین و ئەساسی ڕیوایەتەکەیش لەسەر ئیحساس بێ • پێنجەم ئەمەیە کە علم پەیدا ببێ بە یەقین بۆ بیسەری ئەو حەدیثە، جا وێنەیەکی ئەمخەبەرە موتەواتەرە وەکو حەدیثی : (مَن کَذبَ عَلَيَّ مُتَعمِّداً فَلیَتبوَّءْ مَقعدَه من النّار) • واتە : هەرکەسێ عەمدی و قەصد درۆم بە دەمەوە هەڵبەستێ ئەوە با دابمەزرێ لەسەر جێگە دانیشتنی خۆی لە ئاگری دۆزەخدا • واتە : ئەو کەسە بێ گومان شایاوی ئەوەیە لە ئاگری دۆزەخدا عەذاب بدرێ • ئەم حەدیثە لە چینی یەکەمدا زیاتر لە حەفتا کەس بیستوویانە لە حەزرەتەوە ــ صلی الله علیه وسلم ــ هەروا لە چینە خوارەوەکانیشا بەو ژمارە زۆرە ڕیوایەت کراوە •

وە بزانن بۆ ژمارەی ڕاوییەکان لە حەدیثی موتەواتەردا عەدەدێکی مەعلووم دیاری نەکراوە ، بەڵکو میزان ئیفادەی علمە بە ئینسان بە گوێرەی عادەت ، واتە : هەر عەدەدێ بوو بە هۆی علم و یەقین بۆ بیسەرەکان ئەوە ئەو حەدیثە لەو کاتەدا بەر موتەواتەر ئەکەوێ بە شەرتی ئەوە کە باقی مەرجەکانیش بێتە جێ • بەڵێ ، بازێ لە زاناکان فەرموویانە : نابێ ژمارە چوار یا پێنج بێ ، چونکە چوار شاهید لە شەهادەتی زینادا پێویستە تەزکیە بکرێن لەبەر ئەوە کە شەهادەتەکەیان موفیدی ظەننەو بە بێ تەزکیەی موزەککی ضەعیفە • وە پێنج کەسیش

وەکو کەلیمەی لیمان ئەویش هەر موجیبی ظەننە ، بەڵام لە پێنج زیاتر قابیلە کە ئیفادەی عیلم بکا .

وە قیسمی دووەم لەم تەقسیمەدا کە حەدیثی ئاحادە لەسەر سێ بەشە :

یەکەم : ناوی ئەبەن بە مەشهوور کە بریتی‌یە لە : حەدیثێ ڕاوی‌یەکانی لە دوو کەس زیاتر بن ، بەڵام نەگا بە پایەی حەدیثی موتەواتەر ، وە ئەم مەشهوورە ناویش ئەبرێ بە (مستفیض) وە ئەمانە یەکێکن ، وە بازێ لە زاناکان فەرقیان کردوون بەوە کە پێویستە ژمارەی ڕاوی‌یەکانی (مستفیض) لە ئەوەڵەوە تا ئاخر وەکو یەك بن ، واتە چوار کەس لە چوار کەس یاخود پێنج کەس لە پێنج کەس بن لەسەر تا ئەو سەر . وە بازێ لە زاناکان وا فەرقیان کردوون بە فەرقێکی تر ، وە مەعنایەکی تری ئەوەیە کە دائیر بێ لە ناو خەڵکدا خوای ڕاوی‌یەکی بێ یا دوو یا سێ ، یا هەر سەنەدی نەبێ ، جا پێویستە ئینسان هۆشیار بێ لەم بابەتانەوە .

دووەم لە ئەقسامی ئاحاد حەدیثی عەزیزە کە حەدیثێکی وایە ڕاوی‌یەکەی لە دوو کەس کەمتر نەبێ .

سێیەم لە ئەقسامی ئاحاد غەریبە کە حەدیثێکی وایە لە شوێنێکدا تەنیا یەکێ ڕیوایەتی بکا ، خوای لە باقی شوێنەکانا هەر یەکە یەکە بن ، وەیا لە بازێ شوێندا زیاتر بن . وە حەدیثی غەریب ئەگەر لە ژوورەوە ڕاوی‌یەکی بێ واتە لەلای صەحابی‌یەوە ئەوە ناو ئەبرێ بە فەردی موطلەق . وە ئەگەر لە غەیری ئەو شوێنەدا یەکێ بێ ئەوە ناو ئەبرێ بە فەردی نیسبی .

بزانن : حەدیثی ئاحاد کە ماعەدای حەدیثی موتەواتەرە ئیفادەی عیلمی یەقینی ناکا مەگەر بە هۆی قەرائین و دەلیلی خاریجی‌یەوە ، وەکو

ئەوە لەگەڵ خەبەردان بە مردنی نەخۆشێ هاوارو گریان لە ماڵەکەیــەوە پەیدا بێو قەرائین لەسەر وەفاتەکەی پەیدا بن •

هەروا بزانن حەدیثی موتەواتەر لەسەر دوو قیسمە :

یەکەم موتەواتەری لەفظی کە ئەوەیە ئەو عەدەدە زۆرە کە باسماکــرد هەموو بە یەك لەفظ ڕیوایەتی بکەن ، وەکو حەدیثی : (من کذب علیّ متعمدا فلیتبوء مقعده من النار) کە بە عەینی ئەم لەفظە لە حەفتا صەحابی زیاتر ڕیوایەتیان کردووە لە حەزرەتەوە ــ صلی الله علیه وسلم ــ •

دووەم موتەواتەری مەعنەوی کە ئەوەیە ئەو عەدەدە زۆرە کە وتمان بە عیباراتی موتەفاویت یەك مەطلووب ڕیوایەت بکەن ، وەکو ئەحادیثــی دەست بەرزکردنەوەی حەزرەت ــ صلی الله علیه وسلم ــ لە کاتی دۆعــا کردندا ، ئەمە وارید بووە لە دەوری صەد حەدیثدا لە چەند واقیعەی جیا جیادا کە ڕاوییەکان هەمــوویان ئیتیفاقیان هەیە لەســەر دەســـت بەرزکردنەوەی حەزرەت ــ صلی الله علیه وسلم ــ لەو واقیعاتەدا •

× × ×

تەقسیمی حەدیث بۆلای صەحیح‌و حەسەن‌و ضەعیف

بە باریٚ ترا حەدیثی شەریف
سیٚ قیسمە : صەحیح ، حەسەن‌و ضەعیف
صەحیح ئەوەیە ڕاوی عادڵ بیٚ
لە ڕیوایەتا ضەبطی کامڵ بیٚ
(موصول السند) دوور بیٚ لە عیللەت
بە عەیبی شذووذ ئەگا بە ذیللەت
جا پێویستە شەرح بۆ ئەجزای تەعریف
هەتا لەم قیسمە حاڵی بن ظەریف
عادیل لە عورفا ئینسانێکە وا
دارا بیٚ لەبۆ مەلەکەی تەقوا
تەقوا پارێزە لە کوفرو تاوان
لە ڕۆچوون لەبۆ دونیای بەدناوان
هەروا دارا بیٚ لەبۆ مرووەت
کاری دوون نەکا بە عورف‌و عادەت
ضابیط کەسێکە کە مەتن‌و کیتاب
ڕابگریٚ تەواو بە یاسای صەواب
مەتنی حەدیثی بە دڵ مەحفووظ بیٚ
کتێبەکەیشی لەلا مەلحووظ بیٚ
بە قووەو ضوعفی ئەم صیفەتانە
صەحیح ئەگۆڕیٚ وەك مەعلوومتانە

یانی چەن پایەیَ هەیە لەبارا
جێی ئیعتیبارن لە ڕۆژگارا
بازیَ لای هەموو جێی ئیتتیفاقە
بازیَ موختەلیف دوور لە ویفاقە
مەشهووری هەیەو غەریبو ما بەین
گشت پایە پایەن ئەی نووری عەینەین
هەرکام بگاتە مەرتەبەی عولیا
ئەوە ئەصەححە لای زانای وریا
وەکو ڕیوایەی زوهری لە سالیم
کوڕی عەبدوڵڵای خاوەن مەعالیم
کوڕی خەلیفەی دووەمین عومەر
(علیه رضا الملك الأكبر)
یا ئیبنو سیرین عالمی وەلی
لە عوبەیدەوە لە ئیمام عەلی
یاخود ئیبراهیم ڕاوی عەلقەمە
لە ئیبنو مەسعوود خاوەن مەکرومە
(أصح)بە فیکری بوخاریی ئەنوەر
(مالك عن نافع عن ابن عمر)
لەم بابەتەیە لای خاوەن نرخان
(ما اتّفق علیه الشیخان)
کە لەیەك بڕان شێخی بوخاری
لەپاش ئەو موسلیم مەحبووبی باری
ئەو کەسە عەکسی ئەهێنێتە ناو

تەرتیبی تەئلیف ئەخاتە بەرچاو
ئەنا تەشریفی شێخی بوخاری
ثابیتە لە لای واقیفو ساری
بوخاریو موسلیم لەبۆ ڕیوایەت
شەرطیان دانا لەسەر عینایەت
شەرطی بوخاری لیقای ڕاوی‌یە
بۆ (مروي عنه) وا دیاری‌یە
شەرطی موسلیمیش هاوچەرخی‌یانە
چونکە مەظەننەی مولاقاتیانە
پاش ئەو دوو ذاتە حەدیثێ وابێ
شەرطی شەیخەینی بەڕاستی تیابێ
پاش ئەمە شەرطی شێخی بوخاری
پاش ئەوە شەرطی موسلیمی جاری

× × ×

یەکەم مو ئەللیف لە ڕۆژگارا
بۆ صەحیح کێ بوو ؟ شێخی بوخارا
یانی موحەممەد ئیبنی ئیسماعیل
لەپاش ئەو موسلیم ئیمامی جەلیل
پاش (كتاب الله) جامیعی ئەوان
(خير الكتاب)ن بە بێ لێدوان
(مع انّه) ئەر بڕوانی ورد
هەموو صەحیحیان گردەوە نەکرد

صەحیحی خاریج لەو کیتابانە
دەسمان ئەکەون ئەمە عەیانە
لەو تەئلیفانا بە ئیعتیبارن
بۆ ئیمامانی بەرزی ئەخیارن
وەك : ئەبو داوود یا ئەبو عیسا
یا عەبدوڕەحمان مەنسووب بە نەسسا
یا ئەبو بەکری ئیبنی خوذەیمە
یا دارەقوطنی کە خاوەن حەزمە
بە مەرجی نەصص‌نان لەسەر صیحەتی
نەك ئیکتیفایان بە نەقلی ڕووتی
هەرچی بوخاریو موسلیمی ئوستاد
وەریان‌گرتبێ بە وەصلی ئیسناد
ئەوە بێ‌گومان لەلای ئەوانا
صەحیحە بێ‌شك لای زانایانا
هەروا موعەللەق ئەوەی مەجزوومە
نەك بێ جەزمەکان وەکو مەعلوومە
بەڵێ بوخاری فەرموویە : (أصح
ما أثبت فيه الا ما قد صح)
جا مادام کە هۆی ناسینی صەحیح
هاتە سەر کتێب وەربگرە تەصریح
ئەصەحح ئەوەیە بوخاریو موسلیم
وەریان‌گرتبێ (بلا تكلم)
جا هەر بوخاری جا شێخی موسلیم

به تەنیا تەنیا ئەی برای عالیم
پاش ئەمە ئەوەی ڕیوایەت بکرێ
شەرطی شەیخەینی تیا دابمەزرێ
ئەمجار بوخاری جا شەرطی موسلیم
بێ ڕیوایەتیان ئەی برای سالیم
ئەمجارە صەحیح لە غەیری ئەوان
بە شەرطی خۆیان نەك شەرطی ئەوان

بزانن : حەدیثی شەریف بە ئیعتیاری قووەتو ضوعفی ئیسناد سێ قیسمە : صەحیح ، حەسەن ، ضەعیف • ئەمانەیش هەرکام دەرەجاتیان هەیە •

جا قیسمی یەکەم کە حەدیثی صەحیحە ئەوەیە کە : ئینسانی عادیلو ضابیط ڕیوایەتی بکا لە عادیلی ضابیط ، بە سەنەدی موتتەصیل ، هەتا ئەگا بە حەزرەت ــ صلی الله علیه وسلم ــ بە مەرجێ ئەو ڕاوی‌یە نەشاذذ بێو نە موعەللەل بێ • جا هەر حەدیثێ بەم یاسایە ڕیوایەت کرابێ ئەوە لە عورفی موحەددیثیندا ناوی (صحیح)ە،وە مەعنای ئەو قەیدانە لە تەعریفی صەحیحدا ناوبراون بەم جۆرەیە : (عادل) ئینسانێکە دارای مەلەکەی تەقوا ، واتە خاوەنی صیفەتی تەقوابێ ، بە جۆرێ ئەو صیفەتە لازمی وجوودی بێو بووبێ بە مولکی • وە تەقوا پارێزو دووری‌یە لە کوفر بە هەموو صنفێکیوە ، وێنەی ئیلحادو ئیشراکو ئینکاری فریشتەو پێغەمبەرانو کتێبەکان کە خودا بۆی ناردوونو قەضاو قەدەرو ڕۆژی قیامەت • وە پارێزە لە تاوانی گەورە ، وەکو : قەتڵو زیناو ڕیباو شوربی موسەککیراتو بوختان‌کردنو ئازاردانی باوکو دایکو دزی‌و جەردەیی‌و جادووکردنو هەڵهاتن لە جەنگی کافران بێ عوزری شەرعی • وە پارێزە لە ڕۆچوون بە دونیادا ، واتە : تەماعی ماڵ‌گردەوەکردن بەنەوعێ کە شایاوی پیاوی موسوڵمان نەبێ • وە پارێزە لە بێ مرووەتی ، واتە : دوور بێ لە وتارو ڕەفتارێ کە بە عورفو عادەت موناسبی نەبێ •

وە ڕاوی شاذذ ئەوەیە کە ڕیوایەتەکەی موخالیف بێ بۆ ڕیوایەتی عادلێ کە لەو ڕاجیحتر بێ ، بە نەوعێ کە قابیل نەبێ جەمع لە بەینی ڕیوایەتەکانیاندا •

وە موعەللەل کەسێکە عیللەتێکی تێدا بێ ، وەکو ئیرسال لە حەدیثی مەوسوولو وەقف لە حەدیثی مەرفووعدا ، یا وێنەی ئەمانە کە باسیان دێ •

وە بەو قەیدانە ئیحتیراز کراوە لە داخلبوونی حەدیثی مورسەلو مونقەطیعو موعضەلو شاذذو هەر حەدیثێ عیللەتێکی زیانداری بێ ، لە تەعریفی صەحیحدا •

بزانن ئیختیلافی موحەددیثین لە صیحەتی حەدیثێ ، بەتایبەتی لەبەر ئەوەیە ئیختیلافیان هەیە لە وجوودی ئەو صیفەتانە کە باسمان کردن ، یا لەبەر ئیختیلافە لە بە شەرطگرتنی بازێ لەو صیفەتانە ، وەکو ئیختیلاف لە حەدیثی مورسەلدا ئەو کەسە بە صەحیحی دائەنێ ، ئەلێ : شەرت نیە حەدیثی صەحیح بگا بە صەحابیو موقابیلەکەی ئەوە بە شەرط ئەگرێ •

وە بزانن شەرتی حەدیثی صەحیح نیە کە (مقطوع‌به) بێ بە ئیتیفاقی ئیمامەکان ، چونکی حەدیثی صەحیحی وا هەیە کە تاقە عادلێ ڕیوایەتی کردووە • وە خەبەری واحیدی عادل بازێ لە ئیمامەکان قبوولی ئەکەنو بازێکیان قبوولی ناکەن •

هەروا حەدیثێکیش صەحیح نەبێ مەعنای وا نیە کە موخالیفی واقیعو نەفسولئەمرە ، چونکی گەلێ حەدیث هەیە لەسەر ئیسناد بە پایەی صیحەت نەگەیشتووە (مع أنه) لە واقیعدا حەدیثەو فەرموودەی حەزرەتە – صلى الله عليه وسلم – جا (ابن الصلاح) ئەلێ :

لەم مەقامەدا چەند فائیدەیەك هەیە :

یەکەم : حەدیثی صەحیح لەسەر دوو قیسمە ، یەکەم (متفق عليه)

کە بە ئیتیفاقی موحەددیثان بە پایەی صیححەت گەیشتووە ، دووەم (مختلف فیه) کە لە لای بازێ لە موحەددیثەکان بە پایەی صیححەت نەگەیشتووە • هەروا حەدیثی صەحیح مەشهوورو غەریبو ناو بەینی هەیە ، وە بە ئیعتیباری بە هێزیو بێهێزی ئەو صیفەتانە کە ئیعتیبارکراون تیایا ، ئەوەندە پلەو پایەی زۆرە کە بە عادەت نازمێرڕێن ، بۆ وێنە : عەدالەتی ئەبوبەکری صیددیق یا عومەری فارووق یا باقی خەلیفەکان لە عەدالەتی ئاحادی صەحابە بە هێزترە ، هەر چەند هەموویان عادلن ـ رضی الله عنهم ـ هەروا عەدالەتی بازێ لە تابیعین لە بازێکی تریان بە هێزترەو عەدالەتی بازێ لەوانە کە ناسراون بە تەقوا لە عەدالەتی غەیری ئەو زیاترە ، هەروا باقی صیفەتەکانی تریش ، (بناء علیه) چاك وایە لەم بابەوە زۆر نەدوێو حوکم نەکا بەوە کە فلان ئیسناد لە هەموو ئیسنادەکان بە هێزترە ، چونکە قابیلە لە حەقیقەتا پایەی ئەو شەخصانەت بۆ دەرنەکەوتبێ • (ومع ذلك) موحەددیثەکان بە گوێرەی طاقەت جوهدیان کردووە لە تەماشاکردنو وردەکاری لە صیفاتی ڕاوییەکانا و گەیشتوون بە پایەی قەناعەت • ڕیوایەتکراوە لە ئیسحاقی کوڕی ڕاهەوەیهی فەرموویەتی : (أصح الاسانيد) ئیسنادی زوهری لە سالیمی کوڕی عەبدوڵلا لە عەبدوڵلاوە لە عومەری کوڕی خەططابەوە • وە ئیمام ئەحمەدی بنی حەنبەل ئەویش هەروای فەرمووە •

وە ڕیوایەتکراوە لە عومەری کوڕی عەلی فەللاسەوە فەرموویەتی : (أصح الاسانيد) ئیسنادی ئیبنو سیرینە لە عوبەیدەوە لە ئیمامی عەلی ـ رضي الله عنه ـ • وە ڕیوایەتکراوە لە ئەبوبەکری کوڕی ئەبو شەیبەوە فەرموویەتی : (أصح الاسانيد) ئیسنادی زوهرییە لە عەلی زەینولعابیدینەوە لە ئیمامی حوسەینی باوکی لە ئیمامی عەلی ئیبنی ئەبی طالیبەوە ـ رضي الله عنهم أجمعين ـ •

وه ڕیوایەت کراوە لە موحەددیثی مەشهوور موحەممەدی کوڕی ئیسماعیلی بوخاری‌یەوە ـ رحمه الله تعالی ـ کە : (أصح الاسانید) ئیسنادی ئیمامی مالیکی کوڕی ئەنەسە لە نافیع لە ئیبنی عومەرەوە • جا ئیمام ئەبو مەنصوور لەسەر ئەم ئەساسە فەرموویەتی : (أصح الاسانید) ئیسنادی ئیمامی شافیعی‌یە لە ئیمامی مالیکەوە لە نافیعەوە لە ئیبنو عومەرەوە ـ رضی الله عنهم ـوە دەلیلی هێناوەتەوە بەوە کە بە ئیجماعی موحەددثین لە ڕاوی‌یەکانی ئیمامی مالیکدا کەس نەبووە خاوەن پایەتر بوو بێ لە ئیمامی شافیعی ـ رضی الله عنه ـ

فائیدەی دووەم : کاتێ لە کتێبی حەدیثدا حەدیثێکی (صحیح الاسناد)ی وامان وەرگرت کە لە صەحیحی بوخاری‌و موسلیمدا نەبوو وە لە باقی کتێبە موعتەبەرەکانیشا نە بوو ، یا ناوی صیححەتی نەبرابوو ئەوە ئێمە ناتوانین جەزم بێنین بەوە کە ئەو حەدیثە صەحیحە ؛ چونکی لەم زەمانەدا دەرکی حەدیثی صەحیح‌و تەحقیقی ئیسناد گەلێ زەحمەتە ، لەبەر ئەوە هەر ئیسنادێ ئەبینی گەلێ قصە هەیە لە ئیسنادەکەیاندا ، کەوابێ ئەنجام هاتە سەر ئەوە کە لە ناسینی حەدیثی صەحیح‌و حەسەندا ئیعتیماد بدەین لەسەر نەصصی ئەو خاوەن کتێبانە بە صیححەتی خەدیث یا بە حوسنی ؛ چونکە ئەو کتێبانە ئەوەندە مەشهووزو مەعرووفن ئینسان بە عادەت ئەمینە لەوە کە تەحریف و تەبدیلیان تێدا بکرێ یا کرابێ ، وە حاڵی موئەللیفەکانیشیان مەعلوومە بۆمان ، کە وابێ زوربەی مەقصوود لە ئیجازە وەرگرتن بۆ ڕیوایەتی ئەحادیث لە ئیسنادێکا خاریج بێ لە ئیسنادی ئەوانە ئەوەیە کە زنجیرەی ئیسنادو ڕشتەی ئیتیصال لە ناو موسوڵمانانا بەرَ دەوام بێ لەبەر ئەوە کە مانەوەی ئیسنادو رەبط لە بەینی ئوممەت‌و پێغەمبەرا لە خاصصەی ئوممەتی حەزرەتی موحەممەدە ـ صلی الله علیه وسلم ـ •

فائیدەی سێیەم : یەکەم کەس کە تەصنیفی حەدیثی صەحیحی کردووە ئیمام ئەبو عەبدوڵلا موحەممەد کوڕی ئیسماعیل مەشهوور بە بوخاری‌یـــە ـ رضی الله عنه ـ بە شوێنی ئەودا ئیمامی موسلیم کـوڕی حەججاجـــی نیسابووری قوشەیری‌یە ، وە موسلیم لەگەڵ ئەوەدا کە شاگردی بوخاری بووە لە گەلێ کەس لە مامۆستاکانی بوخاریش ڕیوایەتـی ئەحادیثـــی کردووە . وە کتێبی ئەم دوو ئیمامە لەپاش قورئانی کەریم ئەصەححـــی کتێبەکانن ؟ چونکە پاش کەلامی خودای تەعالا کەلامی ڕەسوولەڵلایـــەو ئەوەی والەو کتێبانەدا ئەصەححو ئەثبەتـی کەلامـی ڕەسوولەڵلایـــــە ـ صلى الله عليه وسلم ـ وە ئەوەی کە لە ئیمامی شافیعی‌یەوە ڕیوایـــەت کراوە کە فەرموویە : نازانم لەسەر عەرزا کتێبێ بیـێ لە کتێبی ئیمامـــی مالیك ساغتر بێ ، ئەوە ئەو فەرموودەیە لە پێشـس تەئلیفـــی صەحیحـــی بوخاری‌و صەحیحی موسلیمدا بووەو بە نیسبەتی عەصری خۆیەوە بووە .

جا بزانن (جامع الصحيح)ی بوخاری ئەصەححترە لە کتێبی موسلیم‌و فەوائیدیشی زۆرترە . وە ئەوە کە ئەبو عەلـی حافیظـــی نیســـابووری فەرموویەتی : لە ژێر خێمەی ئاسماندا کتێبێ نیە صەحیحتر بێ لە کتێبـــی موسلیم ، ئەگەر مەبەستی ئەوە بێ کە لە کتێبی موسلیمدا هەر حەدیثـــی صەحیح هەیەو شتی تری تێدا نیە ، وەکو کتێبی بوخاری کە لە تەرجومەی بابەکاندا بازێ شتی تێدایە لەسەر وەصفی مەشروطی خۆی نیە ، ئەمـە قەی ناکا . وە ئەگەر مەبەستی ئەوە بێ کە کتێبی موسلیم ڕاجیحتـرە لـــە کتێبی بوخاری لە ئەوصافێکدا کە بگەڕێنەوە بۆ نەفسی حەدیثی صەحیح ، واتە ئەصەححترە لە صەحیحەکانی کتێبی بوخاری ، ئەوە ئەو مەبەستەی لێ قبووڵ ناکرێ .

فائیدەی چوارەم : ئەمەیە کە بوخاری‌و موسلیم ـ رضی الله عنهما ـ هەموو حەدیثە صەحیحەکانیان ڕیوایەت نەکردووە لە ناو کتێبەکانیانـــداو ئەوەیشیان نەخستووەتە گەردنی خۆیان • بەڵێ ئەوەی کـــە ڕیوایـــەتیان کردووە فەقەط حەدیثی صەحیحـــە ، ئیمامـــی بوخاری فەرموویەتـــی : (ما أدخلت في كتابي = الجامع = الا ما صح وتركت من الصحاح لحـال الطول ـ وفي نسخة ـ لملال الطول) • ڕیوایەتکراوە لە موسلیم ـ رحمه الله ـ فەرموویەتی : (ليس كل شيء عندي صحيح وضعته هنا ـ يعني به في الصحيح ـ انما وضعت ههنا ما أجمعوا عليه • وأبـو عبدالله ابن الاخـــرم الحافظ) فەرموویەتی : زۆر کەمە ئەوەی کە لە دەستی بوخاری‌و موســـلیم دەرچووە لەوەی کە ثابیت بێ لە حەدیث ، یانی لە ناو کتێبەکەیاندا • بـــەڵام یەکێ ئەتوانێ بڵێ : ئـــەوەی کە لە دەستی ئـــەوان دەرچـــووەو نەیـــان نووسیوە لە کتێبەکانیاندا کەم نیەو زۆرە ، بۆ وێنـــە : (المســـتدرك على الصحيحين) تەئلیفی (الحاكم أبو عبدالله)یە کتێبێکـــی گەورەیەو گەلـــێ حەدیثی تیایە لە کتێبەکانی ئەوانا نیە هەر چەند لە ئیسـنادی بازێ لـــەو حەدیثانەدا قصە هەیە •

ئیمامی بوخاری ـ رحمه الله ـ فەرموویەتی : صەد هەزار حەدیثـــی صەحیح‌و دوو صەد هەزار حەدیثی وا کە بە پایەی صیححەت نەگەیشتوون هەمووم لەبەرن •

وە ئەوەی واڵـە ناو کتێبەکـەیا لە صـــەحیح حـەوت هـــەزارو دووصەدو حەفتاو پێنج حەدیثە بە موکەڕەرەکانەوە و بە بێ موکەڕەرەکان چوارهەزار حەدیثن • بەڵێ ئەو عیبارەتە ئەخبارو ئاثاری صەحابی‌و تابیعین هەم ئەگرێتەوە ، وە گومان وایە حەدیثێ کـە ڕیوایەت کرابێ بـــە دوو ئیسناد بە دوو حەدیثی ژماردووە •

جا پاش ئەمانە ئەگەر یەکێ طالبی حەدیثی صەحیح بێ لەوانەی کە لە بوخاری‌و موسلیم‌دا نەبــن پێویستــە وەری بگــرێ لە یەکــێ لــە کتێبە مەشهوورەکان ، وەکو : کتێبی ئەبو داوودی سجستانی‌و ئەبو عیسای ترمذی‌و ئەبو عەبدورەحمانی نەسائی‌و ئــەبو بەکــری بنی خوذەیمــەو ئەبولحەسەنی دارەقوطنی‌و غەیری ئەوانیش • بەڵام ئەگەر لەو کتێبانــەی وەرگرت کە صەحیح‌و غەیرە صەحیحیان گرد کــردووەتەوە ، ئــەوە پێویستە لەو کتێبەدا تەصریح کرابێ بەوە کە ئەو حەدیثە صەحیحەو نابێ بە تەنیا بوونی لە یەکێ لەو کتێبانەدا قەناعەت بکــا ، وە ئەگــەر لــەو کتێبانەی وەرگرتبێ کە بڕیار دراوە ڕیوایەتی حەدیثی صەحیحــی تێــدا بکرێ ، ئەوە باشە قەناعەت بکا بە بوونی لەو کتێبەداو ئەو جۆرە کتێبە کــە موختەصصە بە ڕیوایەتی حەدیثی صەحیح ، وەکو : کتێبی ئەبوبەکــری ئیبنو خوذەیمەو ئەو کتێبانەیش کە تەخریج کراون لەسەر کتێبی بوخاری‌و موسلیم ، وەکو : تەئلیفی ئەبو عەوانەی ئەسفــەراینیــی‌و ئەبوبەکــری ئیسماعیلی‌و ئەبوبەکری بەرقانی‌و غەیری ئەمانەیش •

وە حاکیم ئەبوعەبدوڵڵای حافیظ زۆر ئیهتیمامی کردووە بــە زیــاد کردنی ژمارەی حەدیثی صەحیح‌و کتێبێکــی تەئلیــف کــردوە ناوی (المستدرك)ە و لەم کتێبەدا گەلێ حەدیثی وا هەیــە کە لە صەحیحەینــدا نین • بەڵام ئەو وا حاڵی بووە کە لەسەر شەرطی بوخاری‌و موسلیم ، یــا تەنیا یەکێ لەوان ڕیوایەت کراون‌و بازێکیشیان هەر بە ئیجتیهادی خۆی بە صەحیحی داناون ، هەر چەند لەسەر شەرطی ئەوانیش نەبێ • بەڵام ئێمــە پێویستە ئیحتیاط بکەین بەم شێوە : ئەو حەدیثە کە ئەو حوکمی کردووە بە صیححەتی‌و غەیری ئەو لە موحەددیثەکان ڕیوایەتی نەکردبێ ، بە حەدیثی صەحیح ڕیوایەتی نەکەین ، بەڵکو بە حەدیثی حەسەنی دابنێین‌و عەمەلــی پێ ئەکەین ، مەگەر عیللەتێکی وای تێدا بێ کە موجیبی ضوعفی بێ •

بێدار بن ! نزیکە لە پایەی موستەدرەکی حاکیم صەحیحی ئەبـو حاتەمی بستی ـ رحمه الله تعالی ـ

فائیدەی پێنجەم : ئەو کتێبانە کە تەخریج کراون لەسەر بوخاری یـا موسلیم ـ رحمهما الله تعالی ـ موصەننیفـەکانیان ئیلتیزامـی ئەوەیـان نەکردووە کە لە ئەلفاظی حەدیثەکاندا موافیقـی بوخاری یا موسلیم بـن بێ کەم‌و زیاد؛چونکی ئەو کەسانە کە ڕیوایەتی ئەو حەدیثانەیان ڕیوایەت کردووە لە بوخاری‌و لە موسلیم مەبەستیان (علوي) ئیسناد بووە ، واتە : بە ژمارەیەکی کەم لە ڕیجالی ئیسناد حەدیثەکەیان ئەگات بە حـەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ

هەروا ئەوەی بەیهەقی ڕیوایەتی کردووە لە (السـنن الکبـری)و بەغەوی لە (شرح السنة)داو غەیری ئەوانیش کە لە کاتی ڕیوایەتا ئەڵێن : (أخرجه البخاری ومسلم) • هەموو ئەوانە هەر ئەوەندەی لێ ئیسـتیفادە ئەکرێ کە شێخی بوخاری یا موسلیم ئەصلی ئەو حەدیثانەی ڕیوایـەت کردووە لەگەڵ ئیحتیمالی ئەوەدا کە فەرق‌و تەفاووت بـێ لە بەینـی عیارەتی ئەحادیثی (مروي)یەی ئەم کتێبانە لەگەڵ عیارەتی ئەحادیثـی موسلیم‌و بوخاری لە لەفظدا •

وە جار بەجار تەفاووت لە بازێ مەعنایشا هەیە ، من خۆم دیققەتـم کردووە لەوانەداو بازێ فەرق‌و تەفاووت لە مـەعناکانیانـدا دەسـت کەوتووە • مادام وەها بوو ئێوە کە نەقلی حەدیث لەو کتێبانەوە بکـەن قەط مەڵێن : ئەم حەدیثە بەم شێوە والە صەحیحی بوخاری یا موسلیمدا ، مەگەر بە تایبەتی موقابەلـەی حەدیثـەکان بکـەی لەگـەڵ حەدیثی بوخاری یا موسلیم‌و بە تـەواوی موافیقی یـەك بن ، وە یاخـود ئـەو موصەننیفە بڵێت : (أخرجه البخاری بهذا اللفظ) •

بەڵێ ئەو کتێبانە کە کورت کراونەتەوە لە بوخاری‌و موسلیم ئـەوە ئەو کتێبانە عەینی ئەلفاظی بوخاری یا موسلیمن‌و موافیقن بۆیان •

فائیدەی شەشەم : ئەو حەدیثە کە بوخاری‌و موسلیم ڕیوایەتیـــان کردبێ لە صەحیحەیندا بە ئیسنادی موتەصیل ، ئەوە حوکم ئەکرێ بـــە صیحححەتی بە بێ ئیشکال • وە ئەمما حەدیثی موعەللەق کە عیبارەتە لـەو حەدیثە لە سەری ئیسنادەکەیەوە یەکێ یا دوو یا زیاتر لە ڕاوی‌یەکان تەرك کرابێ – وەلحاڵ ئەم نەوعە کارە لە بوخاریدا زۆرەو لە موسلیمدا کەمە – ئەوە بازێکیان جێگەی دیققەتەو پێویستە تەماشا بکرێن : ئەگەر بە شێوەی جەزم ڕیوایەت کراوە ئەوە لەوانەیە حوکم بە صیحححەتی کراوە ، وەکـو ئەوە کە بوخاری فەرموویەتی : (قال رسول الله – صلى الله عليه وسلم– كذا وكذا • قال ابن عباس كذا ، قال مجاهد كذا ، قال عفان كـذا ، قال القعنبي كذا ، روى أبو هريرة كذا وكذا) •

وە وێنەی ئەم عیبارەتانەیش‌و ئەم شـێوە ڕیوایەتـــە حوکمە بـــە صیحححەتی ئەو حەدیثە ، ئەگەرنا وەها بە شێوەی جەزم نەقڵی نەدەکرد • وە ئەو کەسە کە تەعلیقەکەی لێوە کراوە ئەگەر لە خواری صەحابی‌یـەوە بوو ئەوە حوکم بە صیحححەتی مەوقووفە لەسەر ئیتتیصالی ئیسناد لە بەینی ئەو کەسەو بەینی صەحابی‌یەکەدا ، وە لەسەر بە جێهاتنی باقی شرووطی حەدیثی صەحیح لەو بەینەدا •

وە ئەمما ئەو تەعلیقاتە کە بە شێوەی جەزم نەبێ وەکو ئەوە بڵـێ : (روى عن رسول الله – صلى الله عليه وسلم – كذا وكذا ، أو روى عـــن فلان كذا وكذا ، أو فى الباب عن النبي – صلى الله عليه وسـلم – كـــذا وكذا ،) • ئەوە موجیب نیە بۆ حوکم بە صیحححەتی مەروی‌یەکە لـــەو شەخصەوە ؟ چونکی وێنەی ئەو عیبارەتانە لە حەدیثی ضەعیفیشدا هەیە ،

(مع العلم) ذیکری بوخاری بۆ ئەو موعەللەقانە لە ناو ئەحادیثی صەحیحەدا دەلالەت ئەکا لەسەر صیححەتی ئەصڵەکەی بە دەلالەتێکی وەها کە دڵی ئینسان پێی ئارام ئەبێ ـ والله أعلم ـ .

وە ئەو جۆرە شتانە کە دابەزیون لە پایەی حەدیثی صەحیح لە بوخاری شەریفدا زۆر کەمن ، وە ئەوانە وان لە بوخاریدا لە تەرجومەی بابەکاندا ـ نەك لە مەقاصیدی بابەکاندا ـ و لە مەوضووعاتێکدا کە ناوی کتێبەکە ئیفادەی ئەکا بە عینوانی : (الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله وسنته وأيامه) . وە مەبەست لە مەقاصیدی کتێبەکەیە فەرموودەی بوخاری ـ رحمه الله تعالى ـ : (ما أدخلت في كتاب الجامع الا ماصح) هەر ئەوەی کە حەمیدی لە کتێبی (الجمع بين الصحيحين)دا فەرموویەتی : (لم نجد من الائمة الماضين ـ رضى الله عنهم ـ من أفصح لنا في جميع ما جمعه بالصحة الا هذين الامامين) ، ئەویش هەر مەقصوودی مەقاصیدی کتێبەکانەو مەوضووعو متوونی بابەکان ، نەك بە تەرجومەکانەوە ؛ چونکی بازێ لەوانە لە صەحیح نین قەطعەن ، وەکو فەرموودەی بوخاری : (باب ما يذكر في الفخذ ، ويروى عن ابن عباس و جرهد ومحمد بن جحش عن النبي ـ صلى الله عليه وسلم : الفخذ عورة) هەم وەکوفەرموودەی لە ئەوەڵ باب لە ئەبوابی غوسڵ ئەڵێ (وقال بهز بن حكيم عن أبيه عن جده عن النبي ـ صلى الله عليه وسلم ـ الله أحق ان يُستحى منه) ئەمە بە قەطعی لەسەر شەرطی ئەو نیە ، بۆیە حەمیدی لە کتێبی (الجمع بين الصحيحن) نەی نووسیوە ، ئەم شتانە بزانن زۆر مەقصوودن .

فائیدەی حەوتەم : مادام کار هاتە سەر موراجەعەی کتێبی ئیمامـــە موحەددیثە گەورەکان ، بۆ جیاکردنەوەی حەدیثی صەحیـح لە غەیـری صەحیح ، بزانن پێویستە بێدارتان بکەمەوە لەسەر ئەقسامی صەحیح .

جا یەکەم : ئەو صەحیحەیە کە بوخاریو موسلیم هەردوو بە یەکەوە ڕیوایەتیان کردبێ . دووەم : ئەو صەحیحـەی کە بوخاری بە تەنیـا ڕیوایەتی کردبێ.سێیەم : ئەو صەحیحە کە موسلیم بە تەنیا ڕیوایەتی کردبێ ~~وە ئەو کەسـە کە تەعلیقەکەی لێوە کراوە ئەگەر لە خواری صەحابییەوە~~ چوارەم : ئەو صەحیحە کە وا ڕیوایەت کرابێ لەسەر شەرطی بوخـاریو موسلیم ، لە غەیری خۆیانەوە ، واتــە ئــەوان ڕیوایەتیان نەکردبـــێ . پێنجەم : ئەو صەحیحە کە لەسەر شەرطی بوخـاری فەقـەط ڕیوایـــەت کرابێو بوخاری خۆی ڕیوایەتی نەکردبێ . شەشەم : ئەو صەحیحە کـە لەسەر شەرطی موسلیم فەقەط ڕیوایەت کرابێو موسلیم خۆی ڕیوایەتـــی نەکردبێ . حەوتەم : ئەو صەحیحەیە کـە ڕیوایـەت کرابێ لەســەر شەرطی غەیری بوخاریو موسلیم .

ئەمانە کە باسمان کردن موهیمماتی ئەقسامی حەدیثی صەحیحـنو ئەعلایان قیسمی یەکەمەو لەو قیسمەدا ئەهلی حەدیث ئەڵێن : (صحیـــح متفق علیە) . وە مەبەستیان ئیتیفاقی بوخاریو موسلیمە لەســـەری نەك ئیتیفاقی ئوممەت . (مع العلم) لەوەوە لازم دێت ئیتیفاقـــی ئوممـەت ؛ چونکی ئیمامانی دین ئیتیفاقیان هەیە لەسەر وەرگرتنـــی حەدیثێ کـــە بوخاریو موسلیم ڕیوایەتی بکەنو بە صەحیحی دابنێنو بێ دوودڵـــی قوبووڵی ئەکەن ، وە ئەم قیسمە صیححەتەکەی قەطعییە . وە عیلمـــی نەظەری بەو حەدیثەوە بە ڕیوایەتی لە حەزرەتـــەوە ــ صلی اللە علیـە وسلم ــ هەیە ، بە خیلافی ئەو کەسانە کە ئەڵێن : موفیدی عیلمی قەطعـی

نیە ؛ لەبەر ئەوە خەبەری ئاحاد لە ذاتی خۆیا موفیدی عیلم نیە ، ئەوەندە هەیە واجبە ڕەفتاری پێ بکەن ؛ چونکی ظەننی قوبوولیان پێ هەیە ، بەڵام قابیلە ئەو ظەننە بە خەطا دەرچێ •

وە (ابن الصلاح) ئەفەرموێت : منیش وەختی خۆی بیرم لەگەڵ ئەم بیرەدا بوو ، وە لەلام وابوو ئەم بیرە ڕاستەو بەهێزە ، لە پاشان مەعلومم بوو کە بیری ئیستەم ڕاستە ؛ چونکی ظەننە بە صیححەتی ئەو حەدیثانە ظەننی تەنیا کەسێ یا چەند کەسێکی مەحدوود نیە ، بەلکو ظەننی عولەمای ئوممەتی ئیسلامەو ئوممەتی ئیسلام بە کۆمەڵی مەعصومە لە ئیتیفاق لەسەر خەطەء • هەر لەبەر ئەمەیە ئیجماعێ دامەزرابێ لەسەر ئیجتیهاد ئەبێ بە حوججەتی قەطعی (مع أنه) ئیجتیهاد بە تەنیا خۆی موفیدی ظەننە ، هەروا ئیجماعی عولەما حوججەتە هەر چەند یەکە یەکەی عالمەکان قصەیان حوججەت نیە ، وە ئەمە نوکتەیەکی نایابەو لە فەوائیدەکەیەتی ئەوەی کە بە تەنیا شێخی بوخاری یا موسلیم ڕیوایەتی بکا لە قەبیلی قەطعیاتە ؛ چونکی ئوممەتی ئیسلام کتێبی ئەو دوو ذاتەیان یەکە یەکە وەرگرتووەو قبوولیان کردووە لەسەر ئەو شێوە کە باسمان کرد ، مەگەر چەند شتێکی کەم کە بازێ لە ئەهلی نەقد وەکو دارەقوطنیو غەیری ئەو باسیان کردووە کە مەعرووفن لەلای ئەهلی حەدیث •

فائیدەی هەشتەم : دەرکەوت لەو بەیاناتەوە کردمان ئەمە کە ڕێگەی ناسینی حەدیثی صەحیحو حەسەن بە موراجەعەی صەحیحەینو غەیری صەحیحەینە لە کتێبە موعتەمەدەکان ، کە وابێ ڕێگەی ئەو کەسە کە ئەیەوێ ڕەفتار یا ئیستیدلال بکا بە حەدیث ، مادام لەو عالمانە بێ بۆی دروستە عەمەل بە حەدیث بکا ئەوەیە : بگەڕێتەوە بۆ کتێبێ لەو

کتێبانە کە موقابەلەی کرابێ لەگەڵ چەند کتێبی ئوصوولی صەحیحـەی وەها ڕیوایەت کرابن بە ڕیوایاتی موتەنەوویعـە ؛ بۆ ئەوە بووە هـۆی موقابەلەی لەگەڵ ئەو کتێبە مەشهوورانەدا ، وثووقو باوەڕی بۆ پەیـدا بێ بەو حەدیثە کە ئەیەوێ ڕەفتار یا ئیستبدلالی پێ بکا ـ واللە أعلم ـ

حەدیثی حەسەن چیە

حەدیثی حەسەن ئەی خاوەن ڕەسەن
وێنەی صەحیحە لای بیری پەسەن
بە مەرجێ ضەبطی ڕاوی خەفیف بێ
ماباقی شرووط لەسەر تەوصیف بێ
بە زۆری طەریق ئەبێ بە صەحیح
صەحیحی (للغیر) ئەی برای صەبیح
لە شوێنێ وترا : (حَسنٌ صحیح)
بۆ دوو ئیسنادە واتەی بە تەلمیح
یا (تردد) ە ئەی برای عاقڵ
لە پێکهاتنی صیفاتی ناقڵ
ئەوەی کە ئەڵێ : ئەوە صەحیحە
ئەڵێ : صیفاتی ڕاوی مەلیحە
ئەو کەسەیش ئەڵێ : ئەوە حەسەنە
ئەڵێ :(نسبة) صەحیح (أحسن)ە
ئەم باسە دەریای بێ ئینتیهایە
مادام کە وابێ صەلاحمان وایە
ئەوەی ئەئیمەی حەدیثی ڕەهبەر
لە کتێبانی بەرزی موعتەبەر

وتیان : صەحیحە ، یاخود حەسەنە
وا وەری بگرێو بڵێ : پەسەنە
× × ×
تاریفی حەسەن لای (ابن الصلاح)
کەمێ تاریکە ئەیەوێ میصباح
ئەو ئەڵێ : حەسەن لەسەر دوو قیسمە
هەر قیسمێ دارای جۆرێ لە ڕەسمە
یەکەم ئەوەیە کە ڕاوی‌یەکان
وەکو صەحیح بن بە پایەو مەکان
بەڵام پایەیان نەگا بەو پایە
بۆ صەحیح هەیە لە هێزو مایە
بە مەرجێ ڕاوی (مغفّل) نەبێ
شاذذو مەنکوورو موعەللەل نەبێ
ئەم بەشە بە ناز شان بەشان ئەکا
بۆ پایەی صەحیح خۆی نیشان ئەکا
قیسمی دووەمیان ئیسنادی وایە
کە ئینسانێکی مەستووری تیایە
بەس ئەو مەستوورە (مغفّل) نەبێ
موتتەهەم بە درۆو موعەللەل نەبێ
لەگەڵ ئەمانا مەتنەکەی وا بێ
لە ڕێی ترەوە هەم ناسرا بێ
طەبعەن ئەم قیسمە ناگا بە یەکەم
پایەی کەمترە یەقین خاطر جەم
× × ×

(ابن الصلاح ـ رحمه الله تعالى) ئەفەرموێت : وەرمان گرتووە لـــە ئەبو سولەیمانی خەططابی‌یەوە ـ رحمه الله ـ کە حەدیثی شەریف لەسەر سێ قیسمە : صەحیح‌و ، حەسەن و ، ضەعیف • لەمەوپێش تەعریفـــی صەحیح کرا • وە حەدیثی حەسەن حەدیثێکی وایە ڕاوی‌یەکەی ناسراو بێ‌و ڕیجالی ئیسنادی مەشهوور بن وە مەداری ئەکثەری حەدیث لەســەر ئەم بەشەیـــەو ئەم جۆرە حەدیثـــەیە ، کە ئـــەغلـــەبی موحـــەددیثین قبوولیان کردووەو بە گشتی فوقەهاو موجتەهیدین بە کاری دێنن •

وە وەرمان گرتووە لە ئەبو عیسای ترمذی‌یەوە ـ رضی الله عنه ـ کە حەدیثی حەسەن ئەوەیە لە ڕاوی‌یەکانیا ئینسانێکی وەها نەبێ کە موتەههەم بێ بە درۆکردن‌و شاذذ نەبێ ، وە لە ڕێگەیەکی تریشەوە ناسرابێ ، واتــە ڕیوایەت کرابێ • وە بازێ موحەددیثی موتەئەخخیر فــەرموویەتـــی : حەسەن ئەوەیە ضوعفێکی کەمی تیا بێ وا کە چاوپۆشـــی لێ بکرێ • وە ئەمە بۆ عەمەل پێ‌کردن ڕەوایە • جا (ابن الصلاح) فەرموویەتی : هیچ کام لەم تەعریفانە چاری تینوێتی دڵ ناکاو لە فەرمـــوودەی ترمـــذی‌و خەططابیدا فەرقێکی ڕووناك لەبەینـــی حەدیثـــی حەسەن‌و صەحیـــح دەرناکەوێ • وە من بە جوانی تەماشای وتاری موحەددیثەکانم کـــردووەو شوێنی ئیستیعمالی ئەم دوو نەوعەم باش تەماشاکردووەو بۆم دەرکـــەوتووە کە حەدیثی حەسەن لەسەر دوو قیسمە :

یەکەم حەدیثێکی وایە ڕیجالی ئیسنادەکەی خاڵی نەبێ لەئینسانێکـــی مەستووری وا کە بە تەواوی ئەهلییەتی مەعلووم نەبێ • بەس ئەوەنـــدە هەیە (مغفل) نەبێ کە خەطەئی زۆر لە ڕیوایەتیا بێ‌و موتەهـــەم نەبـــێ بە درۆکردن لە حەدیثدا ، واتە تەعەممودی درۆی لێ دەرنەکەوتبـــێ‌و کاری (مفسق)ی نە کردبێ • وە وێنەی ئەو حەدیثەیش لە ڕێگەیەکـــی

تریشەوە ناسرابێ ، تا هێزی وەرگرتبێ بە هۆی ئەو کەسانەوە کە وێنەی ئەو حەدیثەیان ڕیوایەت کردووە • وە بەم شێوە ئەو حەدیثە : حەسەنە • دەرئەچێ لەوە کە بە شاذذ بناسرێ یا بە مونکەر •

وە تەعریفەکەی ئەبو عیسای ترمذی حەمل ئەکرێ لەسەر ئەم قیسمە کە باسم کرد •

قیسمی دووەمی ئەوەیە ڕاوی‌یەکـەی مەشهوور بـێ بە صیـدقو ئەمانەت بەس نەگەیشتبێ بە پایەی ڕیجالی ڕیوایەتی حەدیثی صەحیـــح لە حیفظو لە ئیتقاندا • وە لەگەڵ ئەمەیشا حاڵی بەرزتر بێ لە حاڵـی ئـەو کەسە کە ئەگەر بە تەنیا ڕیوایەتی حەدیث بکا بە مونکەر دابنرێ ، وە هەر وەکو ئیعتیباری سەلامەتی ئەو حەدیثە حەسەنە ئەکرێ لەوە کە شـــاذذ یا مونکەر بێ ئیعتیباری سەلامەتیشی ئەکرێ لەوە کە موعەللـــەل بێ • وە تەعریفی خەططابی حەمل ئەکرێ لەسەر ئەم قیسمە •

جا ئەم باسە ڕووناك ئەکەینەوە بە چەند وتارێکی بە سوود •

یەکەم : ئەمە حەدیثی حەسەن پایەی والە خوار پایـەی حەدیثـــی صەحیحەوە ، لەوەدا کە پێویستە ڕیجالی ڕیوایەتـی صەحیح هـەموویان عەداڵەتو ضەبطو ئیتقانیان ثابت بێ بە نەقڵـی صەریـح لەوانەوە کـــە باوەڕپێکراون ، یا بە شۆرەتو ئیستیفاضە ، بەڵام ئەم وەزعە لە حەدیثـی حەسەندا ئیعتیبار نەکراوە • وە ئەگەر موحەددیثێکی شافیعی مەذهەب ئەم واتەی ئێمەیە بە دوور دابنێ ئەوە نەصصی ئیمامی شافیعی ـرضی الله عنەـی بۆ ئەخوێنمەوە کە لە حەدیثی مورسـەلی تابیعیندا مورســەلی وەهـــا قبووڵ ئەکا کە وێنەی ئەو مورسەلە بە موسنەدی وارید بـوو بێ یاخـــود مورسەلێکی تر موافیقی بێ لەو مورسەلانە کە وەرگیرابـــن لە غەیـری ڕیجالی تابیعی‌یەوە • هەروا ئیقناعی ئەکەین کـە ئیمـــام (أبو مظفر)ی

سمعانی نەقلی کردووە لە بازێ شــافیعی‌یەوە کــە ڕیوایەتی ئینسانــی مەستوورقبــوول ئەکرێ ئەگــەرچــی شەهادەتــی مەســتوور قبوول ناکرێ •

وتاری دووەم : ئەمەیە ئەگەر کەسێ ڕەخنە بگرێ بڵێ : بۆچی ئــەو حەدیثانە کە لە چەند ڕێگاوە نەقل کراون بە ضەعیف دائەنرێن ، وەکــو حەدیثی : (الأذنان من الرأس) وە بە حەسەن ناژمێــرێن (مع أنــه) طەریقی ڕیوایەتیان زۆرە ؟

لە وەڵامدا ئەڵێین : هەموو حەدیثێکی ضەعیف بە زۆری ڕێگا نابێ بە حەسەن ، وە ضوعفەکەی لا ناچێ ، بەڵکو ئەگەر ضوعفەکەی لەبــەر ئەوە بوو حیفظی ڕاوی کەم بوو بەڵام ئەهلی صیدق‌و ئەمانەت بوو ئــەوە بەهۆی ڕیوایەتی لە ڕێگەی ترەوە ئەبێ بە حەسەن‌و ضوعفەکەی نامێنێ • وە ئەگەر ضوعفەکەی لەبەر ئەوە بــێ کــە ڕاوی موتتەهــەم بــێ بە درۆکردن ئەوە بەهۆی ڕیوایەتی لە ڕێگەیەکی ترەوە نابــێ بــە حەسەن • وە ئەم حەقیقەتە بە بەحــث‌و مــومارەســەی ئەحادیــث دەر ئەکەوێ •

وتاری سێیەم : ئەگەر ڕاوی حەدیثی ضەعیف پایــەی کەمتر بــوو لە پایەی ئەهلی حیفظ‌و ئیتقان بەڵام مەشهوور بوو بە صیدق‌و ئەمانەت ، وە لەگەڵ ئەمەیشا حەدیثەکەی لە ڕێگــەی تــرەوە نەقل‌کرابــوو ئــەوە ئەم حەدیثە دوو هێز پەیدا ئەکا ، یەکێ لە صیدق‌و ئەمانەتەوە ، وە یەکێ تر لە ڕیوایەتی لە ڕێگای ڕاوی ترەوە ، وە ئەم دوو هێزە پایــەی ئــەو حەدیثە ضەعیفە ئەگەیێنێ بە پایەی حەدیثی صەحیح ، وەکو حەدیثــی : (لولا أن أشق علی أمتي لأمرتهم بالسواك عند كل صلاة) کە موحەممەدی کوڕی عەمر ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو سەلەمــەوە لە ئەبو هــورەیرەوە

- خودایان لێ ڕازی بێ - ئێستە موحەممەدی کوڕی عەمر مەشـــهوورە بە صیدق ، بەڵام لەبەر ئەوە کە لە ڕێگەی ترەوە ڕیوایەتکراوە گەیشتووە بە پایەی حەدیثی صەحیح ، طەبعەن مەبەست (صحیح لغیره)یە نــەك (لذاته) •

چوارەم : کتێبی ئەبو عیسای ترمذی ئەصڵە بۆ ناسینی حەدیثی حەسەن ، وە ئەبو عیسا گەلێ ناوی حەدیثی حەسەنی بردووە لە کتێبەکەیدا ، هەروا ناوی حەدیثی حەسەن هەیە لە کتێبی ئەو موئەللیفانەیش پێش ترمـــذی کەوتوون ، وەکو ئەحمەدی بن حەنبەڵو بوخاریو غەیری ئەوانیش ، وە عیبارەتی ترمذی لە کتێبەکەیدا جۆر جۆرە ، بازێ جار ئەڵێ : (هذا حدیث حسن) وە بازێ جار ئەڵێ : (هذا حدیث حسن صـحیح) جا پێویســـتە کیتابەکەتان بە چەند کتێبی ئوصوول موقابەلە بکەن ، وە ئیعتیماد بـــدرێ لەسەر ئەو صیفەتە کە بە ئیتیفاق بڕیاری ئـــەدەن ، هەروا لە شوێنـــی مەظەنەی حەدیثی حەسەنە سونەنی ئەبی داوودی سجستانی - رحمه الله تعالی - • ڕیوایەتکراوە بۆمان لە ئەبو داوودەوە کە فەرموویەتی : لـــە کتێبەکەمدا نووسیومە حەدیثی صحیحو حەدیثێ نزیك بێ لە صەحیحەوە ، هەروا ڕیوایەتکراوە بۆمان لە ئەبو داوود فەرموویەتی : لە هەر بابێکـدا (أصح) لەواندا کە دەستمکەوتووە لەو بابەدا ئەینووسم ، وەهەر حەدیثێ کە ضوعفێکی زۆری تێدابێ بەیانی ئەکەم ، وە ئەوەی کە باسی هیچـــی تیا نەکەم ئەوە بەکار دێ ، وە بازێکیان باش ترە لە بازێ •

جا (ابن الصلاح) ئەفەرموێت : ئەوەی کە دەستمان بکەوێ لە سونەنی ئەبو داوود لەوانەی کە لە صەحیحەیندا نینو کەسیش نەصصی دانەناوە لەسەر صیححەتیان لەو کەسانـە کە صەحیـــح لە حەســـەن جیـــا ئەکەنەوە ، وای نیشان ئەدەن کە لەلای ئەبو داوود حەسەنە ، وایشـــ

ئەبێ کە لەلای غەیری ئەو حەسەن نیەو بەر ضابیطەی تیمەیش ناکەوێ کە بۆ ضەبطی حەسەن نوسیمان ، چونکی ئەبو عەبدوڵڵای حافیظ مەشهوور بە ئیبنو مەنسەدە ئەڵێ : بیستوومە لە موحەممەدی کوڕی سەعیدی باوەردی لە میصرڎا ئەیوت : مەذهەبی ئەبو عەبدوڕەحمانی نەسائی وابوو هەر حەدیثێ کە ئیجماع نەکرابوو لەسەر تەرك کردنی ئەو ڕیوایەتی ئەکرد ، هەروا ئەبو داوودی سجستانیش بە یاسای ئەو ڕەفاری ئەکردو ئیسنادی ضەعیفی قبووڵ ئەکردو ئیستیدلالی ئەکرد بەوە کە حەدیثی ضەعیف بە هێزترە لە بیروڕای خەڵك .

وتاری پێنجەم : ئەمەیە : ئەوەی خاوەنی (مەصابیح) لەسەری ڕۆیشتووە کە : هەرچی لە صەحیحەیندا بێ بە صەحیح ناوی بردووە ، وە هەر حەدیثێ کە ئەبو داوودو ترمذیو نەسائیو وێنەی ئەوان ڕیوایەتی کردبێ بە حەسەنی ناو بردووە . بزانن یاسای خۆیەتیو لەلای ئەهلی حەدیث دائیر نەبووە . وە حەسەن لەلای ئەهلی حەدیث عیبارەت نیە لەوانە ؛ چونکی لەو کتێبانەدا حەدیثی حەسەنو غەیری حەسەنیش هەیە ـ والله أعلم ـ

وتاری شەشەم ئەمەیە : کتێبە موسنەدەکان ناخرێنە پاڵ کتێبە موعتەبەرەکان ، کە صەحیحی بوخاریو موسلیمو سونەنی ئەبو داوودو نەسائیو ترمذین . وە لە ئیستیدلالدا ناگەن بە پایەی ئەمانە موطڵەقا ، هەر چەند موئەللیفەکانیان خاوەن شانو پایەبەرزن ؛ لەبەر ئەوە کە یاسای ئەوان وابووە لە موسنەدی هەر صەحابییەکدا هەرچی لەو صەحابییەوە ڕیوایەت کرابێ وەریان گرتووە بەبێ ئەوە موقەیەد بن بەوەوە کە ئیحتیجاجو ئیستیدلالی پێبکرێ یا نە ، جا لەبەر ئەم یاسا پایەیان پاش کەوتووە لە پایەی کوتوبی خەمسە .

وه ئەو موسنەدانە وەکو موسنەدی ئەبو داوودی طیالسی‌و موسنەدی عەبدوڵلای بن موساو موسنەدی ئەحمەدی بن حەنبەڵو موسنەدی ئیسحاق بن راهەوەیهو موسنەدی عەبد بن حەمیدو موسنەدی دارەمی‌و موسنەدی (أبو یعلی الموصلی)و موسنەدی (حسن بن سفیان)و موسنەدی (أبو بكر بن بزار) ، وه هاو وێنەی ئەمانە • جا لەم مەوضووعانە ئاگادار بن !

وتاری حەوتەم : فەرموودەی موحەددیثەکان : (هذا حديث صحيح الاسناد ، أو حسن الاسناد) پایەی کەمترە لەو حەدیثە کە بفەرموون بۆی : (هذا حديث صحيح ، أو حديث حسن) چونکی وا ئەبێ ئەوترێ : (هذا صحيح الاسناد ، مع أنه) نەفسی حەدیثەکە صەحیح نیە لەبەر ئەوە کە شاذذە ، یا موعەللەلە • بەڵێ ئەوەندە هەیە موحەددیثێکی باوەڕ پێکراو ، کە فەرمووی : (صحيح الاسناد)و لەگەڵ ئەو حەدیثەدا عیللەتی یا قەدحی دەرنەبڕی ئەوە ظاهیر لەو ڕەفتارەوە ئەوەیە کە حوکمی کردووە بە صیححەتی ئەو حەدیثە لە نەفسی خۆیدا ؛ چونکی ئەصڵ عەدەمی عیللەت‌و عەدەمی قادیحە •

وتاری هەشتەم : لە فەرموودەی ترمذی‌و غەیری ترمذیدا : (هذا حديث صحيح حسن) ئیشکال هەیە ؟ چونکی پایەی حەدیثی حەسەن واله خواری پایەی حەدیثی صەحیحەوە ، کەوابێ ئەم دوو صیفەتە ناکەونە یەك •

وەڵامی ئەم ئیشکالە ئەمەیە کە : ئەو دوو واتە ئەگەڕێنەوە بۆ سەر ئیسناد ، قابیلە یەك حەدیث ڕیوایەت بکرێ بە دوو ئیسنادو یەکێ لەو ئیسنادانە بەهێز بێ‌و ڕیجالەکەی ڕیجالی صەحیح بن ، وه یەکێ لەوانە هێزی کەمتر بێ‌و ڕیجالەکەی نەگەن بە پایەی ڕیجالی صەحیح • جا لەسەر ئەم ڕاسا ئەو دوو صیفەتە ئەگەڕێنەوە بۆ دوو ئیسنادو مونافات نامێنێ •

وه یاخود ئەو دوو صیفەتە لەسەر (تردد) بێ لە پایەی ڕیجالی ئیسنادەکەدا ، ئایا گەیشتووە بە پایەی ڕیجالی صەحیح یا کەمترە لەوە ، عەلاوە دوور نیە ئەو کەسە کە ئەڵێ : ئیسنادەکەی حەسەنە مەبەستی لە (حسن)ی مەعنای لوغەوی بێ ، یانی : شیرین‌و جوان ، نەك مەعنای عورفی بۆ (حَسَن) وە (حَسن) بەو مەعنایە هەردوو قیسمەکان ئەگرێتەوە •

وتاری نۆیەم : بازێ لە موحەددیثین نەوعی حەسەن جیا ناکاتەوە لە نەوعی صەحیح ، بەڵکو داخڵی صەحیحی ئەکا ؛ چونکی هەردوو نەوعە حەدیثەکە ئیستیدلالیان پێ ئەکرێ‌و داخڵن لە مەفهوومی (ما یحتج به)دا ، وە ئەمە ظاهیر ئەبێ لە کەلامی حافیظ ئەبو عەبدوڵلاوە ، وە بۆ ئیشارەیە بۆلای ئەم نوکتە کە ناوی کتێبی ترمذی ئەبا بە : (جامع الصحیح) ، وە ئەبو بەکری خەطیب هەم بەو کتێبە ئەڵێ : (صحیح) وە بە کتێبی نەسائیش ئەڵێ : (صحیح) وە ئەبو طاهیری سەلەفی ، ناوی کوتوبی خەمسە ئەباو ئەڵێ : (اتفق علیها علماء الشرق والغرب) بەڵام لەم وتارەی ئەودا تەساهول هەیە ؛ چونکی لەو کتێبانەدا گەلێ حەدیثی ضەعیف‌و مونکەرو وێنەی ئەوان لە ئەوصافی ضەعیف هەیە • وە نەفسی ئەبو داوود خۆی ئەڵێ : لەم کتێبی مندا حەدیثی صەحیح‌و غەیرە صەحیح هەیە • هەروا ترمذی تەصریح ئەکا بەوە کە لە کتێبەکەیا صەحیح‌و حەسەن هەیە • عەلاوەی ئەمە ئەو کەسەی کە حەدیثی حەسەن ناو ئەبا بە صەحیح ئینکاری ئەوە ناکا کە پایەی حەسەن کەمترە لە پایەی صەحیح ، کەوابێ ئەمە هەر ئیختیلافە لە عیبارەتداو بەس •

حەدیثی ضەعیف

لەپاش تەعریفی صەحیح و حەسەن
ضەعیف مەعلوومە ئەی برای ڕەسەن
ضەعیف لە عورفا حەدیثێ وایە
کە ڕاوی‌یەکەی کز بێ بە پایە
پایەی کەمتر بێ لە پایەی صەحیح
نەیشگا بە پایەی حەسەنی مەلیح
تەئییدیش نەکرێ بە موتابەعات
کە تەئیید کرا حەسەنە لەلات
بەڵام مەبەسمە حەسەنی (للغیر)
نەوەك حەسەنی (بالذات)ی پڕ خەیر
کاتێ حاڵی بووی لە حاڵی هەموان
تۆ خاوەن چرای بۆ فەرقی ئەوان
ئەناسی بە حەق حەدیثی صەحیح
حەسەن ئەناسی بە شێوەی مەلیح
ضەعیفیش بۆ خۆی دیارە لە ناوا
وەکو پیرۆزە لەبەر هەتاوا
ئەم عیلمە عیلمی موحەددیثانە
کاڵای شیرینی باڵای ئەوانە
بۆ ئێمە نیە غەیری (اطّلاع)

لەسەر مەسانید ئەمجار (اتّباع)
تەحقیقی حاڵی ڕیجالی ئیسناد
(أصعب جداً من خرط القتاد)
جا بێرە سەیری بوخاریو موسلیم
باقی مەسانید ئەی برای سالیم
دوور بە لە عەناد نزیك لە ئینصاف
(انّ الانصاف أحسن الأوصاف)
زاناو موخلیص بن تا بە نووری دین
بگەن بە ئیدراك بۆ (عین الیقین)
صەحیحو حەسەن بە شێوەی ڕاسی
جیا بکەنەوە لەبۆ حەقناسی
جا ئامادە بە بە شێوەی تەشریف
لەبۆ ناسینی حەدیثی ضەعیف
لەگەڵ ضەعیفدا بێ ئەدەب مەبن
وەکو بێ ئەدەب بێ حەسەب مەبن
ضەعیف سەنەدی ضەعیفە ئەنا
قابیلە بگات بە ئاسمانا
یانی قابیلە قەولی ڕەسوول بێ
چرای دەلیلی ڕێگەی وصوول بێ
یاخود قابیلە مەعناکەی حەق بێ
بە مینهاجی دین باش موحەققەق بێ
(ابن الصلاح)ی سەربەرزی شەریف
ئەڵێ : جائیزە ڕیوایەی ضەعیف

نەك بۆ صیفاتی خالقی عەللام
یا بۆ ئەحکامی حەلال‌و حەرام
بەڵکو بۆ وەعظ‌و ئیرشادو تەهذیب
یا بۆ تەتنبیه‌و تەرغیب‌و تەرهیب
بۆ فەضائیلی ئەعمالی ئینسان
تا بەجێی بێنن بۆ دەرکی ئیحسان
بۆ نەقڵی ضەعیف بەم یاساو تەرزە
سەنەدن لەبۆ ئەم ذاتە بەرزە
عەبدوڕەحمانی وەلەدی مەهدی
(أحمد بن حنبل بهما اقتدى)ی
ڕیوایەی ضەعیف لەگەڵ ئیسنادا
دائیرە لەناو ئەهلی ئیرشادا
ئەگەر بێ ئیسناد ڕیوایەتت کرد
ئەدەب ڕابگرە وەکو مەردی ورد
بە (قال الرسول) مەیێرە بەیان
(روي عنه) باشە بۆ ئینسان

باسی حەدیثی ضەعیف

ضەعیف بە حەدیثێ ئەڵێن کە نە صیفاتی ڕیجالی حەدیثی صەحیح‌و نە صیفاتی ڕیجالی حەدیثی حەسەن ، لە ڕاوی‌یەکەی مەوجوود نەبێ ، وە ڕێگەی ئەو کەسە ئەیەوێ ئەقسامی حەدیثی ضەعیف بدۆزێتـەوە ، ئەوەیە کە تەماشای صیفەتێکی تایبەتی بکا ، لە صیفاتی حەدیثی صەحیح‌و ئیعتیباری نەبوونی ئەو صیفەتە بکا ، بەبێ وجوودی صیفەتێ کە جەبری ئەو صیفەتە فەوتاوە بکاتەوە ، ئەوە بەم شێوە قیسمێکـی لە حەدیثـی ضەعیف دەست‌ئەکەوێ . ئەمجار صیفەتێکـی تر بخاتە پاڵی صیفەتـی پێشوو لە نەبووندا ، بەمەیش قیسمێکی تر پەیدا ئەبێ ، کە لـە حەدیثی ئەوەڵ کزترە ؛ چونکی دوو صیفـەت لە ڕاوی‌یـەکەیـدا نیە ، ئەمجار صیفەتێکی تر بخاتە پاڵ ئەوەی کە دوو صیفەتی تێدا فەوتاوە ، بەمـەیش قیسمێکی سێیەم پەیدا ئەبێ کە لەوان کزترە ، چونکە سـێ صیفەتـی تێدا فەوتاوە ، هەروا بەم یاسا هەتا هەموو صیفەتەکان ئەکەونە پاڵی صیفەتە فەوتاوە پێشووەکان . پاش ئەمە بگەڕێتەوە بۆ سەرەوەو صیفەتـێ ئیعتیبار بکا بۆ ئە بوون غەیری ئەو صیفەتە کە زوو لە ئەوەڵەوە دیاریی کـرد ، بە نەمانی ئەمە بە تەنیا قیسمێ تر بۆ ضەعیف پەیـدا ئەبێ . ئەمجـار صیفەتێکی تر بخاتە پاڵ ئەو صیفەتە فەوتاوە غەیری صیفەتی ئـەوەڵ‌جار هەتا بە نەمانی ئەم دوو صیفەتە قیسمێکی تر پەیدا ببێ ، هەروا هەتا ئەو صیفەتانە هەموو تەواو ئەبن ، ئەمجار ئیعتیباری نەمانی هەموو صیفەتەکان بکا ، هەتا قیسمێکی تری زۆر ضەعیفی دەست‌بکەوێ . وە هەرکام لـە صیفەتەکان شروطیان ببێ تەماشای نەبوونی ئەو شەرتانەیش بکا ، لەسـەر یاسای نەفسی صیفەتەکان ، بەم جۆرە ئەقسامی حەدیثی ضەعیف زۆر زیاد ئەبێ .

وە ئەو حەدیثە کە لەقەبێکی تایبەتی بێ عیبارەتە : لە (موضوع)(١) و (مقلوب) و (شاذ) و (معلل) و (مضطرب) و (مرسل) و (منقطع) و (معضل) لەگەڵ چەند نەوعێکی تردا کە باسیان ئەکرێ ـ ان شاء الله تعالی ـ •

وە مەقصوود لەم کتێبە ئەنواعی علوومی حەدیثە نەك خصووصی ئەنواعی ئەو تەقسیمە کە باسمان کردن • وە لە خودای تەعالا ئەپاڕێینەوە کە سوودی ئەم کتێبە بگەیێنێ بە موسوڵمانان لە دونیاو لە قیامەتا ـ آمین ـ

حەدیثی (مسند)

حەدیثی موسنەد نرخی تەواوە
لەسەر سێ شێوە تەعریف کراوە
ئەبو عەبدوڵلاّ حافیظی حاکیم
بڕیاری داوە بە عەزمی جازیم
موسنەد ئەوەیە کاتی ڕیوایەت
بێ قەطعو بێ وەقف بگا بە حەزرەت
تەئیید کراوە ئەم فیکرە بە تین
لەلای کۆمەڵێ لە موحەددیثین
خەطیبی بەغدا فەرموویە موسنەد
حەدیثێ وایە (موصول السند)

(١) لام وایە باش نیە (موضوع) لەناو ضەعیفدا حساب بکرێ ؛ چونکی لەواقیعدا حەدیث نیە • دانەر •

له ئیبتیداوه هه‌تا نیهایه
پێك موتته‌صیل بن ڕشته‌ی ڕیوایه
به حه‌زره‌ت بگا یا به صه‌حابی
یا به تابیعی (أهل الصواب)
ئه‌مه شامیله به شێوه‌ی مه‌سمووع
له‌بۆ (مرفوع) و (موقوف) و (مقطوع)
مه‌رفووع بۆحه‌زره‌ت ، مه‌وقووف بۆ ئه‌صحاب
مه‌قطوع بۆ تابیع به شێوه‌ی صه‌واب
(ابن عبدالبرّ) فه‌رموویه : موسنه‌د
ئه‌بێ مه‌رفووع بێو بگا به ئه‌حمه‌د
خواه موتته‌صیل بێ سه‌نه‌دی تا ئه‌و
یا مونقه‌طیع بێو کزبێ به پڕته‌و

حه‌دیثی (متصل)

ئه‌ر له موتته‌صیل ئه‌پرسی کامه
بگره ته‌عریفی عه‌نبه‌ر شه‌مامه
حه‌دیثێ ه‌ایه که موتته‌صیل بێ
ئیسنادی هه‌موو (بلا فاصل) بێ
خواه واصیل ببێ به ذاتی ڕه‌هبه‌ر
یا بگاته سه‌ر صه‌حابی ئه‌نوه‌ر

حه‌دیثی (مرفوع)

مه‌رفووع ئه‌وه‌یه بگا به حه‌زره‌ت
خواه موتته‌صیل بێ سه‌نه‌د به دیققه‌ت

یا مونقەطیع بێ ڕشتەی ڕیوایە
یەکێ دەرچووبێ لەناو ڕیوایە
بە فیکری بازێ مەرفووع لە حەدیث
ئیخباری صەحبە لە حالی ڕەئیس
وتار یا ڕەفتار یاخود لە تەقریر
کە صادر بوو بن لە ذاتی بەشیر

ئەبو عەمری (ابن عبدالبر) نەقلی کردووە لە قەومێ کە : موسنەد ناو نابرێ ئیللا بۆ حەدیثێ کە بەرز بوویێتەوە بۆلای حەزرەت - صلی الله علیه وسلم - .

وە ئەبو عەبدوللای حافیظ جەزمی ناوە بەم تەعریفەداو لە کتێبەکەیدا کە عینوانی : (معرفة علوم الحدیث) ە غەیری ئەمەی باس نەکردووە . وە بە فیکری ئەبو بەکری خەطیبی بەغدادی - رحمه الله - حەدیثی موسنەد لای ئەهلی حەدیث ئەوەیە کە : ئیسنادەکەی لە ئەوەڵەوە تا ئاخر موتتەصیل بێ . وە زوربەی ئیستیعمالی موسنەد بۆ حەدیثێکە کە لە حەزرەتەوە هاتبێتە خوارەوە ، نەك لە صەحابی‌یەکانەوە . وە ئەبوعەمری (ابن عبدالبر)ی حافیظ خۆی ئەڵێ موسنەد ئەوەیە بەرز بکرێتەوە بۆلای حەزرەت - صلی الله علیه وسلم - بە تایبەتی ، جا ئەمە وا ئەبێ موتتەصیل ئەبێ وەکو : ڕیوایەتی لە نافیع لە ئیبنو عومەر لە حەزرەتەوە . وە وایش ئەبێ کە مونقەطیع ئەبێ ، وەکو : مالیك لە زوهری لە (ابن عباس)ە وە لە حەزرەتەوە - صلی الله علیه وسلم - وە ئەمە موسنەدە ؟ چونکی ئیسناد دراوە بۆ لای حەزرەت - صلی الله

علیه وسلم ـ (مع انه) مونقەطیعە ؛ چونکە زوهری حەدیثی نەبیستووە لـە (ابن عباس)ەوە ـ خودایان لێ ڕازی بێ •

وە حەدیثی موتتەصیل ـ کە بە مەوصوول هەم ناو ئەبـرێو بـە موطڵەقی ئەوترێ بۆ مەرفووعو مەوقووف ـ حەدیثێکـە ئیسنادەکـەی موتتەصیل بێ ، واتە هەموو یەکێ لە ڕاوی‌یەکان بیستوویێتی لەو کەسە کە واله زووریەوە ، هـەروا تا ئاخری ئیسنادەکـە • جا وێنـەی موتتەصیلێ کە مەرفووع بێ وەکو : ڕیوایەتی مالیك لە ئیبنو شەهاب لە سالیم کوڕی عەبدوڵڵا لە باوکی‌یەوەو لە حەزرەتـەوە • وە وێنـەی موتتەصیل کە مەوقووف بێ ، وەکو : ڕیوایەتـی مالیـك لە نافیع لـە ئیبنوعومەر لە عومەرەوە ـ خودایان لێ ڕازی بێ •

حەدیثی (مرفوع)

حەدیثی مەرفووع ئەوەیە کە ئیسناد بـدرێ بـۆلای حـەزرەت ـ صلی الله علیه وسـلم ـ بەتایبەتی ، وە بە موطڵەقـی هەر بۆ ئەمـە ئەوترێو بەکار ناهێنرێ بۆ حەدیثێ کە مەوقووف بێ لەسەر صەحابـیو غەیری صەحابی • (وبناء علیه) حەدیثی موسنەدو مەرفـووع یەکێکـنو ئینقطاعو ئیتتیصال بەسەر هەردووانیاندا دێ • بەڵام لەلای کۆمەڵێ لـە موحـەددیـثین لە یـەك جیـا ئەبنەوە ، لەبەر ئـەوە ئیتتیصـالو ئینقیطاع دێن بەسەر حەدیثی مەرفووعدا نەك بە سەر حەدیثی موسنەددا ؛ چونکی لای ئەوان موسنەد ئەوەیە کە بەبێ ئینقیطاع بگا بـە حـەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ •

وە حافیظ ئەبو بەکری کوڕی ثابیت ئەڵێ : حەدیثـی مـەرفووع ئەوەیە کە صەحابی بیڵێ لە وتارو ڕەفتاری پێغەمبـەر ـ صلی الله علیـە

وسلم ـ جا بەم تەخصیصە مورسەلی تابیعی لە حەزرەتەوە خاریج بوو لـە مەرفووع •

وە (ابن الصلاح) فەرموویەتی : من ئەڵێـــم هەر کەســـێ لە ئەهلـــی حەدیث کە مەرفووعی لە موقابیلی مورسەلدا داناوە مەبەستی لە مەرفووع ئەوەیە موتتەصیل بێ ـ والله أعلم ـ •

(موقوف)

حەدیثی مەوقووف حەدیثێ وایە
صەحابی بۆ ئەو بێتە نیهایە
خواە مونقەطیع بێ موسنەد یا مەوصوول
تا لای صەحابی مەحبووبی ڕەسوول
جار بەجار مەوقووف ئەگەر ئاگا بی
ئەوەستێ لەسەر غەیری صەحابی
وەك : (وقفَهُ فلان علی
عطاء ، وهو شخص ذو عُلا)

(مقطوع)

مەقطووع ئەوەیە ڕاوەستێ لەسەر
شەخصی تابیعی عادڵی ئەنوەر
ئەمانەت زانی ڕایبگرە لەلات
گوێش بگرە لەبۆ بازێ تەفریعات

(تفريعات)

تەفریعی یەکەم ئەمەیە برا
بە دڵ بزانە بێ شوبهەو مورا
(كنا نفعل أو كنا نقول)
لە صەحابیوە بە یاسای مەنقوول
ئەگەر ڕەبطیدان بە عەهدی ڕەسوول
ئەوە وان لە جێی مەرفووعو مەوصوول
چون ظاهیر وایە تەقریر کراون
لای حەزرەتەوە ڕەوا دراون
(وكذا كنا لا نرى بأسا
والنبيّ فينا قد استأنسا)
(او كانوا كذا يفعلون في
عهد حياة النبي الوفيّ)
هەموو ئەمانە وێنەی مەرفووعن
لە شوومی شوبهەی هەوا مەمنووعن
ئەگەر وانەهات ئەوە مەوقووفن
لە صەحابیوە بە حەق مەعرووفن

(تفريع)ی دووەم

تەفریعی دووەم قەولی صەحابی
بەصیغەی مەجهوول (في الانتساب)
وتیان : (أمِرنا بكذا أو قد
نهينا عنه) بزانە بە حەد

وەکو موسنەدو مەرفووع وەهایە
ئامیرو ناهی ڕەسولوڵلاّیە
هەر وەها (من السنةِ كذا)
ئەصەحح موسنەدە بڕای شیرەزا
هەروا فەرموودەی (أنس)وا بزان
(أمر بلال يشفع الأذان
وأن يؤتوا الاقامة · فالحق)
وێنەی موسنەدن بێ شوبهە موطلەق

(تفريع)ی سێیەم

سێیەم تەفسیری صەحابی ڕەسوول
ئەو عەلاقەی بوو لەگەڵ هۆی نزوول
وێنەی موسنەدە ئەنا مەوقووفە
ئەم باسە باشە وەها مەعرووفە
چوارەمین جوملەی (يرفع الحديث)
لەگەڵ ڕیوایەی حەدیثی ڕەئیس
(أو يبلغُ به) یاخود (ينميهِ
في حكم الرفع الى نبيهِ)(١)

(١) أى نبيه بتشديد الياء الاضافة الى الضمير ·

حەدیثی (موقوف)

حەدیثی مەوقووف ئەوەیە ڕیوایەت بکرێ لە صەحابی‌یەکانەوە - خوایان لێ ڕازی بێ - لە وتارو ڕەفتارو ئەحوالیان ، وە ڕاوەستێن لەسەر خۆیان‌و بەرز نەکرێنەوە بۆلای حەزرەت - صلی الله علیه وسلم - جا ئەم نەوعە وا ئەبێ ئیسنادەکەی موتەصیل ئەبێ تا ئەگا بە صەحابی‌یەکە ، ئەمە ناوی مەوقووفی مەوصووله ، وایش ئەبێ ئیسنادەکەی موتەصیل نابێ ئەمە ناوی مەوقووفی غەیرە مەوصوولە ، وەکو ئەوە کە زانیمان لە حەدیثی مەرفووع بۆلای حەزرەت - صلی الله علیه وسلم - وە ئەوەی کە وتمان لە ڕاوەستانی لەسەر صەحابی ئەوە بەو مەرجەیە کە موطڵەق بێ‌و ناوی (موقوف علیه) نەبرێ ، ئەنا جار بەجاریش ئیستیعمال ئەکرێ بە (مقید) بە غەیری صەحابی‌یەوەو ئەوترێ : (حدیث کذا وکذا ، وقفه فلان علی عطاء أو طاووس او نحو هذا) وە لە ئیصطیلاحی فوقەهای خۆراساندایە کە مەوقووف ناو ئەبەن بە (أثر) .

ئەبو قاسمی فەورانی کە لە خۆراسانی‌یەکانە فەرموویەتی : (الفقهاء یقولون : الخبر ما یروی عن النبي - صلی الله علیه وسلم - والاثر ما یروی من الصحابة - رضی الله تعالی عنهم أجمعین) .

حەدیثی (مقطوع)

بزانن کە مەقطووع غەیری مونقەطیعە ، کە لەمەولا باسی دێ - ان شاء الله تعالی - وە مەقطووع حەدیثێکە لە تابیعینەوە ڕیوایەت کرابێ‌و لەسەر ئەوان ڕاوەستابێ وتار یا ڕەفتار .

وە خەطیب ئەبوبەکری حافیظ لە (جامع)ە کەیدا فەرموویەتی : (المقاطیع هی الموقوفات علی التابعین ، والله أعلم) . وە (ابن الصلاح)

فەرموویەتی : ئاگام هەیە لەوە کە ئیمامی شافیعی ـ رضـــی الله عنـــه ـ تەعبیری داوەتەوە لە مونقەطیعی غەیرە مەوصوول بە : مەقطووع •

هەروا لە کەلامی ئەبو قاسمی طەبەرانیءو غەیری ئەوانیش ئەم تەعبیرە هەیە •

جا لەم مەقامەدا بازێ تەفریعات هەیە :

یەکەم : فەرمودەی صەحابی : (کنا نفعل کذا ، أو کنا نقول کذا) ئەمە ئەگەر نیسبەتی نەدەن لە زەمانی حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ ئەوە لە بابەتی حەدیثی مەوقووفە ، وە ئەگەر نیسبەتی بدەن لە زەمانـــی ئەو ، ئەوە لەسەر جەزمی ئەبو عەبدوڵلای کوڕی بەیعی حافیظءو غەیری ئەو لە ئەهلی حەدیث : لە بابەتی حەدیثی مەرفووعە •

وە (ابن الصلاح) فەرموویەتـی : خەبەرم پێ گـــەیشـــتووە لـــە ئەبوبەکری بەرقانی‌یەوە کە پرسیاری کردووە لە ئەبوبەکری ئیسماعیلی لەم تەعبیرانە کە : ئایا مەرفووعن یا مەوقووف ؟ ئەویش ئینکاری ئـــەوەی کردووە کە لە حوکمی مەرفووعا بن ، وە فەرموویەتی : مەوقووفن لەسەر صەحابی‌یەکان ، بەڵام واتەی ئەوەڵ ئیعتیمادی لەسەر ئەدرێءو بەهێـــزە ؛ چونکی ظاهیر لەو تەعبیرانە ئەوەیە کە حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ ئاگادار بووە لەسەر ئەو وتارو ڕەفتارەو تەقریری کردوون •

وە تەقریری حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ سوننەتەو حوججەتە لە دینا ، وە هەر لەو بابەتەیە فەرموودەی صەحابی : (کنا لا نری بأســـاً بکذا ورسول الله فینا ، أو کان یقال کـــذا وکذا علی عهـــده ، او کانـــوا یفعلون کذا وکذا فی حیاته ـ صلی الله علیه وسلم ـ) هەموو ئەمانـــــەو وێنەی ئەمانە مەرفووعءو موسنەدو (مخرج)ن لە کتێبە مەسانیدەکان •

تەفریعی دووەم : فەرموودەی صەحابی : (أمرنا بكذا او نهينا عن كذا) بە صیغەی ماضی مەجهول ، لە تەوعی مەرفووعو موسنەدن ، بەلای ئەهلی حەدیثەوە ، وە ئەمە فەرمموودەی زوربەی ئەهلی عیلمە ، وە ئەم یاسا کۆمەڵێ موخالەفەیان کردووە ، کە ئەبوبەکری ئیسماعیلی لەوانە ، بەڵام واتەی ئەوەڵ ڕاستە ؛ چونکی موطڵەقی ئەو عیبارەتانە ئەگەڕێتەوە بۆ ئەو کەسە کە ئەمرو نەهیی بە دەستی ئەوە ، وەکو حەزرەت بێ - صلى الله عليه وسلم - هەروا فەرموودەی صەحابی : (من السنة كذا) ئەصەحح ئەوەیە کە موسنەدو مەرفووعە ؛ چونکی ظاهیر وایە مەبەستی سوننەتی ڕەسولوڵلا بێ ، لەو شتانەدا کە پێویستە بۆ ئێمە پەیڕەوی بکەین . هەروەها فەرموودەی (أنس بن مالك - رضي الله عنه - : أمر بلال ان يشفع الاذان ويوتر الاقامة) واتە فەرمان درا بە بیلال کە کەلیمەکانی بانگ بە جووتو قامەت بە تاك بڵێ ، وە هەروەها وێنەی ئەم عیبارەتانە ، وە فەرق نیە لە بەینی ئەوەدا بڵێت : لە زەمانی حەزرەتا بووە یا نەڵێت - والله أعلم - .

تەفریعی سێیەم : ئەوەی وتراوە کە تەفسیری صەحابی حەدیثی موسنەدە ، ئەوە لە تەفسیرێکدایە بەهۆی سەبەبی نزوولەوە بێ بۆ ئایەتێ کە صەحابییەکە بیگێڕێتەوە ، وەبۆ تەفسیرێ نیە کە مەعنای ئایەتەکە بەیان بکا .

تەفریعی چوارەم : ئەمەیە کە لە بابەتی ئەحادیثی مەرفووعەیە ئەو حەدیثانە کە لە کاتی ناوبردنی صەحابیدا ئەڵێ : (يرفع الحديث أو يَبلُغ به أو يَنميه) هەموو ئەمانە کینایەن لە بەرزکردنەوەی ئەو صەحابییە بۆ ڕیوایەتەکە بۆ لای حەزرەت - صلى الله عليه وسلم - وە

حوکمی ئەمانە بەلای ئەهلی حەدیثەوە حوکمی حەدیثی مەرفووعە ، (ابن الصلاح) فەرموویەتی : من ئەلێم ئەگەر شەخصی ڕاوی لە تابیعـــیەوە بلێ : (یرفع الحدیث أو یبلغ به) ئەویشـــ هەم مەرفـووعـە ، بـەلام مەرفووعی مورسەل ـ والله أعلم ـ •

حەدیثی (مرسل)

حەدیثی مورسەل لای موحەددیثین
ئەوەیە بیری گەلێ تابیعین
بێ بلێ : (قال رسول اللّه)
ئەمە زۆر بەرزە مەرتەبەو جاهی
وەك عوبەیدیللای بن عەدیی ئەرشەد
هاوڕازی گەلێ ئەصحابی ئەحمەد
یا وەکو (سعید بن المسیب)
یا وێنەی ئەمان پیری (مهذب)
چون ظاهیر وایە کە ڕیوایەتیان
لە صەحابییە نەك تابیعییان
طەبعەن صەحابیش بە دلی ئاگاه
ڕیوایەت ئەکا لە (رسول الله)
هەرچەن مەشهوورە هەموو تابیعین
لە حوکما یەکن لای موحەددیثین
بەلێ چەند صوورەت خیلافیان تیایە
مورسەلن یاخۆ دوورن لەو پایە

یەکەم عاریض بێ (عند الاجتماع)
بەرلە صەحابی دەردی ئینقیطاع
ڕاوی لەو شوێنا دوورە لە سەماع
لە صەحابیوە بێ شوبهەو نیزاع
حاکیم ئەم مادە ناکا بە مورسەل
لەبەر نەمانی تابیعی ئەمثەل
جا ئەگەر یەکێ لەویا فەوتاوە
ئەوە مونقەطیع لەبۆ ئەو ناوە
ئەگەر دووکەس بن ئەوە (مُعضل)ە
ئەمیش لای حاکیم غەیری مورسەلە
لەلای فوقەهاو لای ئەهلی ئوصوول
هەردوو مورسەلن مورسەلی مەقبوول
دووەم ڕیوایەی چینی (أصاغر)
کە وتیان : (قال رسول الناصر)
بە وێنەی زوهریو یەحیای بن سەعید
ئەبو حازمی فاضیلی ڕەشید
لەسەر حیکایەی (ابن عبدالبرّ)
عالمی گەورەی خاوەن خێرو فەڕ
قەومێ هەن ناویان نابەن بە مورسەل
هەر مونقەطیعە ناویان (فی المثل)
چونکە بە عادەت لە صەحابییان
کەمیان بینیوە دوان یا سیان

دەی ظاهیر وایە کە ڕیوایەتیان
لە تابیعین بێ نەك صەحابی یان
بەلاّم بە شۆرەت مەروی تابیعین
هەموو مورسەلن : (کالماء المعین)
سێیەم ڕیوایەت لە شەخصی موبهەم
وەکو (فلان عن شیخ أکرم
أو عن رجل) بە بێ ذیکری ناو
شەخصییەتەکەی دەرنەچێ تەواو
حاکیم فەرموویە : بلێ مونقەطیع
پێی مەلێ : (مرسل • فاسمع وأطع)
حەدیثی مورسەل وێنەی ضەعیفە
بۆ عەمەل ناشێ هێزی خەفیفە
مەر بە وەجهێ تر تەخریج کرابێ
وەکو ضەعیفی (متابع) وابێ
ئەبو حەنیفەو مالیك بە مورسەل
ئیحتیجاج ئەکەن بێ شوبهەو خەلەل
هەروا ئیمامی (أحمد بن حنبل)
بە ڕیوایەتی وەرئەگرێ مورسەل
(نعم مسند صغار الاصحاب
مسند" حکماً بلا ارتیاب)

× × ×

بزانن : لەسەر عیبارەتی (جامع التحصیل في أحکام المراسیل) تەئلیفی (الحافظ صلاح‌الدین أبو سعید) خەلیلی عەلائی ، لە تەعریفی حەدیثی مورسەلدا سێ وتار هەیە ، یەکەمیان زۆر گوشادە ئەمەیە :

حەدیثی مورسەل واتەی یەکێکە لە ئەهلی عەصرەکانی ئیستە یا لەمەوپێش : (قال رسول الله – صلى الله عليه وسلم – كذا) •

دووەمیان : حەدیثی مورسەل ئەوەیە : کە یەکێ لە کیباری تابیعین لەوانە کە چاویان کەوتووە بە ژمارەیەکی زۆر لە ئەصحابی پێغەمبەر – صلى الله عليه وسلم – وە ڕیوایەتیان لە تابیعین کەم بێ ، وەکو (سعید بن المسیب) و (أبو سلمه بن عبدالرحمن) وە وێنەی ئەمانە تابیعین ڕیوایەتیان کردبێ لە حەزرەتەوە – صلى الله عليه وسلم –

وە ئەمما ئەوەی کە صیغاری تابیعین ڕیوایەتیان کردبێ ئەوە حەدیثی مونقەطیعەو مورسەل نیە. •

سێیەم مورسەل ئەوەیە : کە یەکێ لە تابیعین ڕیوایەتی کردبێ لە حەزرەتەوە – صلى الله عليه وسلم – خواە لە کیباری تابیعین بێ یا لە صیغاری تابیعین • وە ئەم تەعریفە مەشهوورە لە زۆر کەس لە ئەهلی حەدیثەوەو ئیختیاری حاکیم لەسەر ئەمەیە •

چواردەم : مورسەل ئەوەیە : کە لە سەنەدەکەیدا تاقە کەسێ ساقط بوو بێ ، خواە خاوەن ئیرسالەکە لە تابیعین بێ یا لە غەیری تابیعین • وە ظاهیری کەلامی ئیمامی شافیعی لەسەر ئەمەیە • وە بینا لەسەر ئەم تەعریفە حەدیثی مورسەل‌و مونقەطیع ئەبن بە یەکێ •

وە لەلای (ابن عبدالبر) حەدیثی مونقەطیع عامترە لە مورسەل ؛ چونکی مونقەطیع ئەوەیە سەنەدەکەی موتتەصیل نەبێ ، خواە ڕاوییەکەی تابیعی بێ یا لە غەیری تابیعین •

وە لەلای حاکیم مونقەطیع ئەوەیە کـــە لـە پێش گەیشتن بـــە تابیعی بێ کە لەو کەسەی والە ژووریەوە حەدیثی نەبیستبێ یاخود ئەوەیە کە ئیسنادەکەی لە کەسێکی نا مەعلوومەوە بێ ، وەکو ئەوە ڕاوی بڵێ : (روی فلان عن شیخ ، أو روی فلان عن رجل) • وە مورسەل عیبارەتـــە لەوە کە تابیعی ڕیوایەت بکا لە حەزرەتەوە ـ صلی الله علیه وســـلم ـ (بناء علیه) مونقەطیع لەلای حاکیم بە مورسەل ناناسرێ •

وە (معضل) ئەوەیە کە لە ڕاوی‌یەکانا دوو کەس یا زیاتر ســـاقط بوو بێ • وە لەلای کۆمەڵی حەنەفی‌یە موعضەل‌و مورسەل وەکو یەکن ، هەروەها لەلای (امام الحرمین)و تابیعەکانی •

وە لەلای جومهوور موعضەل خاصترە لە مونقەطیع‌و مورسەل ، وە هەمـــــوو موعضەلـــێ مونقەطیـــع‌و مورســـەلە ، بـــەڵام هەمـــوو مونقەطیع‌و مورسەلێ موعضـــــەل نیە ، وە ئەوە کـــە فەرموویانـــە : مورسەل هەر ئەو حەدیثەیە کە صەحابی ساقط بوو بێ لێی نەك صەحابی‌و تابیعی لێ ساقط بوو بن ، وەکو خەطیب ئەمەی گێڕاوەتەوە لە زوربەی ئەهلی حەدیث ، ئەوە موعضەل‌و مورسەل بە (متباین) دەرئەچـــن ناوی یەکێکیان نادرێ بەویان • ئەمە تا ئێرە لە کتێبی (جامع التحصیل) وەرم گرتووە ، بەڵام بینا لەسەر فەرموودەی (ابن الصلاح) ئەم باسە ئاوایە کـــە دێ :

ئەڵێ : صوورەتی ئەو مورسەلە کە خیلافی تێدا نەبێ حەدیثێکە یەکـــێ لە تابیعی‌یە گـــەورەکان فەرمـــووبێتی : (قال رســـول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ کذا أو فعل رسول الله کذا) وە مەبەست لە تابیعی گـــەورە کەسێکە گەیشتبێ بە کۆمەڵێ لە ئەصحابی پێغەمبەر ـصلی الله علیه وسلم ـ و دانیشتبێ لەگەڵیانا •

وەکو عەبدوڵلای کوڕی عەدیی کوڕی خیارو سەعیدی کوڕی موسەیەبو هاو وێنەی ئەوان ، بەڵام مەشهوور وەهایە کە فەرق نیە لە بەینی تابیعی‌یەکاندا ، وە هەر یەکێ لەوان بڵێ : (قال رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ کذا) ئەوە حەدیثەکەی بە مورسەل ئەزانرێ •

وە لەم مەقامەدا چەند صوورەتێ هەیە ئیختیلاف هەیە لەوا کە مورسەلن یان نا :

یەکەم ئەو صوورەتە کە لە پێش گەیشتن بە تابیعی ئیسنادەکەی قەطع ببێ ، واتە ڕاوی ڕیوایەتەکەی لە کەسێکەوە بێ کە نەیبیستبێ لەو کەسەوە لەم صوورەتەدا حاکیم جەزمی ناوە بەوەدا کە ئەم حەدیثە ناو نابرێ بە مورسەل ، وە مورسەڵ خاصصە بە ڕیوایەتی تابیعینەوە • جا لەو ڕیوایەتەدا کە وتمان : ئەگەر تاقە یەکێ ساقط بوو بێ ئەوە حەدیثەکە لە عورفا ناوی بە مونقەطیع ئەبرێ • وە ئەگەر دوو کەس یا زیاتر بن ئەوە ناوی موعضەلە ، هەروا بە مونقەطیعیش ناو ئەبرێ • بەڵام ئەوەی زانراوە لە فیقهو ئوصوولدا هەموو ئەوانە ناو ئەبرێن بە مورسەل ، وە ئەبو بەکری خەطیبو گەلێ لە موحەددثین لەسەر ئەم فیکرەن ، بەڵام خەطیب فەرموویەتی : ئەغلەبی ئەوەی کە بە مورسەل ناو ئەبرێ ئەو حەدیثەیە کە تابیعی ڕیوایەتی کردبێ لە حەزرەتەوە ـ صلی الله علیه وسلم ـ و ئەوەی کە تابیعی ڕیوایەتی کردبێ ، ئەوە بە موعضەل ناو ئەبرێ •

دووەم ئەوەی کە بچووکانی تابیعین ڕیوایەتی بکەن لە حەزرەتەوە ـ صلی الله علیه وسلم ـ وەکو زوهریو ئەبوحازمو یەحیای کوڕی سەعیدی ئەنصاریو وێنەی ئەمانە ، ئەوە کۆمەڵێ لە موحەددیثین ناوی نابەن بە مورسەل ، بەڵکو پێی ئەڵێن مونقەطیع لەبەر ئەوە ئەمانە زوربەی

ڕیوایەتیان لە تابیعینەوەیە ، وە لە کۆمەڵی ئەصحابی مەگەر یەکێ یا دوو کەسیان چاو پێ کەوتبێ •

سێیەم : کاتێ لە ئیسنادا لە ئینسانی نامەعلوومەوە ڕیوایەت بکرێ ، وەکو : (روی فلان عن رجل ، أو شیخ او نحو ذلك) ئەوە بینا لەسەر ئەوەی کە حاکیم لە کتێبی (معرفة علوم الحدیث)دا نووسیویەتی : ئەوانە بە مورسەل ناو نابرێن ، بەڵکو بە مونقەطیع دائەنرێن ، بەڵام لە بازێ تەصانیفدا بە مورسەل دائەنرێن •

جا (ابن الصلاح) فەرموویەتی : بزانن حەدیثی مورسەل حوکمی حەدیثی ضەعیفی هەیە ، مەگەر لە ڕێگەیەکی تریشەوە ڕیوایەت کرابێ ، بۆیە ئیمامی شافیعی ـ رضي الله عنه ـ ڕەفتاری کردووە بە مورسەلەکانی سەعیدی کوڕی موسەیەب ـ رضي الله عنه ـ لەبەر ئەوە لە چەند ڕێگەی ترەوە بە موسنەدی ڕیوایەت کراون • وە ئەو ڕەخنە کە گیراوە لەم قصەو وتوویانە : لەم کاتەدا ئیعتیماد لەسەر مورسەلەکە نیە ، بەڵکو ئیعتیماد لەسەر موسنەدەکەیە ، ئەوە لە وەڵامیاندا ئەڵێین : بێگومان ئەو مورسەلە بە هۆی یارمەتی ئەو موسنەدەوە بەهێز بووەو ئینکاری ئەمە ناکرێ ، وە بە هۆی ئەو موسنەدەوە دەرکەوتووە بۆمان ئەو ئیسنادە کە ئیرسالەکەی تێدایە ئیسنادێکی صەحیح‌و موعتەبەرەو ئیحتیجاجی پێ ئەکرێ‌و ئینکاری ئەمە ناکا مەگەر یەکێ کە ذەوقی نەبێ لە عیلمی حەدیثدا •

بزانن ئەوەی وتمان کە : حەدیثی مورسەل وەکو حەدیثی ضەعیف وایەو ئیحتیجاجی پێ ناکرێ بیری کۆمەڵی موحەددیثەکانە ، وە لە ئەوەڵی صەحیحی موسلیمەوە ئەڵێ : (المرسل فی أصل قولنا وقول اهل العلم

بالاخبار ليس بحجة) وه (ابن عبدالبر) حافيظی مەغريب ئەم قصەيە گێڕاوەتەوە لە كۆمەڵێ لە ئەهلی حەديثەوە ، بەڵام مەذهەبی ئەبوحەنيفەو مالیكو ئەتباعیان لەسەر ئەوەیە کە : مورسەل ئیستیدلالی پێ ئەکرێ •

ئاگادار بن : ئێمە ئەو حەدیثانە کە وردە صەحابی‌یەکان ڕیوایەتیان کردووە لە حەزرەتەوە ـ صلى الله عليه وسلم ـ وەکو (ابن عباس ـ رضي الله عنهما ـ)و غەیری ئەویش وە لە حەزرەتیشیان نەبیستووە لە حوکمی مەوصوولو موسنەددا دایان‌ئەنێین؛ لەبەر ئەوە کە ڕیوایەتیان لە صەحابی‌یەوە بووە وە حاڵی صەحابیش عەداڵەتە ـ والله أعلم ـ

حەدیثی (منقطع)

بە فیکری گەلێ لە موحەددیثین
گەلێ وجەهاء لە فوقەهای دین
مونقەطیع ناوە لەبۆ حەدیثێ
کە ئیتتیصالی سەنەدی نەبێ
ئەو ئینقیطاعەیش بە هەر چۆنێ بێ
واتە جێی ساقط لەهەر شوێنێ بێ
بەڵام بە ئەکثەر عولەمای حەدیث
بەکاری دێنن لە کاتی تەحدیث
بۆ ڕیوایەتی (من دون التابع)
لە ئەصحابەوە ئەصحابی شافیع
(قیل) ئەوترێ لەبۆ ئیسنادێ
لە خوار تابیعی خەلەلی تیابێ
یەك ڕاوی گوم بێ یاخود موبهەم بێ
ئەگەر چی (قیل)ە با موسەللەم بێ

× × ×

بزانن لە تاریفی (منقطع)و فەرقی مابەینی مونقەطیع‌و مورسەلدا چەند بیروڕای هەیە بۆ موحەددیثەکان‌و غەیری ئەوان • جا لەو بیرانەیە ئەوەی کە ڕابوورد لە حاکیمەوە لە باسی مورسەلدا ، کە : مورسەل مەخصووصە بە ڕیوایەتی تابیعی‌یەوە • وە مونقەطیع عیبارەتە لە ئیسنادێ کە لە پێشـــ گەیشتن بە تابیعی ڕاوی‌یەکی وا بێ نەیبیستبێ لەوەی والە ژووریەوەو ئەوە کە ساقطە لە بەینی ئەواندا مەذکوور نەبێ ، نە بە موعەیەنی‌و نـە بە غەیرە موعەیەنی • وە لە مونقەطیعە ئەو ئیسـنادە کـــە بازێ لـــە **ڕاوی‌یەکانی بە** لەفظێکی موبهەم ناوبرابێ ، وەکو (رجل ، شیخ)و وێنـەی ئەوانە • وێنەی یەکەم ئەوەیە کە ڕیوایەتمان کردووە لە (عبدالرزاق) لـە سوفیانی ئەوری لە ئەبوئیسحاق لە زەیدی کوڕی (یُثَیع)لە حوذەیفەوە ئەڵێ : (قال رسول الله ــ صلی الله علیه وسلم ــ ان ولیتموها أبا بکر فقوي أمین • الحدیث) ئەم ئیسنادە کە موحەددیث تەماشای ئـەکا شێوەکـــەی شێوەی موتەصیلە (مع أنه) مونقەطیعە لە دوو شوێنا ، یەکەم (عبدالرزاق) نەیبیستووە لە ئەوری‌یەوە ، بەڵکو بیستوویەتـی لە نەعمانـــی کـــوڕی ئەبوشەیبەی جندی لە ئەوری‌یەوەو ئەوری نەیبیستووە لە ئەبوئیسحاقەوە ، بەڵکو بیستوویەتی لە شورەیك لە ئەبوئیسحاقەوە • وە وێنەی دووەم ئەو حەدیثەیە کە ڕیوایەتمان کردووە لە (أبو العلاء)ی کوڕی عەبدوڵـلای کوڕی (شخیر) لە دوو پیاوەوە لە شەددادی کوڕی ئەوس لە ڕەسولوڵلاوە ــ صلی الله علیه وسلم ــ لە دوّعا لە نوێژا : (اللهم انی أسألك الثبـات فی الامر • الحدیث) •

دووەم لەو بیرانە ئەوەیە کە (ابن عبدالبر) فەرموویەتی : مورســەل مەخصووصــە بە تابیعینـــەوە • وە مونقەطیـــع شامیلـــە بـــۆ تابیعین‌و غەیری‌تابیعین ، وە مونقەطیع لەلای ئەو عیبارەتە لە حەدیثێ کە ئیتتیصالی

سەنەدی نەبێ ، خواه نیسبەت بدرێ بۆ لای حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ یا بۆ لای غەیری ئەو ٠

سێیەم لەو بیرانە ئەوەیە کە مونقەطیع وەکو مورسەلێ وایەو هەردوویان شامیلن بۆ هەر ئیسنادێ کە موتتەصیل نەبێ ، وە ئەم مەذهەبە نزیکترە لە واقیعو گەلێ کەس لە فوقەهاو غەیری فوقەها وەریان گرتووە ، وە ئەبوبەکری خەطیب لە (کفایە)دا ذیکری کردووە ، ئەوەندە هەیە زوربەی ئیستیعمالی مورسەل بۆ ئەوەیە کە تابیعی ڕیوایەتی کردبێ لە حەزرەتەوە ـ صلی الله علیه وسلم ـ وە زوربەی ئیستیعمالی مونقەطیع بۆ حەدیثێکە کەسانێ وان لەخواری تابیعینەوە نەقلی بکەن لە صەحابی‌یەوە وەکو ڕیوایەتی مالیك لە ئیبنوعومەرەوە ـ رضی الله عنهم ـ وە وێنەی ئەمەیش ـ والله أعلم ـ ٠

چوارەم لەو بیرانە ئەوەیە کە ئەبوبەکری خەطیب گێڕاویەتەوە لە بازێ لە ئەهلی عیلمی حەدیثەوە کە مونقەطیع ئەوەیە ڕیوایەت بکرێ لە تابیعی‌یەوە یا لە کەسێ لە خواری تابیعی‌یەوەو ڕاوەستێ لەسەر ئەو لە وتار بێ یا لە ڕەفتار ، وە ئەمە غەریبەو دوورە ـ والله أعلم ـ ٠

حەدیثی (معضل)

موعضەل ئەوەیە دوو یا زیاتر
نەما بن لە ناو ڕواتی فاخر
بە مەرجێ هەموو پێکۆ لکا بن
چون مونقەطیعە کە لێك بڕا بن
دەی گشت موعضەلێ مونقەطیعیشە
عەکسی بە کوللی نیە لەم پیشە

واتەم وەربگرن بە قەدری ئیمکان
بەکاری دێنن موحەددیثەکان
بۆ ڕیوایەتی (من دون التابع)
لە ئەصحابەوە یاخۆ لە شافیع
دەی واتەی ڕاوی (بلغنی عن
ابن مسعود) موعضەلە بە فەن
هەروەها واتەی فەقیهی شاهی
کە ئەڵێ : (قال رسول الله)
خەطیب بە وانەیش هەر ئەڵێ مورسەل
بەو یاسا بیستت ئەی برای ئەفضەل
(ما لم یتّصل فهو المرسل
فالمعضل مرسل واشرب العسل)
کاتێ تابیعی تابیع لە تابیع
ڕیوایەت بکا بە وەقفی واقیع
سەنەد لەوەوژوور هەم موتەصیل بێ
بە ذاتی بەرزی شافیع واصیل بێ
حاکیم بە مەیشە هەر ئەڵێ مورسەل
ئەمەیش جوانە لای شێخی ئەفضەل
مەبەستم شێخی (ابن الصلاح) ە
کە نووری واتەی وێنەی میصباحە

× × ×

حەدیثی موعضەل ئەوەیە دوو کەس یا زیاتر لە ئیسنادەکەیا نەما بن ،
وەکو ئەو حەدیثە کە تابیعی تابیعی ڕیوایەتی ئەکاو ئەڵێ : (عن رسول الله
ـ صلی الله علیه وسلم ـ أو عن ابی بکر ، او عن عمر ، وهکذا) ئیتر ناوی

ئەو کەسانە نابا کەوان لە بەینی خۆیان‌و ئەو کەسەدا کە ڕیوایەتی لێـوە ئەکەن •

وە ئەبونەصری سجزی حافیظ ئەڵێ : قەولی ڕاوی : (بلغنی) وەکو قەولی ئیمامی مالیك ــ رضی الله عنه ــ ئەڵێ : (بلغنی عن أبی هریـــرة ــ رضی الله عنه ــ أن رسول الله ــ صلی الله علیه وسلم ــ قال للمملـوك طعامه وکسوته • الحدیث) ئەوە لەلای ئەهلی حەدیثدا ناو ئەبـرێ بـــە موعضەل •

جا (ابن الصلاح)یش ــ رحمه الله تعالی ــ فەرموویەتی : منیش ئەڵێم فەرموودەی موصەنیفین لە فوقەهاو غەیری فوقەهـا : (قال رســـول الله ــ صلی الله علیه وسلم ــ کذا وکذا) لە قەبیلەی حەدیثی موعضەلە •

وە حافیظ ئەبوبەکری بەغدادی خەطیب لە بازێ وتاریا بە مورسەل ناوی بردووە ، وە ئەمە لەسەر ئەو یاسـاتانێ کە بازێ فەرموویانـە : (کل ما لم یتصل سنده فهو مرسل) •

وە کاتێ یەکێ لە تابیعی تابیعین حەدیثێکـــی ڕیوایەت کرد لـــەو تابیعی‌یەوەو لەسەری ڕاوەستا ، وەلحاڵ ئەو حەدیثی ئەوە موتەصیل بوو بە حەزرەتەوە ــ صلی الله علیه وسلم ــ ئەوەیش حاکیم ئەبو عەبدوڵلا بە نەوعێکی لە موعضەل داناوە ، وەکو ئەو حەدیثە کە ڕیوایەتمان کـردووە لە (أعمش)ە وە لە (شعبی)یە وە کە فەرمووی : (یقال للرجل یوم القیامه عملت کذا وکذا ، فیقول ما عملته ، فیختم علی فیه • الحدیـــث) ئەمـــە ئەعمەش بە شێوەی موعضەل ڕیوایەتی کردووە ، وەلحـاڵ ئەو حەدیثە شەعبی ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەسەوە ئەویش لە حەزرەتەوە ــ صلی الله علیه وسلم ــ بە ئیتتیصالی سەنەد •

(ابن الصلاح ـ رحمه الله ـ) فەرموویەتی : من ئەڵێم ناوبردنی ئەمە بە : موعضەل ، جوانە ؛ چونکی ئینقیطاع بە نە بوونـــی یەکێـــك لـــە ڕاوی‌یەکان لەگەڵ وەقفدا موشتەمیلە لەسەر ئینقیطاع بە دوو کەس کـــە عیبارەتن لە صەحابی لەگەڵ (رسول اللهـصلی الله علیه وسلمـ)دا،کە وا بوو ناوی موعضەل بۆ ئەمە جوانترە لە ناوی مونقەطیع ـ والله أعلم ـ جا لێرەدا تەفریعاتێ هەیە :

یەکەم : ئیسنادێ کە (معنعن) بێ کە عیبارەتە لە حەدیثێ ڕیوایـەت بکرێ بە شێوەی : (فلان عن فلان عن فلان) بازێ لە موحەددیثەکان لـــە قەبیلەی مورسەل‌و مونقەطیعیان زمـاردووە تا ئیتیصالـی سـەنەدەکەی دەرئەکەوێ ، بەڵام ئەو بیرە کە ڕاست بێ‌و ڕەفتاری موحەددیثین لەسەری ڕۆیشتووە ئەمەیە کە : ئەم جۆرە حەدیثە (معنعن)ە بە خاوەنی ئیســـنادی موتەصیل دائەنرێن ، بە مەرجێ ئەو کەسانە کە مەشموولی (عنعن)ە کەن بازێکیان گەیشتبن بە بازێکیان‌و پارێزراو بن لە عەیبی تەدلیس ، لەم کاتەدا لەسەر ئیسنادی موتەصیل دائەنرێن ، مەگەر خیلافی ئەوە ثابت بوو بێ •

وە (ابن الصلاح) فەرموویەتی زۆر واقیع بووەو ئەبێ لای ئەهلـی حەدیث کەلیمەی (عن) بەکار دێنن لە ئیجازەدا مەئەلەن : یەکـێ لـەوان ئەڵێ : (قرأت علی فلان عن فلان) ئەوانە ظاهیرن لە ئیتیصالـی سەنـەددا ـ والله أعلم ـ

دووەم ئیختیلاف هەیە لە قەولی ڕاویدا : (ان فلاناً قال کذا وکذا) ئایا بە ئیسنادی موتەصیل دائەنرێ ، وەکو ڕیوایەتی (معنعن) ـ ئەگـــەر نـەو کەسانە وان لە سەنەدەکەدا بازێکیان گەیشتبێ بە بازێکیان ـ یا نە ؟

(ابن عبدالبر) لە جومهووری ئەهلی عیلمەوە نەقڵی کردووە کـــە لەفظی (عن) و (ان) وەکو یەك وان ، وە لەم باسەدا هەر مولاقاتی بازێ بۆ

بازیکیان ئیعتیبار ئەکرێ هەتا دەرئەکەوێ ئینقیطاع لە سەنەدەکەدا • بەڵام ئیمامـــی (احمد بن حنبـــل) ئەفەرموێـت : حـەرفـــی (ان) وەکـــو (عن) نیەو ئیسنادەکە بە موتتەصیل ناناسرێ •

تەفریعی سێیەم : وەکو ئێمە ڕیوایەتی (معنعن)و ڕیوایەت بە حەرفی (ان) ئەبڕین بەسەر ئیتیصالی سەنەددا ئەبوبەکری صەیرەفی شافیعیشـــی وایکردووەو فەرموویەتی : هەر کەسێ حەدیثی بیستبێ لە کەسێکەوەو لە پاشان حەدیث لەو کەسەوە ڕیوایەت بکا ئەوە ئەو تەحدیثە لەسەر سەماع ئیعتیبار ئەکرێ ، مادام لە واقیعدا ثابت نەبێ بۆمان کە ئەو حەدیثەی لـــەو شەخصەوە نەبیستووە ، هەروا هەر کەسێ کە بە مەعلوومی گەیشتبێ بـــە کەسێ‌و حەدیث لەو کەسەوە ڕیوایەت بکا ، ئـەوەیشـــی حەمل ئەکرێ لەسەر ئیتیصال ، بەڵام بۆ ئەو کەسانەیە کە تەدلیسیان لێ دەرنەکەوتبێ •

وە دەلیـــل لەســـەر ئـــەو بڕیارە ئەمەیـــە : ئەگـــەر ئێمـــە ئەو حەدیثە حەمل نەکەین لەسەر ئیتیصالـــی سەنـــەد ئەبـــێ ئـــەو کەسە بە خاوەن تەدلیس بزانین ، وە ظاهیر وایە کابرا دوور بـــێ لـــە عەیبی تەدلیس ؟ چونکە ظاهیر پاکیی ئینسانە لەم عەیبانە مادام عەیبەکەی لای ئێمە دەرنەکەوتبێ • وە لە وێنەی ئەمانەیە فەرموودەی کەسێ : (قال فلان کذا وکذا) وەکو ئەوە کە نافیـــع ئەڵێ : (قـــال ابن عمـر کـــذا) هەروا ئەگەر بە نەقـــڵ لە شەخصێکـــەوە بڵـێ : (ذکـــر ، او فعـــل ، أو حدث ، او کان یقول کذا وکذا) ئەمانە هەموو ئەبڕێن بەسەر ئیتیصالی سەنەدداو لەسەر ئەوە کە بەبێ واسیطەی غەیر ئەو شـتەی وەرگـرتووە لەو کەسەوە •

وە ئەبو موظەفەری سەمعانی لە (عنعنە)دا طوولی صوحبەتـــی بـــە شەرت‌گرتووە ، بەڵام ئیمامی موسلیم کوڕی حەججاج لە خوطبەی (الجامع

الصحيح)دا ئەم شەرتەی بە شیددەت ئینکار کردووەو فەرموویەتی ئـەم شەرتە بێ ئەساسەو ئەوەی کە (متفق علیه) بێ ئەمەیە : کافـیـیە بـۆ ئیتیصالی سەنەد ثبووتی موعاصەرەی ڕاوی بۆ (مروي عنه) هەر چەنـد مولاقاتیان ثابت نەبێ ، بەڵام شێخ (ابن الصلاح) ئەم فەرموودەی ئیمامـی موسلیمە بە باش نازانێو ئەڵێ : ئەو بیرە کە موسلیم ڕەددی کردووەتەوە بیری ئیمامانی عیلمی حەدیثە وەکـو (علی ابـن المدینـی) و بوخاریو غەیری ئەوانیش ـ والله اعلم ـ •

تەفریعی چوارەم ئەو تەعلیقە کە ئەبو عەبدوڵڵای حەمیدی صاحێبـی کتێبی : (الجمع بین الصحیحین)و غەیری ئەویشـی لە موحەددیثینـی مەغریب لە بوخاری شەریفدا ذیکریان کردووەو بـڕیاریان داوە کـە ئیسنادەکەی قەطع کراوە ، ئەوە هەر لە سوورەتا سوورەتی ئینقیطاعـی هەیەو لە حوکمدا حوکمی ئینقیطاعی نیەو لە پایەی صەحیح نایەتە خوارەوە بۆ پایەی ضەعیف ، وەکو لە پێشەوە باسمان کرد لە فائیدەی شەشەم لـە نەوعی ئەوەڵدا ، کە وا بێ ئیلتیفات ناکـرێ بۆ قصـەی (ابـن حزم)ی ظاهیری حافیظ لە ڕەدکردنەوەی ئەو حەدیثەدا کە بوخاری ئیخراجـی کردووە لە حەدیثی ئەبو عامیر یا ئەبو مالیکی ئەشعەری لە حـەزرەتـەوە ـ صلی الله علیه وسلم ـ (لیکونن فی أمتـی اقوام یستحلون الحریـر والخمر والمعازف • الحدیث) لەم جیهەتەوە کە بوخـاری بەو شـێوە هێناویەتی ئەڵێ : (قال هشام بن عامر الخ) جـا (ابن حـزم) گومانـی بردووە بە هۆی جەوابدانەوەی ئەو کەسانە کە بەو حەدیثە ئیستیدلالیان کردووە لەسەر تەحریمی مەعازیف •

وە لە واقیعدا ئیبنو حەزم لەو قەضیەدا بە غەڵەطا ڕۆیشتووەو ئـەو حەدیثە صەحیحەو ئیتیصـالی مەعرووفە • وە بوخاری ـ رحمه الله تعالی ـ

ئەو نەوعە سیاقەی هەیە ؛ چونکی حەدیثەکە مەعرووفە لە لایەنی چەند کەسی باوەڕپێ کراوانەوە تا ئەگات بەو شەخصە کە تەعلیقەکەی لێوە کردووە ، وە جار جاریش تەعلیق ئەکا لەبەر ئەوە کە ئەو حەدیثەی لە شوێنێکی تىردا بە موسنەدیو موتتەصیلی بەیان کردووە ، یا لەبەر ئەسبابێکی تری وەهادا کە غەیری خەلەلی ئینقیطاع بێ - واللە أعلم -

وە ئەوەیش کە باسمان کرد لە حوکمی تەعلیق بۆ شوێنێکە بوخاری بە شێوەی ئەصڵو مەقصوود ذیکری بکا ، نەك لە مەعرەضی ئیستیشهاددا ؛ چونکی شەواهید چاوپۆشیان تیا ئەکرێ مەقطووع بن یا مەوصوول •

جا بزانن من صوورەتی تەعلیقم وەها چاوپێکەوتووە کە بەکار دێ لە حەذفی ئیسناد بە حەذفی ئیسناد لە ئەوەڵی ڕیوایەتەکەوە یەکێ بێ یا زیاتر ؛ بە وێنەی ، بەڵام بازێ کەس بە کاریان هێناوە بە حەذفی هەموو ئیسنادەکان ، وەکو : (قال رسول اللە - صلی اللە علیە وسلم - کذا ، قال ابن عباس - رضی اللە عنهما کذا ، روی ابو هریرة رضی اللە عنە - کذا ، قال سعید بن المسیب عن أبی هریرة کذا ، قال الزهری عن ابی سلمة عن ابی هریرة عن النبي - صلی اللە علیە وسلم - کذا وکذا) هەروا تەعلیق ئەکەن تا ئەگا بە شیوخی شێخەکانیان • وە ئەمما ئەوەی ئیرادی بکا لە شێخەکانیەوە ئەوە لە قەبیلی ئەوەیە کە باسم کرد لە تەفریعی سێیەمدا •

تەفریعی پێنجەم ئەو حەدیثە کە بازێ لە باوەڕپێکراوەکان بە مورسەل ڕیوایەتی ئەکەنو بازێ بە موتتەصیل ، ئەوە موحەددیثەکان ئیختیلافیان بووە تیایا ، کە ئایا بە مەوصوول حسێب ئەکرێ یا بە مورسەل ؟ مەثەلەن حەدیثی : (لا نکاح الا بولي) کە ئیسرائیلی کوڕی یونس لە ئەبو ئیسحاقی

سەبیعی‌یەوە لە ئەبو بەردەوە لە باوکیەوە ـ کە ئەبو موسای ئەشعەری‌یە ـ و لە ڕەسولەڵلاوە ڕیوایەت کراوە بە موتتەصیلی‌و موسنەدی ، وە سوفیانی ئەوری‌و شوعبە لە ئەبوئیسحاق لە ئەبوبەردەوە لە حەزرەتەوە ڕیوایەتیان کردووە •

جا خەطیبی حافیظ حیکایەتی کردووە کە ئەکثەر ئەصحابی حەدیث فەرموویانە : ئەو حەدیثە بە مورسەل دائەنرێ ، وە بازێ فەرموویانـــە حوکم بۆ ئەکثەرەو بازێ فەرموویانە حوکم بۆ (أحفظ)ە • دەی ئەگـــەر ئەو کەسە کە بە مورسەل ڕیوایەتی کردووە حافیظتر بێ لەو کەسە کـــە بە موتتەصیل هێناویەتی ئـەوە حوکـــم بۆ خاوەن ئیرسالـــە • وە بازێ فەرموویانە حوکم بۆ ئەو کەسەیە کە ئیسنادی کردووە ، ئەگـــەر عادڵو ضابیط بێ حەدیثەکەی وەرئەگیرێ ئەگەرچی غەیری ئەو موخالەفـــەی کرد بێ ، خواه موخالیف بێ یەکێ یا زیاتر • وە خەطیب ئەڵێ : ئەم قەولە صەحیحەو (ابن الصلاح) ئەفەرموێت : ئەو قصەی خەطیبە ڕاستە لە فیقهو ئوصوولی فیقهدا •

وە پرسیار کرا لە بوخاری لە حەدیثی (لا نكاح الا بولي) ئەویشـــس فەرمووی : حوکم بۆ ئەو کەسەیە کە وەصڵی کردووەو فەرمووی زیادەی ئینسانی باوەڕپێکراو مقبوولە •

تەماشا بکەین بوخاری ئەمەی فەرموو (مع أنه) ئەوانەیش کەئیرسالی ئەو حەدیثەیان کردووە وەکو دوو کێون لە حیفظو ئیتقاندا کە ئەوانـــە شوعبەو سوفیانن • وە مولحەقە بەمەوە مادەیەك کە ئەو کەسە ئیرسالـــی کردبێ هەر ئەو کەسەبێ کە وەصڵی کردووە لە وێنشا هەر حوکـــم بـــۆ واصیل ئەبێ ، هەروا ئەگەر یەکێ حەدیثێ بەرز بکاتەوە بۆ لای حەزرەت

ـ صلى الله عليه وسلم ـ ڕایوەستێنێ لەسەر صەحابی ، یاخود یەکێ لــە کاتێکدا ڕەفعی کردبێ‌و لە کاتێ ترا وەقفی کردبێ ، ئەوە لە هەموو ئەمانەدا حوکم بۆ ئەوەیە کە زیادەکەی هەیە ، کە وا بێ لەو مادانــەدا حوکـــم بۆ خاوەن وەصل‌و خاوەن ڕەفعە ؛ چونکی ئەو (مثبت)ەو غەیری ئەو ساکتەو بێ دەنگە ● وە ئەگەر نافی بێ ئەوە (مثبت) موقەددەمە لەسەری ؛ چونکە زانایە بە شتێ کــە پەنهانــە لەســەر ئەوی تر ● وە ئــەم فەصڵــە تەعەللوقی هەیە بە فەصڵی زیادەی ثیقەوە ـ والله اعلم ـ

(تدليس ومدلّس)

لەسەر فەرموودەی عولەمای حەدیث
لەسەر دوو نەوعە ڕەذیلەی تەدلیس
یەکەم پێی ئەڵێن تەدلیسی ئیسناد
وەکو ڕیوایەی بازێ لە عیباد
لە هاوچەرخی وا پێی نەگەییوە
وەها موهیم بێ کە پێی گەییوە
یا پێی گەیی بێ‌و لێی نەبیستبێ
وەها موهیم بێ کە لێی بیستبێ
لێرانا نابا ناوی شێخی خۆی
بەڵکو مافەوقی ڕێکەوێ لەبۆی
وێنەی ئەمەیە کە (ابن حشرم)
ئەڵێ : لای سوفیان حارزبووین بەجەم
ڕیوایەتێکی فەرموو لە زوهری
وتیان : بە تۆی وت جەنابی زوهری

کەمێ ساکت بوو ئەمجاریش تەکرار
عەینی ماجەرا هاتەوە دیار
وتی : نەم بیستووە لە زوهری بۆ خۆی
نە لەو کەسەیشە قصەی کردووە بۆی
لە (عبدالرزاق) بیستم بە جەهری
ئەویش لە (معمر ، معمر) لە زوهری
ئەم جۆرە کارە تانە والە دووی
بۆیە ئیمامی شافیعی فەرمووی :
تەدلیس برایە بۆ درۆکردن
یانی شەقیقن وەك جەهلو مردن
دووەم پێی ئەڵێن (تدلیس الشیوخ)
کاتی ڕیوایەت لە یەك لە شیوخ
عەمدەن لا ئەدا لە یاسای ئەعراف
بە ناو بە نەسەب بە کونیەو ئەوصاف
هەتا نەزانن ئەو شێخە کێیە
شارستانی‌یە یا ئەهلی دێیە
باری ئەم نەوعە سووکترە لەویان
صەد حاشا لەمیان دوو صەدیش لەویان
بەڵێ بازێ تر لە موحەددیثان
نەوعێکی تریان هێنایە مەیدان
لە ژوور شێخەکەی کەسێکی ضەعیف
هەیە لایئەبا بۆ قەصدی تەشریف

چون لە ژووریەوە کەسێکی ئەفضەل
هەیەو مەوثووقە بە وێنەی ئەووەل
ئەمجار دێتە سەر نەقڵو ڕیوایەت
مەوثووق لە مەوثووق هەتا نیهایەت
تا خەڵکی بڵێن : سیلسیلەی ذەهەب
مەقبوولە لەلای عەجەمو عەرەب
ئەم نەوعە گەلێ گوڵترە لەوان
چەن تیری تانە ئەخاتە کەوان

حوکمی حەدیثی (مدلّس)

ئەوەی (مدلّس) ڕیوایەی بکا
موحەددیث وەها تەماشای ئەکا
ئەگەر تیا نەبوو تەصریح بە سەماع
وەکو مورسەلە (عند الاستماع)
ئەویش کە سەماع لەوا مەوصوولە
(مُحتجّ بە)و باشو مەقبوولە
لە صەحیحەینا هەیە لەم جۆرە
ئەحادیثانە قیمەتیان زۆرە

× × ×

بـــزانن (تدلیـــس) لـەســـەر دوو نەوعـــە :

یەکەم : (تدلیس الاسناد)ە کە ئەوەیە یەکێ ڕیوایەت بکا لە کەسێکەوە موعاصیرو هاوچەرخی بوو بێ بەڵام پێی نەگەیشتبێو ڕیوایەتەکەیشی بە

عیارەتێکی وەها بێ موهیمی پێ گەیشتن و بیستن لەو شەخصەوە بێ ، وەیا ڕیوایەت بکا لە کەسێکەوە کە پێی گەیشتبێ و حەدیثی لێ نەبیستبێ بــە عیارەتێ کە موهیمی ئەوە بێ لێی بیستووە • جا وا ئەبێ لە بەینی ئەوو ئەو کەسەدا کە ڕیوایەتەکەی لێ کردووە تاقە یەکێ هەیە یا زیاتر ، وە حەققی ئەوڕاوی‌یە وایە نەڵێ : (أخبرنا فلان ، او حدثنا فلان) بەڵکــو حەققــی ئەوەیە بڵێت : (قال فلان او عن فلان) وێنەی ئەمــە وەکــو ئەوە کــە ڕیوایەتمان بۆ کراوە لە (علي بن حشرم)ە وە ئەڵێ : لەلای سوفیانی ئیبنو عویەینە بووین (قال الزهری) لەویا پێیان وت : ئایا زوهری قصــەی بــۆ تۆ کردووە ، وە ئەو بێ دەنگ بوو ، جارێ تریش وتی : (قال الزهری) دیسان پێیان وتەوە : ئایا زوهری قصەی بۆ تۆ کردووە ، ئەویش وتی : نەخێر ، من نەمبیستووە لە زوهری‌یەوەو نەمبیستووە لە کەسێکیش کە لــە زوهری بیستبێ ، بەڵکو بیستوومە لە (عبدالرزاق) کە ڕیوایەتی کردووە لە (معمر)ە وە (معمر)یش ڕیوایەتی کردووە لە زوهری‌یەوە •

نەوعی دووەم (تدلیس الشیوخ)ە کە ئەوەیە شەخصێ ڕیوایەت بکــا لە شێخێکەوە لێی بیستووە ، بەڵام ناوی ئەبا یا کونیەی بۆ دائەنــێ یــا نەسەبی باس ئەکا ، یا تەوصیفی ئەکا بە جۆرێ کە ئەو شێخە بەو شــێوە نەناسراوە •

جا وێنەی ئەمە وەکو ڕیوایەت کراوە بۆمان لە ئەبوبەکری کــوڕی موجاهید ئیمامی (مقری) بەم عیارەتە : (روی عن أبی بکر عبدالله ابن ابی داود السجستانی ، فقال : حدثنا عبدالله ابن أبی عبدالله ، وروی عن ابــی بکر محمد بن الحسن النقاش المفسر المقریء ، فقال : حدثنا محمد بــن سند ، نسبه الی جد له ـ والله اعلم ـ) •

جا نەوعی یەکەم گەلێ ناشیرینەو زاناکان زەمیان کـــردووە ، وە ئیمامی شافیعی ـ رضی الله عنه ـ فەرموویەتی : تەدلیس برای درۆیە ٠ وە زاناکان ئیختیلافیان بووە لەوەدا ئایا حەدیثی (مدلس) مەقبوولـــە یـــا مەردوودەو ڕیوایەتی ئینسانی خاوەن تەدلیس قەبووڵ ئەکرێ یا نا ؟

با زێکیان فەرموویانە : ئەو ڕاوی‌یە بەو تەدلیسە نا پەسەندە بریندار ئەبێو ڕیوایەتی قەبووڵ ناکرێ ، خواە بەیانی بیستنی خـــۆی بکا لـــەو (مروي عنه) وەی خۆی یا نە ٠ وە ئەوەی ڕاستە لێرەدا تەفصیلـــە بـــەم جۆرە :

ئەوەی (مدلس) ڕیوایەتی ئەکا ئەگەر باسی بیستنی خـــۆی لـــەو شێخەوە نەکا ئەوە حوکمی حەدیثی مورسەلی هەیـــەو ضەعیفـــە مادام تەئیید نەکرێ ، وە ئەگەر تەصریح بکا بە بیستنی خـــۆی بە وێنـــەی : (سمعت منه ، وحدثنا ، وأخبرنا) ئەوە حەدیثەکەی مەقبوولەو ئیستیدلالی پێ ئەکـــرێ ، وە لە بوخاریو موسلیمدا گەلێ حەدیث ڕیوایەت کـــراوە لە چەند کەسانێکەوە کە تەدلیسیان بووە ، وەکو : (قتادە)و (أعمشـــ)و سوفیانەکانو (هشیم بن بشیر)و غەیری ئەمانەیش لەبەر ئـــەوە کە لـــە حەقیقەتدا تەدلیس درۆ نیە ، بەڵێ نەوعێ لە ئیبهامو تاریکیی تیایە بە هۆی ئەو لەفظەوە کە ئیحتیمالی چەند حاڵی هەیە ٠

وە ئەمما نەوعی دووەمی تەدلیس ئەوە کارێکی سووکترە بەلکـــی ئیضاعەی وەختی سامیعانی تێدایە هەتا بە شێنەیی (مروي عنه) بناســـێ ، بەڵێ حاڵی کابرای (مدلس) ئەگۆڕێ لەسەر نیەتی خۆی لەو تەدلیسەدا کە بۆچی وای کردووە ؟

وە موحەددیثەکان نەوعێکی تریان لە تەدلیس کەشـــف کـــردووە بریتی‌یە لەمە کابرای ڕاوی حەدیثـــێ ڕیوایـــەت ئەکا لە ئینسانێکـــی باوەڕپێ‌کراوەوە کە لە ژووری ئەوەوە ئینسانێکی ضەعیف هەیـــەو لـــە

زووری ئەو ضەعیفەوە باقی ڕاوی‌یەکان بە هێزن • جا ئـــەو ڕاوی‌یـــە ضەعیفە لائەبا لە ناوا هەتا حەدیثەکەی بۆ ببێ بە حەدیثێکی مەرویی لـــە مەوثووقی (عن موثوق) ، وە ئەفرادی سەنەدەکەی هەموو بۆ ئەبن بـــە جێگەی باوەڕو ئیعتیماد ، وە ئەم جۆرە تەدلیسە زۆر ناشیرینە ؛ چونکـی باوەڕپێکراوی یەکەم (موثوق به) بووەو تەدلیسی نەکردووە کەچـــی یەکێ کە تاقیقی سەنەدەکەی کرد وا حاڵی ئەبێ ئەو مەوثووقـە یەکـــەم تەدلیسی کردووەو ناوی شەخصە ضەعیفەکەی زووری خۆی نەبـــردووە (مع أنه) ئەو وای نەکردووە ، وە لە لایەکی ترەوە ئەو سەنـــەدە کـــە ضەعیفی تێدا بووە کابرا بەم تەدلیسە وای پێکردووە سەنەدەکانی هەموو بەهێزو قووەت دەرئەکەون ، وە ئەمە مەغرووری‌و بابی بوونێکی زۆری تێدا هەیە •

مورسەلی خەفیی لە لای گەلێ کەس
مەردوودەو نابار وێنەی (مدلس)
کە عیبارەتە لەوەی مەرویی بێ
لە موعاصیرێ پێی نەگەیی بێ

واتە مورسەلی خەفیی وەکو حەدیثی (مدلس) ضەعیفە مادام (متابع) نەبێ ، ئەویش عیبارەتە لە حەدیثێ کە شەخصێ ڕیوایەتی بکا لە کەسێکەوە پێی نەگەیشتبێ‌و لە بەینی ڕاوی‌و (مروي عنه)دا واسیطەیەك ببێ •

وە فەرق لەبەینی (مدلس)و مورسەلی خەفیی‌دا ئەوەیە کە (مدلس) ڕیوایەت ئەکا لە کەسێ کە مەعلومە پێی گەیشتووە بەڵام حەدیثی لـــێ نەبیستووە ، وە مورسەلی خەفیی حەدیثی کەسێکە ڕیوایەتی کردبێ لـــە کەسێکەوە هاوچەرخی بێ بە مەرجێ نەزانرێ پێی گەیشـــتووە یا پێی نەگەیشتووە •

(شاذ ومنكر)

شاذذ حەدیشێکە یەکێ بە تەنیا
ڕیوایەی بکا بۆ ئەهلی دونیا
جا ئەگەر یەکێ (احفظ وأولی)
موخالیفی بێ ئەکەوێتە لا
چونکی لەم کاتا شاذذی مەردوودە
لە صینفی مەقبووڵ غەیرە مەعدوودە
ئەر موخالیفی وەهایە نەبوو
بۆ حاڵی ڕاوی بڕوانە زوو زوو
ئەگەر صیفاتی ڕاوی بۆ صەحیح
لەو ڕاوییەدا بوو بە واتەی فەصیح
بڵێ ئەو شاذذە بە حەق صەحیحە
جێی مەدحو ثەنای مەردی صەبیحە
ئەگەر دابەزی بۆ پایەی پەسەن
بزانە ئەوە مەقبووڵەو حەسەن
مەراتیب زۆرن بە یاسای کیتاب
تەماشا ئەکرێن بۆ حەقو حیساب
لە پایەی حەسەن ئەگەر هاتە خوار
شاذذی مونکەرەو دوور لە ئیعتیبار
وا شاذذی مەردوود بە دوو بەش دەرچوو
یەکەمیان (أحفظ) موخالیفی بوو

دوو بێموخالیف هەر خۆی ضەعیفە
لەبەر ضەعیفی لاتو نەحیفە
(منکر) فەردێکە لای غەیری ڕاوی
نیە لەبۆ ئەو ڕیوایەو ناوی
ئەمەیش وەکو شاذذ شوێنی تەفصیلە
بازێکی صاغەو بازێ عەلیلە
بەڵام بە تەحقیق دەستکەوت لەبۆمان
مونکەر جیایە لەو شاذذەی وتمان
حەدیثی مونکەر حەدیثێ وایە
ڕاویی ضەعیفو تاقو تەنیایە
موخالیفێکیش دەرکەوێ مەوثووق
وەها پێی بڵێن صادیقی مەصدووق
لەسەر ئەم یاسا چوار نەوعی مەلموف
شاذذو مونکەرەو مەحفووظو مەعرووف
موقابیلی شاذذ بە مەحفووظ مەوصووف
خیلافی مونکەر پێی بڵێ مەعرووف
مەحفووظ ڕاجیحە لەسەر ڕیوایەی
ثیقەی موخالیف بەگوێرەی پایەی
مەعرووفیش وایە کە ثیقەی شەریف
ڕیوایەت بکا بە ضیددی ضەعیف

× × ×

(ابن الصلاح) ئەفەرمویت : ڕیوایەت کراوە بۆمان لـــە ئیمامـــی شافیعی‌یەوە ــ رضی الله عنه ــ بە ڕیوایەتی یونسی کوڕی عەبدولئەعلا کە شافیعی فەرموویەتی پێی : حەدیثی (شاذ) ئـەوە نیـــە کە ڕاوی‌یەکـــی (موثوق به) ڕیوایەتی حەدیثی وا بکا کە غەیری خۆی ڕیوایەتی نەکردبێ ، بەڵکو (شاذ) ئەوەیە ئیثنسانێکی (موثوق به) ڕیوایەتی حەدیثێ بکا موخالیف بێ بۆ ئەوەی کە خەڵك ڕیوایەتیان کردووە ، وە حافیظ ئەبـو یـەعلای قەزوێنی وێنەی ئەمەی حیکایەت کردووە لە شافیعی‌یـــەوەو لـە گەلـــێ موحەددیثینی حیجازی‌یەوە • لە پاشان ئەبو یەعلا فەرموو : ئەوەی کە حافیظانی حەدیث بڕیاریان لەسەر داوە ئەمەیە کە : حەدیثی شاذذ ئەوەیـە کە تەنیا ئیسنادێکی ببێ، خواه ڕاوی (موثوق به) بێ یا غەیرە مەوثووق• جا ئەوەی کـــە لـــە غەیرە مـــەوثووقـــەوە بـــــێ ئەوە مەترووکەو غەیـــرە مەقبـــوولـــە ، وە ئـــەوەیشـــــ لـــە مەوثووقـــەوە بێ تەوەققوفی تێدا ئەکرێ‌و ئیستیدلالی پێ ناکرێ •

وە حاکیم ئەبو عەبدوڵڵا فەرموویەتی : شاذذ حەدیثێکە ئینسانێکـــی (موثوق به) بە تەنها نەقڵی کردبێ لە چەنـد کەسێکـــی مەوثووقـــەوەو ئەصڵێ نەبێ بە (متابع) بۆی • وە فەرموویەتی : شاذذ غەیری حەدیثـــی (معلل)ە لەم جیهەتەوە کە (معلل) عەیبو عیللەتەکەی کەشف کراوە چیە•

وە ئیمام (ابن الصلاح) فەرموویەتی : ئەوەی کە ئیمامـــی شافیعی ــ رضی الله عنه ــ بە شاذذی داناوە ئەوە شوبهە نیە لەوەدا کـە شـــاذذە ، بەڵام ئەوەی لە غەیری ئەوەوە نەقڵ کراوە ئەوە ئیشکالـــی تێدا هەیە ؛ لەبـــەر ئەوە کـــە شامیل دێ بۆ ئـەو حەدیثـــە فـــەردانـە کـــە ڕاوی عادڵی حافیظـــی ضابط بـــە تەنیـــا ڕیوایـــەتی بکا ، وەکـــو ئەو حەدیثە فەردە کە تەنیا عومەر ــ رضی الله عنه ــ نەقڵی کردووە لـــە حەزرەتەوە ــ صلی الله علیه وسلم ــ وە عەلقەمە لە عومەرەوەو موحەممەدی

کوڕی ئیبراهیم لە عەلقەمەوەو یەحیای کوڕی سەعید لە موحەممەدەوە کە عیبارەتە لە حەدیثی : (انما الاعمال بالنیات ... الحدیث) . وە حەدیثـــی عەبدوڵلای کوڕی دینـار لـــە (ابـن عمـــر)ە وە (ان النبي ـ صلى الله عليه وسلم ـ نهى عن بيع الولاء وهبته) ئەم عەبدوڵلای کوڕی دینارە بـــە تەنیا نەقلی کردووە . وە حەدیثی زوهری لە ئەنەس : (ان النبي ـ صلى الله عليه وسلم ـ دخل مكة وعلى رأسه مغفر) . ئەوەیش مالیك بە تەنیـا نەقلی کردووە لە زوهری‌یەوە .

ئەمانە هەموو ڕیوایەت کراون لە بوخاریو موسلیمدا (مع انه) هەیە یەك ئیسنادیان هەیە کە یەك (موثوق) بە تەنیا ڕیوایەتی کردووە . وە لـە (غرائب الصحیح)دا گەلێ حەدیثی وەها مەوجوودن .

وە موسلیمی کوڕی حەججاج فەرموویەتی کە : زوهری نزیکی نەوەد ڕیوایەتی هەیە لە حەزرەتەوە ـ صلى الله عليه وسلم ـ کە کەســـ شەراکەتی تیادا نەبووە ، هەمووی نەقل کردن بە ئەسانیدی جوان .

وە ئەمەی نەقل کرا لە مەذهەبی موحەددیثەکان ئەبێ بزانی نابـــێ لەسەر ئیطلاق بمێنێتەوە بەو جۆرە کە خەلیلو حاکیم فەرموویانە ، بەڵکو پێویستە بە تەفصیل . (بناء علیه) ئەڵێین :

کاتێ کە ڕاوی‌یەك بە تەنیا ڕیوایەتێکی کرد تەماشا ئەکرێت : ئەگەر ئەوەی ئەو نەقلی بە تەنیا کردووە موخالیفە بۆ ئەوەی کە ڕاوی‌یەکـ ی حافیظترو ضابیطتر لەو نەقلی کردووە ، ئەوە ئەو ڕیوایەتە کە بە تەنیـا کراوە شاذذەو مەردوودە . وە ئەگەر موخالیف نیە بۆ ڕیوایەتـی غەیری خۆی ئەوە تەماشا ئەکرێ لەم ڕیوایەتە تاقەدا : ئەگەر ڕاوی‌یـــەکـەی عادڵو ضابیطو (موثوق بە) بێ لە ئیتقانو ضەبطدا ئەوە ڕیوایەتەکـــەی

شاذذی مەقبوولەو ڕیوایەت کردنی بە تەنیایی مانیع نیە لە قبوولی ، وەکو ئەو حەدیثە مونفەریدانە کە ئیستە باسمان کردن ، وە ئەگەر باوەڕ بە حیفظو ئیتقان‌و ضەبطی نیە ئەوە تەنیایی ڕاوی‌یەکەی مانیعە لە قەبوولی‌و لە پایەی حەدیثی صەحیح دەرئەچێ •

جا ئەو حەدیثە شاذذە مەقبوولیشە دائیرە لەبەینی چەند پایەدا کە گەلێ تەفاوتیان هەیە ، بە نەوعێ ئەگەر ڕاوی‌یەکەی دوور نەبوو لە پایەی حافیظی ضابیط ، ئەوە بە حەدیثی حەسەن ئیعتیبار ئەکرێ‌و دائەبەزێنین بۆ پایەی ضەعیف ، وە ئەگەر دوور بوو لەو پایە ئەوە ڕەددی ئەکەینەوەو حەدیثەکەی بە شاذذو مونکەر دائەنێین ، کە وابێ دەرکەوت کە شاذذی مەردوود دوو قیسمە : یەکەم حەدیثی فەردە کە ئینسانێکی ئەعلا موخالیفی بێ ، دووەم حەدیثی فەردێکە ڕاوی‌یەکەی ئەوەندە ئیقەو ضەبطی نەبێ کە جەبری تەفەڕودی ڕاوی‌یەکەی بکاتەوە - والله اعلم -

باسی (اعتبار ومتابعة وشاهد)

ئیعتیبار یانی تێکوشینی مەرد
بۆ هێزو تەئیید لەبۆ ڕاوی فەرد
جا کاتێ فەردێ ڕیوایەتی کرد
مەثەل سێ پلە تا حەزرەت ڕابوورد
ئەگەڕێین ئایا ڕاوی‌یەکی تر
هەیە لە سێیەم یا بەرەو ژوورتر
یا لەسەر مەعنا بۆ ئەو حەدیثە
ڕیوایەت هەیە لەو شا ڕەئیسە

ئەر بوو تێئەگەین ئەو نەقلە فەردە
ئەصلو مەرجەعی هەیەو بێ گەردە
ئەگەرنا ئەوە فەردێکی ڕووتە
لەبەر بێ هێزی لاتو پەرتووتە
جا ئەگەر ڕاوی لە سێیەمۆ بو و
حەدیثی فەردی نەقل کردبوو
ئەوە بە یەقین بۆ ئەو ڕیوایە
موتابیعێکە (تام الكفايه)
ئەگەر لە دووەم یاخۆ لە یەکەم
ڕاوی بوو هەروا موتابیعەو کەم
وەکو ڕیوایەی صەحابی‌یە تر
لە حەزرەتەوە بە جەمعی خاتر
وە ئیللا ئەگەر لەسەر مەعنا بوو
ئەوە شاهیدە موتابیع نەبوو

× × ×

بزانن ئیعتیبارو موتابەعەو شاهید ، چەند عیارەتێکن کە موحەددیثەکان ئیستیعمالیان ئەکەن ، مەئەلەن لە کاتی تەماشاکردنی حەدیثدا ، ئایا ئەو حەدیثە فەردە یا نا ؟ وە مەعرووفە یا نا ؟ وە ئەگەر فەرد بوو ئایا (مؤید)ی هەیە یا نا ؟ وە (مؤید) پایەکەی چیە ؟

جا ئەبو حاتەم موحەممەدی کوڕی حیببانی تەمیمی حافیظ ـ رحمه الله تعالى ـ فەرموویەتی : ڕێگەی ئیعتیبار لە حەدیثدا وەکو ئەوە کە حەممادی کوڕی سەلەمە حەدیثێکی وای ڕیوایەت کردووە کە موتابەعەی

لەسەر نەکراوە (عن أيوب عن ابن سيرين عن ابي هريرة ـ رضي الله عنه ـ عن النبي ـ صلى الله عليه وسلم ـ) وە لەم حەدیثەدا تەماشا ئەکرێ : ئایا ڕاوی‌یەکی (موثوق بە) غەیری ئەیوب لە ئیبنو سیرینەوە هەیە ؟ جا جا ئەگەر دەستی‌کەوت ئەزانێ ئەو حەدیثە ئەصڵێکی هەیە ئەگەڕێتەوە بۆ سەری ، وە ئەگەر دەستی نەکەوت تەماشا بکا ئایا مەوثووقێکی غەیری ئیبنو سیرین نەقڵی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە ـ رضي الله عنه ـ ئەگەر ئەوەیش نەبوو بڕوانێ بزانێ ئایا صەحابی‌یەکی تر غەیری (ابو هريرة ـ رضي الله عنه ـ) ڕیوایەتی کردووە لە حەزرەتەوە ـ صلى الله عليه وسلم ـ وە ئەگەر ئەوەیش نەبوو ، بەڵام لەسەر مەعنای ئەو حەدیثە ڕاوی یەك ڕیوایەتێکی کردبوو لە حەزرەتەوە ـ صلى الله عليه وسلم ـ ئەوە ئەکرێ بە شاهید •

جا هەر کام لە وانەی دەس‌کەوت ئەوە حەدیثەکەی ئەصڵی هەیە ، وە ئەگەر دەستی نەکەوت ئەوە ئەو ڕیوایەتە بە فەردی ئەمێنێتەوە •

جا (ابن الصلاح) فەرموویەتی : من ئەڵێم میثالی موتابەعە ، وەکوو ئەوە کە ئەبو حەدیثە ڕیوایەت بکا لە (ایوب)ە وە کەسێکی تر غەیری (حماد) ئەوە ئەبێ بە (متابع) بە موتابەعەی (تام) وە ئەگەر یەکێ نەبوو لەوەوە ڕیوایەت بکا بەڵام یەکێ بوو کە ڕیوایەتی کرد لە ئیبنو سیرینەوە یا لە ئەبو هورەیرەوە ، وە غەیری ئەبو هورەیرە ڕیوایەتی کردبوو لە حەزرەتەوە ـ صلى الله عليه وسلم ـ ئەوە هەم ناو ئەبرێ بە (متابع)و ئەنجامەکەی موتابەعەیە بەڵام موتابەعەی ناقیصە بەگوێرەی دووری لە موتابەعە تامەکەوە • وە ئەگەر نەفسی ئەو حەدیثە ڕیوایەت نەکرابوو بە نەوعێ لە ئەنواع ، بەڵام حەدیثێکی تر بە مەعنای حەدیثی ئەوەڵ ڕیوایەت کرابوو لە حەزرەتەوە ـ صلى الله عليه وسلم ـ ئەوە

شاهیده بەبێ (متابعة) وە ئەگەر لەسەر مەعناکەیشی ڕیوایــەت نەبــوو نەوە ئەو حەدیثە بە شێوەی تەفەڕودی موطڵەق ئەمێنێتەوە • جا لــەم کاتەدا ئەکرێ بە دوو بەشەوە : یەکـــەمیان مەقبوولــەو دووەمیــان مەردوودە ، وەکو ڕابووردن •

وە ئەگەر لەم شوێنانەدا وترا (تفرد به أبو هريـرة - رضـــي الله عنه - وتفرد به عن ابی هريرة ابن سيرين ، وتفرد به عن ابن ســيرين أيوب ، وتفرد به عــن ايوب حماد بـــن ســلمه) ئـــەوە دەلالــەت ئەکا لەسەر ئەوە کە هیچ نەوع موتابەعەی تێدا نیە •

جا بزانن داخڵی بابی موتابەعەو (استشهاد) ئەبێ ڕیوایەتی کەســێ کە بە تەنیا ئیستیدلالی پێ ناکرێ لەبەر ئەوە کە لە (ضعفاء) ژمێرراوە ، وە لە بوخاری‌و موسلیمدا کۆمەڵێ لە (ضعفاء) هەن کە ناویان بردوون لــە (متابعة واستشهاد)دا ، وە هەموو ضەعیفێکیش بۆ ئەوە ناشــێ ، بۆیــە دارەقوطنی‌و غەیری ئەویش لە باسی حەدیثی ضەعیفدا ئەڵێن : فلان کەس ئیعتیباری پێ ئەکرێ ، فلان کەس ئیعتیاری پێ ناکرێ •

جا وێنەی (متابع وشاهد) وەکو ئەوەی ڕیوایەتمان کــردووە لــە حەدیثی سوفیانی کوڕی عویەینە لە عەمری کـــوڕی دینارەوە لە عەطای کوڕی ئەبی ڕەباحەوە لە ئیبنو عەبباسەوە - رضی الله عنهم - کە حەزرەت - صلی الله علیه وسلم - فەرمووی : (لولا أخذوا اهابها فدبغوه فانتفعوا به) ئەم حەدیثە ڕیوایەتی کردووە (ابن جريج) لە عەمــر لە عەطاوەو ناوی دەباغی تیا نەبردووە ، جا حافیظ ئەحمەدی بەیهەقی ئەڵێ : بۆ حەدیثــی (ابن عینه ، متابع وشاهد) هەیە وە ئەمما موتابەعەکەی ئەوەیــە کــە : ئوسامەی کوڕی زەید ، موتابەعەی کردووە لە عەطاوەو ڕیوایەتی کردووە بە ئیسنادی خۆی لە ئوسامەوە لە عەطاوە لە ئیبنوعەبباسەوە کە حەزرەت

ـ صلى الله عليه وسلم ـ فەرموویەتی : (ألا نزعتم جلدهـا فدبغتمـوه فاستمتعتم به) وە ئەمما شاهیدەکەی ئەوە حەدیثی (عبدالرحمن بن وعلة)یە لە ئیبنو عەبباسەوە (ـ رضی الله عنهما ـ قال : قال رسول الله : ایما اهاب دبغ فقد طهر • ـ والله اعلم) •

× × ×

زیادەی ئینسانی باوەڕپێکراو

زیادەی ڕاوی باوەڕپێکراو
جێی ئیختیلافە کاتێ هاتە ناو
لە لای بازێکیان مەقبوولە بە حەق
لە لای بازێ تر مەردوودە موطلەق
بازێکیش ئەڵێ بە فکری خالیص
قەت وەرناگیرێ لە ڕاوی ناقیص
بەڵام غەیری ئەو لێی وەرئەگیرێ
لەسەر ئەو شێوە پێمان ئەسپێرێ
بەڵام لەم باسا شیخ (ابن الصلاح)
پڕتەو دەرئەخا بە وێنەی میصباح
زیادەی (موثوق) ئەکاتە سێ بەش
بۆت بەیان ئەکا بە صافی بێغەش
یەکەمیان ضیددە بۆ نەقلی ثیقات
ئەمە مەردوودە لە ڕووی سەربسات

دووەم ضِید نیە بۆ نەقڵی ئەوان
زوو وەری بگرە مەقبوولەو جوان
سێیەم شتێکە کەس نەی هێناوە
بە (بین بَین)ە باسی کراوە
لەو جیهەتەوە مونافیی نیە
قەبووڵی باشە مانیعی چیە
لەم جیهەتەوە تەخصیصی تیایە
جێگەی تەردیدی مەردی وریایە
بەڵام بەفکرێ کە ساغەو سەلیم
قەبووڵ کردنی ڕاستەو موستەقیم
حەنەفی یەکان وایان داناوە
زیادە ئەگۆڕێ حوکمی ئەو ناوە
بە یاسای تەرجیح بۆ ئەصڵی ئەصیل
زیادە مەردوودە ئەبێ بە دەخیل
ئەمما زیادەی وەصڵی ڕیوایە
بە سەر ئیرسالدا وایە بە پایە
کە وەصڵی حەدیث زیادی عیلمە
مەقبوولە لە لای ئەوەی پڕحیلمە

× × ×

مەذهەبی جومهووری فوقەهاو موحەددیثین ـ بینا لەسەر نەقڵی ئەبوبەکری خەطیب ـ ئەمەیە کە : زیادەی ڕاوی (موثوق بە) باوەڕپێ کراو مەقبوولە ، کاتێ بە تەنیا ڕیوایەتی کردبێ ، خواه ئەو زیادە لەو ڕاوی یەوە

بێ کە ناقیصەکەی ڕیوایەت کردووە یا لە یەکێ‌ترەوە بێ ، وە بازێ لـە موحەددیثەکانیش ئەو زیادەیانە ڕەد کردووەتەوە موطلــەقا . وە بازێ فەرموویانە : ئەو زیادە مەردوودە ئەگەر لەو کەسەوە بێ کە ڕیوایەتی ناقیصەکەی کردوە ، وە مەقبوولە ئەگەر لە غەیری ئەوەوە بێ .

(ابن الصلاح) ـ رحمه الله تعالى ـ فەرموویەتی : من وەهـام بـــە باش زانی کە ئەم زیادەی ڕاوی‌یە تەقسیم بکەم بە سێ قیسم :

یەکەم ئەوەیە کە : ئەو زیادە موخالیف بێ‌و منافی بێ بۆ ئـــەوەی کە باقی ڕاوی‌یە باوەڕپێ‌کراوەکان ڕیوایەتیان کردووە ، ئەمە حوکمی ئەوەیە کە مەردوودەو غەیرە مەقبوولە .

دووەم ئەوەیە : موخالیفـو موونافیی نەبـــێ ، وەکـــو حەدیثـــی تاقە کەسێ ڕیوایەتی بکاو (تعرض) نەکا بۆ ڕیوایەتی غەیر . ئەصڵەن ، ئەمە حوکمی هەر قەبوولەو خەطیب ڕیوایەتی ئیجماعی کردووە لەســەر ئەم قبوولە .

سێیەم ئەوەیە : لەبەینی ئەم دوو پلەدا بێ ، واتە (ظاهـراً) موونافیی نەبێ بۆ (مرويات)ی غەیر ، بەڵام خۆیشی مەعنایەکی وای ببێ تەئثیـر بکا لە مەعنای ئەوان بە تەخصیص‌و تەحدید ، ئەم بەشە شیخ (ابن الصلاح) بەیانی حوکمی نەکردووە ، بەڵام ئیمامی نەوەوی لە (تقريـب الراوى)دا فەرموویەتی : ئەم بەشە ئەشوبهێ بە بەشی یەکەم ، کە مـــەردوود بوو ؛ لەبەر ئەوە کە (مروي) غەیری ئەم شەخصە عامەو دوورە لەم قەیدە ، یا ئەم جوملە زیادکراوە ، وە ئەم زیادەیە موفیدە بۆ (مغايرە) لە بەینـــی مەروی‌یەکاندا بە نەوعێ حوکمی پێ ئەگۆڕێ ، هەروا ئەشوبهێ بە بەشی دووەمەوە کە مەقبوولە لەبەر ئەوە موونافیی نیە بۆ (مروي)یە ناقیصەکـە ،

وەکو شێخ فەرموویەتی • جا نەوەوی ئەڵێ : ڕاستەکەی ئەوەیە کە قبووڵ بکرێ • وە شێخ وێنەی ئەمەی بەوە هێناوەتەوە کە ئیمامی مالیك لە حەدیثی فیطرەی مانگی ڕەمەزاندا قەیدی (من المسلمین)ەی زیاد کردووە ،بەڵام ئەم وێنە باش نیە ؛ چونکی ئەو زیادە تەنیا ئیمامی مالیك نەیهێناوە بەڵکو گەلێ لە باوەڕپێکراوان ڕیوایەتیان کردووە ، وەکو عومەری کوڕی نافیع ، وە ڕیوایەتەکەی والە صەحیحی بوخاریدا ، وە (ضحاك بن عثمان) وە ڕیوایەتەکەی والە صەحیحی موسلیمدا • وە عێراقی فەرموویەتی : (کثیر بن فرقد) هەم ڕیوایەتی کردووەو ڕیواتەکەی والە (مستدرك)ی حاکیمدا وە لە سونەنی دارەقوطنیدا ، وە (یونس بن یزید)یش ڕیوایەتی کردووەو ڕیوایەتەکەی والە (مشکل)ی طەحاویدا ، وە (معلا بن اسماعیل) هەم ڕیوایەتی کردووەو ڕیواتەکەی والە صەحیحی (ابن عبدالله بن عمر العمری)دا لە کتێبی (سنن دار قطنی)دا - انتهی - •

وە ئەمما زیادەی وەصڵ لەسەر ئیرسال ئەوە ئەو نەوعە موخالەفەیەکی تێدا هەیەو ئیرسال موفیدی جەرحە ، وە پێش‌خستنی نە بابی تەقدیمی جەرحە لەسەر تەعدیل کە یاسای موحەددیثەکانە (مع ما فیە) لەبەر ئەوە کە وەصڵ زیادە عیلمی تێدایە وەصڵ موقەددەمە لەسەر ئیرسال ، بەڵام عولەمای ئەحناف فکریان لەسەر ئەوەیە کە هەر زیادەیەك بێ بە هۆی گۆڕانی حوکمی ناقیصەکە ئەوە بە موعاریضی دائەنێن بۆ ئەو حوکمە ، وە لەسەر قانونی (معارضة و ترجیح) ئەو زیادە ڕەد نەکەنەوە •

حەدیثی (افراد)

لەسەر فەرمودەی عولەمای ئەمجاد
لەسەر دوو قیسمە ڕیوایەی ئەفراد
یەکەمین فەردی موطلَّەقە بە حەق
دووەمین فەردی نیسبی موحەققەق
ئەوەڵ ڕیوایەی یەکێکە تەنیا
نەبێ لەگەڵیا کەسێ لە دونیا
ئەمە ڕابوورا تەکراری ناوێ
حوکمەکەی دەرچوو وێنەی هەتاوێ
دووەم ڕیوایەی فەردە بە نیسبەت
جیهەتێکی خاص فەردو جەماعەت
وەکو ڕیوایەی ئەهلی مەککەو شام
یا ئەهلی کووفە یا بەصرەی ئازام
یاخۆ فلاّن کەس هەر لەو فلاّنە
ڕیوایەتی کرد ئەو حەدیثانە
هەرچەن ئەوانە بێنە ئەو ناوە
لەگەلی مەحدوود لەملاو لەولاوە
بەم شێوە وتمان هەر چۆنێ بدوی
هێچیان موجیب نین بۆ ضوعفی مەرویی
مەگەر نیسبەتی ڕیوایە بدرێ
لە ئەهلی شوێنێ بەنرخو قەدرێ

کەچی مەبەستت لە ڕیوایەو ڕاز
یەکێ بێ لەوان بە شێوەی مەجاز
ئەوە پێویستە تەحقیقی حاڵی
ئەو کەسە لەسەر پایەی کەماڵی

(أفراد) جەمعی فەردەو فەرد بە مەعنا : تاقە ، بەڵام لێرەدا فەرد کراوە بە دوو بەشەوە : یەکەم فەردی موطڵەق ، دووەم فەردی نیسبی •

جا فەردی موطڵەق عیبارەتە لەوە تاقە یەکێ ڕیوایەتی بکا لە کەسێکەوەو کەسی لەگەڵدا نەبێ لەو ڕیوایەتەدا ، وە لەمەوپێش حوکمی ئەم فەردەمانە باس کرد •

وە فەردی نیسبی ئەوەیە ڕاوی فەرد بێ نەك لە هەموو بارێکا بەڵکو لە بازێ جیهەتەوە ، وەکو ڕیوایەتی ئەهلی مەککە فەقەط ، یا ئەهلی شام فەقەط یا ئەهلی کووفە ، یا ئەهلی بەصرە ، ئەمانە فەردن بەم ئیعتیبارە کە ڕاوی ئەهلی مەککەن نەك ئەهلی مەدینە ، یا ڕاوی ئەهلی شامە نەك ئەهلی مەککە (وهکذا) • یا وەکو ڕیوایەتی شەخصێ لە شەخصێکەوە ، بەم مەعنا کە هەر ئەو شەخصە ئەو حەدیثەی ڕیوایەت کردووە لەم شەخصەوە ، هەرچەند لە گەڵ کەسەوە ئەو حەدیثە ڕیوایەت کراوە لە شەخصێکی ترەوە ، وە لەم نەوعە ڕیوایەتە فەردانەدا کە حاڵیان زانرا موجیب نیە بۆ حوکم بەوە کە ئەو حەدیثە ضەعیفە (اللّهم) مەگەر لە شوێنێکا بڵێن : ئەهلی مەککە ڕیوایەتی ئەو حەدیثەیان کردووەو مەبەست تاقە یەکێ بێ لە ئەهلی مەککە ، بە مەجاز بە ناوبردنی کۆمەڵو قەصد لەسەر فەردێ بێ لەو کۆمەڵەیە ؛ ئەوە لەم حاڵەدا پێویستە تەحقیقی حاڵی ئەو فەردە بکرێ هەتاکو دەرکەوێ ئایا (موثوق بە) یە یا نا ؟

وێنەی ڕیوایەتی ئەبو داوود لە ئەبو وەلیدی طیالسی‌یەوە لە (همام) لە قەتادە لە (أبو نضرە) لە ئەبو سەعیدەوە فەرمووی : (امرنا ان نقرأ بفاتحة الكتاب وما تيسّر) •

حاکیم فەرموویەتی : ئەهلی بەصرە بە تەنیا ڕیوایەتی ئەم ئەمرەیان کردووە لە ئەوەڵی ئیسنادەکەوە تا ئاخری ، وە کەس شەریکیان نەبووە •

وە ئەوەیش کە موسلیم ڕیوایەتی کردووە لە حەدیثی عەبدوڵڵای کوڕی زەیدەوە لە صیفەتی‌و دەس‌نوێژگرتنی حەزرەتدا ـ صلى الله عليه وسلم ـ ئەڵێ : (ومسح رأسه بماء غير فضل يديه) حاکیم ئەفەرموێت : ئەمە سوننەتێکی غەریبە کە تەنیا ئەهلی میصر ڕیوایەتیان کردووەو کەس شەریکیان نیە لەو ڕیوایەتەدا • وە بە وێنەی ئەوە کە موسلیم ڕیوایەتی کردووە لە حەدیثی ضەححاك کوڕی عوثمان لە ئەبونضر لە ئەبو سەلەمەوە لە عائیشەوە ـ رضي الله تعالى عنها ـ کە فەرمووی : (صلى النبي ـ صلى الله عليه وسلم ـ على سهيل ابن بيضا وأخيه في المسجد) حاکیم فەرموویەتی : ئەهلی مەدینەی مونەووەرە ئەم حەدیثەیان ڕیوایەت کردوود • وە وێنەی ئەوە کە ئەحمەدی کوڕی حەنبەل ڕیوایەتی کردووە لە حەدیثی ئیسماعیلی کوڕی عەبدولەلیکی مەککی لە عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو مەلیکەوە لە عائیشەوە ـ رضي الله عنها ـ (ان رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ خرج من عندها فقالت : يارسول الله خرجت من عندي وأنت طيب النفس ثم رجعت الي حزينا ، فقال : دخلت الكعبة وودت اني لم أكن دخلتها ، او اكون اتعبت امتي) حاکیم فەرموویەتی : ئەم حەدیثە ئەهلی مەککە ڕیوایەتیان کردووە لە عائیشەوە ـ رضي الله عنها ـ • وە وێنەی ڕیوایەتی (فلان عن فلان) ئەوەیە کە ئەصحابی (سنن أربع)ە لە ڕێگەی (سفيان بن وائل بن داود) لە

کوڕەکەیەوە (بکربن وائل)[1] لە زوهری‌یەوە لە ئەنەســـەوە : (ان النبي ـ صلى الله عليه وسلم ـ أولم على صفية بسويق وتمر) ئینو طاهیر ئەڵێ : ئەم حەدیثە بە تەنیا وائیل لە باوکی‌یەوە ڕیوایەتـی کـــردووەو کەســ ڕیوایەتی نەکردووەو کەس لەوەوە ڕیوایەتی نەکردووە غەیری سوفیان ، بەلآم، موحەممەدی کوڕی صەلتی تـــەوزیی ڕیوایەتی کـــردووە لـــە (ابن عيينه)وە ئەویش لە زیادی کوڕی سەعد ئەویش لە زوهری‌یـەوە ، هەروا کۆمەڵێ ڕیوایەتیان کردووە لە سوفیانو لە زوهری‌یـــەوە بەبێ واسیطەی کەس لەو بەینەدا • وە وێنەی ڕیوایەتی ئەهلـــی شارێ لـــە ئەهلی شارێکەوە ـ مەبەس لە ئەهلی شار یەکێ بێ لـــەوان ـ حەدیثـــی (نسائی) یە (كلوا البلح بالتمر) ئەمە لە (تفردات)ی ئەهلـی بەصرەیە لە ئەهلی شامەوە کە بە تەنیا (أبو زكيـر) ڕیوایەتی کـردووە لە ئەهلـــی شامەوە • وە وێنەی ڕیوایەتی فەردی (موثوق به) حەدیثی موسلیمو غەیری موسلیمە کە حەزرەت ـ صلى الله عليه وسلم ـ (كان يقرأ في الاضحـــى والفطر بقاف ، واقتربت الساعة) ئەمە بە تەنیا ضەمرەی کوڕی سەعید لـــە عوبەیدیللای کوڕی عەبدوڵلا لە ئەبو واقیدی لەیثی‌یـــەوە ڕیوایەتـــی کردووە ، ئیتر لە مەوثووقەکان کەس تر ڕیوایەتی نەکردووە غەیـــری ضەمرە • وە ڕیوایەتی کردووە لە غەیری ئەوانەوە (ابن لهيعه) ـ وە ئەمە ضەعیفە لەلای جومهووردا ـ لە خالیدی کوڕی یەزید لە زوهـری لـــە عوروە لە عائیشەوە ـ رضى الله عنها ـ •

بزانن دارەقوطنی لەم نەوعەدا کتێبێ گەورەی تەئلیف کردووە ، وە لە ناو مەعاجیمی طەبەرانیدا وێنەی زۆر هەن بۆ ئەم نەوعە •

(١) یەعنی سوفیان ڕیوایەتی کردووە لە وائیل کە باوکی بووە وە وائیل لە کوڕی خۆیەوە کە بەکرە ، وە بەکر لە زوهری‌یەوە ـ منه ـ

حەدیثی (معلّل)

(معلل ، عرفاً) حەدیثێ وایە
لای موحەددیثین عەیبێکی تیایە
وەلحاڵ بەظەننی ئینسانی بێرەیب
بە یاسای ظاهیر سالمە لە عەیب
ئەو عەیبە جارێ والە ئیسنادا
باش دەرئەکەوێ لەلای ئوستادا
ئەگەرچی ظاهیر حاویی شروطە
بۆی مەعلووم ئەبێ غەیرە مەضبوطە
بە تەفەڕودی ڕاوی لە ثیقات
یا موخالەفە بۆ باقی ڕوات
یا قەرینەیەك دەرئەکەوێ بۆی
ئەیکا بە کلیل بۆ مەقصودی خۆی
ئاگادار ئەبێ لە عەیبی ئیرسال
لەبۆ حەدیثی ظاهیر ئیتتیصال
یا وەقفی مەرفووع بۆ ذاتی ڕەئیس
یا داخڵ‌بوونی حەدیث لە حەدیث
واش ئەبێ عیللەت ئەوترێ ظەریف
بۆ هۆی تەوصیفی حەدیث بە ضەعیف
وەکو حاڵی‌بوون لەدرۆی ڕاوی
یا لە غەفڵەتی ذیهنی بڵاوی

یا موحافەظەو ضەبطی قەلیلە
بۆم ئافاتانە سەنەد عەلیلە
جارێکیش ئافەت لە ناو مەتنایە
بناغەی هەڵەی فامی مەعنایە
بۆی دەرئەکەوێ مەتن یا ئیسناد
غەیرە صەحیحەو بێسوودەو بەرباد
بەڵام حاڵیبوون لە دەردی حەدیث
بۆ ئوستادێکە حادیقو ڕەئیس

× × ×

حەدیثی (معلل) حەدیثێکە کە موحەددیث ئاگادار بێ لەسەر عیللەتێکی وەها لەو حەدیثەدا کە قادیح بێ لە صیححەتی (مع أنە) بە ظاهیر سالمە لە عەیب • وە ئەو عەیبە جار بەجار ڕوو ئەکاتە ئیسنادی حەدیثەکە ، جا موحەددیثی زانا ئاگادار ئەبێ لەسەری بە هۆی (تفرد)ی ڕاوییەکەی لە باقی ڕاوییانی حەدیث ، وە بە موخالەفەی باقی ڕاوییەکان بۆ ئەو ڕاوییە کە حەدیثە (معلل)ە کەی ڕیوایەت کردووە ، وە بە هۆی بازێ قەرینەوە کە ئاگاداری ئەدا بە ئینسانی زانا لەسەر ئیرسال لە حەدیثی (موصول)دا وە (وقف) لە حەدیثی (مرفوع)دا ، یا داخڵ بوونی حەدیثێ لە ئیسنادی حەدیثێکی تردا ، بە نەوعێ کە گومان پەیدا ئەکا لە صیححەتی حەدیثەکەدا • وە بازێ جاریش ئەو عەیبە ڕوو ئەکاتە مەتنی حەدیثەکە •

جا ئەو عەیبە کە والە ئیسناددا وا ئەبێ قەدح ئەدا لە صیححەتی ئیسنادەکە فەقەط ، وەوایش ئەبێ قەدح ئەدا لە صیححەتی ئیسنادو مەتنی حەدیثەکە بە یەکەوە •

جا وێنەی ئەو حەدیثە کە عیللەت لە ئیسنادەکـــەیا بێ ئەوەیــە : ڕیوایەتی کردووە (یعلی بن عبید) لە سوفیانی ثەوری لە عەمری کـوڕی دینار لە ئیبنو عومەرەوە لە حەزرەت (ـ صلی الله علیه وســـلم ـ قال : البیعان بالخیار) ئەمە ئیسنادەکەی موتەصیلـــە بـە نەقلــی عەدڵ لـــە عەدڵەوە (مع انه) موعەللەلەو عیللەتـەکەی والـە ئیسنادی ڕاوی‌دا کـە ئەڵێ : (عن عمرو بن دینار) وە ڕاستەکەی ئەوەیە (عـن عبدالله بـــن دینار عن ابن عمر) وە موحەددیثەکان لە ئەصحابی سوفیان وایان نەقـــڵ کردووە لە سوفیانەوەو ڕاوی لای‌داوە لە عەبدوڵلای کوڕی دینار بۆ لای عەمری کوڕی دینار ، وە هەر دوویانیش مەوثووقن ، وە بە هەرحـــاڵ مەتنی حەدیثەکە صەحیحە •

وە وێنەی عیللەت لە مەتندا ئەو حەدیثەیە کە موســـلیم بە تەنیـــا ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەس کـــە بە صــەراحـــەت نەفیی خوێندنـــی (بسم الله الرحمن الرحیم) ئەکات ، ئەمە گەلێ لە موحەددیثین تەعلیلـی ئەو لەفظەیان کردووە ؛ لەبەر ئەوە لە زوربەی ڕاوی‌یەکانەوە ڕیوایـــەت کراوە : (فکانوا یستفتحون القراءة بالحمد لله رب العالمین) بەبێ تەعەڕوض بۆ باسی (بسم الله الرحمن الرحیم) وە باوەڕیان وەهایە : ئـەو کەســـە بەو لەفظە پێشووە نەقڵی کردووە لەسەر ڕیوایەتی (بالمعنی) بووەو وا حاڵی بوون مەبەست لە (الحمد لله رب العالمین) ئەو لەفظەیە نــەك سوورەتـــی (فاتحە) لەبەر ئەوە وەهایان ڕیوایەت کردووە بە جـۆرێ بیێ بـــە هۆی ئەوە قاریء (بسم الله الرحمن الرحیم) نەخوێنـێ‌و لـــە (الحمد لله رب العالمین)ەوە دەستی‌پێ‌بکا ، وە ئەمە خەطایە ؛ چونکی مەعنای حەدیثەکـە وایە ئەو سوورەتە کە دەستیان‌پێ‌ئەکرد سوورەتی (فاتحە) بووە ئیتر باسی

ناوبردنی (بسم الله الرحمن الرحیم) لەوێدا نیە ، عەلاوەی ئەوە ثابت بووە کە پرسیاری لێکراوە ، ئایا لە پێشا لەو سوورەتەدا دەست بە (بسم الله الرحمن الرحیم) بکا یا نە ؟ ئەویش وەڵامی داوەتەوە کە لەو بابەتەوە ئاگادار نیەو لە حەزرەتەوە ـ صلی الله علیه وسلم ـ فەرموودەیەکی وەرنەگرتووە ٠

باسی حەدیثی (مضطرب)

(مضطرب ٠ عرفاً) حەدیثێ وایە
کە موختەلیف بێ لەوا ڕیوایە
تەرجیحیش نەبێ بۆ یەکێ لەوان
لەسەر ماباقی لەلای زانایان
بە ضەبطی ڕاوی یا زۆری صوحبەت
بۆ (مروي عنه) بە یاسای عادەت
کە تەرجیح هەبێ نابێ (اضطراب)
میزان شاهیدە بۆ کاتی حیساب
ئەو (اضطراب)ەیش یا لە مەتنایە
یا لە ئیسنادا کاتی ڕیوایە
ڕاوی‌یەکێ بێ بە تاقی تەنیا
یا دوو یا زیاد زانا بە ئەشیا
ئەوەیش ئەبێتە هۆی ضوعفی حەدیث
لەبەر بێ ضەبطی ئەربابی تەحدیث
جا بێرە سەیری شەرحی وێنەکان
لەبۆ میقیاسی باقی شوێنەکان

حەدیثی (مضطرب) لە عورفی موحەددیثیندا عیارەتە لە حەدیثێکی وا ڕیوایەت لەودا موختەلیف بێ : بازێ لە ڕاوی‌یەکان بە جۆرێ ڕیوایەتی بکاو بازێکی تریان بە جۆرێکی تر ، بە مەرجێ هۆی تەرجیح نەبێ • وەکو ئەوە کە ڕاوی ئەو جیهەتە حافیظترو ضابیطتر بێ ، یا زۆرتر صوحبەتی (مروي عنه)ی کردبێ ، یا شتێکی تری ببێ لە تەئیدات ، ئەگەرنا مادام (مرجح)بوو بە لایەك ئەو لە (اضطراب) دەرئەچێو تەرجیحدراو موعتەبەرە • وەلحاصڵ (اضطراب) مەشرووطە بە مساواتی وجووهی ڕیوایەتەکان بۆ یەکتر ، وە ئەو (اضطراب)ە یا لە ئیسنادایە یا لە مەتنا یاخود لە هەردوویانا ، وەکو ئیمامی نەوەوی لە (تقريب)دا فەرموویەتی •

جا وێنەی (اضطراب) لە ئیسناددا حەدیثی ئەبو بەکری صیددیق ـ رضي الله عنه ـ (قال : أراك يا رسول الله شبت • قال : شيبتني هود وأخواتها ـ الحديث) دارەقوطنی ئەڵێ : ئەم حەدیثە (مضطرب)ە ، چونکە ڕیوایەت نەکراوە ئیللا لە ڕێگەی ئەبو ئیسحاقەوە (مع انه) ڕاوی‌یەکان ئیختیلافیان تێدا پەیدابووە لە نزیکی دە ڕێگەوە ، بازێکیان ڕیوایەتی کردووە بە مورسەلیو بازێ ڕیوایەتی کردووە بە مەوصوولیو بازێ دایاناوە بە موسنەدی ئەبو بەکرو بازێ بە موسنەدی سەعدو بازێ بە موسنەدی عائیشە ـ رضي الله تعالى عنهم اجمعين ـ وە هەموو ڕاوی‌یەکان مەوثوقن تەرجیحی بازێکیان نادرێ بە سەر بازێکداو جەمع لە بەینی ئەوانەیشا مەحاڵە •

وە وێنەی (اضطراب) لە مەتندا وەکو موحەددیثی عێراقی فەرموویەتی : حەدیثی فاطیمەی کچی قەیسە : (قالت سئل النبي

ـ صلى الله وسلم ـ عن الزكات ، فقال : ان في المال لحقا سوى الزكات) وه ترمذی بەم جۆره ڕیوایەتی کردووه له ڕیوایەتی (أبو شريك) لـــه ئەبو حەمزه له (شعبي) له فاطیمەوه • وه (ابن ماجه) ڕیوایەتی کردووه به لەفظی : (ليس في المال حـــق ســـوى الزكات) ئەڵـــێ : ئەمـــه ئیضطیرابێکه تەئویلی نیه •

حەدیثی (مدرج)

(ادراج) به مەعنا تێهەڵکێشانه
(مدرَج) بەو مەعنا فەهمی ئاسانه
یانی حەدیثێ له مەتنی ئەودا
مەتنێکی دووەم داخڵ کەی تێدا
یا واتەی ڕاوی له واتەی ئەکرەم
(فتأتي الشبهة لمن لا يعلم)
یا تێکەڵ بکەی ئیسناد به ئیسناد
کاتی ڕیوایەت بۆ زومرەی عیباد
ڕەوا نەدراوه عەمەلی ئیدراج
(عمداً فاحذره بدون لجاج)

حەدیثی (مدرج) ئەوەیه که بازێ له مەتنی حەدیثێ بخەیته پاڵی مەتنی حەدیثێکی ترەوه،یا ڕاوی کەلامی خۆی به دوای ئەو حەدیثەدا بێنێ به نەوعێ که خەڵکی وا بزانن ئەو کەلامه داخڵی حەدیثه شەریفەکەیه وه له پاشان ڕاوی‌یان ڕیوایەتی بکەن له ناو جوملەی حەدیثەکەدا • یاخود ڕاوی‌یەك حەدیثێ ڕیوایەت بکا له کۆمەڵێ مەشایخی وا که موختەلیف بن له ئیسناددا به ئیسنادی تاقه یەکێ لەوان •

وە ئەم کردەوەی (ادراج)ە (عمدا وقصدا) حەرامەو دروست نیە موطلەقەن ؛ چونکی ئەبێ بەهۆی (اشتباه) بۆ چینی دوایی •

جا وێنەی (ادراج)ی بازێ لە مەتن لە مەتنی حەدیثێکی ترا وەکـو ڕیوایەتـــی (سعید ابن ابی مریم) لە مالیك لـــە زوهـــری‌یەوە نــە ئەنەسەوە ـ رضی الله عنه ـ (ان رسول الله ـ صلى الله عليه وســلم ـ قال : لا تباغضوا ولا تحاسدو ولا تدابروا ولا تنافسـوا • الحديـــث) ئیستە جوملەی (ولا تنافسوا) ئیبنو ئەبی‌مەریەم لە مەتنی حەدیثێکی ترەوە هێناویەتی بۆ ئێرە کە مالیك ڕیوایەتی کردووە لە (ابو الزناد) لە ئەعرەج لە ئەبو هورەیرەوە ـ رضی الله عنه ـ کە هەیە لەو حەدیثەدا : (لا تجسسوا ولا تحسوا ولا تنافسوا ولا تحاسدوا ـ والله اعلم ـ) •

وە وێنەی (ادراج)ی کەلامی ڕاوی لـــە حەدیثـــی حەزرەتـــدا ـ صلى الله عليه وسلم ـ ئەوەیە کە ڕیوایەتمان کردووە لە (تشهد)دا لـــە (أبو خيثمة زهير بن معاوية) لە (حسن ابن حر) لە (قاسم ابن مخيمره) لە عەلقەمەوە لە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوودەوە : (ان رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ علّمه التشهد في الصلاة فقال : قل التحيات لله ، فذكـــر التشهد ، وفي آخره اشهد ان لا اله الا الله ، واشهد ان محمدا رسول الله، فاذا قلت هذا فقد قضيت صـــلاتك ، ان شـــئت أن تقـــوم فقـــم ، وان شئت ان تقعد فاقعد) بەم جۆرە (ابو خيثمة) ڕیوایەتی کردووە لە (حسن ابن حر) جا هاتووە جوملەی (فاذا قلت هذا) تا ئاخری دەرجی کردووە لە حەدیثەکەدا (مع انه) کەلامی حەزرەت ـ صلى الله عليه وسلم ـ نیە ، بەڵکو کەلامی ئیبنو مەسعوودە • وە دەلیل لەسەر ئەمە ئەوەیە کە (حسین جعفي وابن عجلان) و غەیری ئەوانیش موتەفیقن لە ڕیوایەتی حەدیثی

(التشهد) له (حسن ابن حر)و تەرکی کەلامی پێشوویان کردووه یانی : (فاذا قلت) تا ئاخر •

وه له وێنەی (ادراج)ی ئیسناد له ئیسنادێکی ترا ئەمه که مەتنـــی حەدیث لەلای بازێ ڕاوی ئیسنادێکی بێ ئیللا بازێ لەو حەدیثه ، ئـــەوه به ئیسنادێکی تر ڕیوایەتی کردبێ (مع أنه) ئەو کەسەی ئەو حەدیثـــه ڕیوایەت ئەکا لەو کەسەوه هەموو حەدیثەکه به ئیسنادی ئەوەڵ ڕیوایەت ئەکاو ئیسنادی ئاخر تەرك ئەکا ، وەکو ئەو حەدیثـــه که (ابن عیینه)و (زائده) کوڕی (قدامه) ڕیوایەتیان کردووه له (عاصم بن کلیب) له باوکی‌یەوه له وائیل کوڕی حوجرەوه له صیفەتی نوێـــژی حەزرەتـــدا - صلی الله علیه وسلم - وه له ئاخری حەدیثەکەوه هەیـــه (انه جاء فی الشتاء فرآهم یرفعون ایدیهم من تحت الثیاب - مع انه -) صەواب وایه ئەو کەسه که ڕیوایەت ئەکا له عاصیمەوه هەر صیفەتی نوێژەکه نەقڵ بکاو باسی دەست‌بەرزکردنەوه جیا بکاتەوه له حەدیثەکه •

وه بزانن : دروست نیه (ادراج)ی حەدیث به هیچ نەوعـێ لـــەم نەوعانه به شێوەی عەمدی ؟ چونکی ئەبێ به هۆی سەرشێواندن له چینـی پاش‌کەوتووی ڕاوی‌یەکان • وه فەرزه ئیسنادو مەتن هەموو سەربەخۆ بن •

حەدیثی (موضوع)

له عورفا مەعنای حەدیثی (موضوع)
دروست‌کراوی بێ ئەصڵی مەصنووع
(شر الکلام)ه نەك (شر الضعیف)
ضەعیف قابیله حەدیث بێ‌و شەریف

حەرامە نەقڵو ڕیوایەی بۆ کەس
مەگەر بەیانی بکەی بە مەبەس
سەبەبی وەضعی یا خێرە یا شەڕ
یا قەصدی خێرە یا بۆ فیتنەو گەڕ
لە یەکەم بەشە ئەی برای حەبیب
وەضع بۆ تەرغیب یا لەبۆ تەرهیب
بۆ تەرغیب لەسەر (مهمّات)ی دین
واجب یا مەسنوون لە دینی ئەمین
تەرهیب ترساندن لە کاری (منهي)
حەرام یا مەکرووه (کي لا یشتهي)
ئەم کارەی ضیددی ئیجماعە موطلەق
دوورە لەوانەی ئەڕۆن لەسەر حەق
لە دووەم بەشە وەضع بۆ تەنفیر
لە دینی بەرزی بەشیری نەذیر
کاری زیندیقە ئەم کارە سووچە
لەبۆ تەشویشی دەماخی پووچە
یا وەضعی (فسّاق) بۆ بیدعەت خواهی
یانی تەرویجی یاسای گومڕاهی
یا هەواخواهی ئینسانی نەفام
شەهوەت پەرستی ناپوختانی خام
بە بەرانبەرکێ دووکەسی کەمفام
حەدیث دائەنێن بەگوێرەی مەرام

یا بۆ دڵداری گەورەی نا پەسەند
حەدیث دائەنێ خۆی ئەکا بەپەند
بۆ پایەو مایەی ڕووی ئەم جیهانە
ژینی ئادەمی گەلێکی ژانە
ئەسبابی دەرکی وەضعی ئەحادیث
یەکەم ئیقراری واضیعی خەبیث
یا کارێکی وا بە وێنەی ئیقرار
درۆی ئەو کەسە بۆت دێتە دیار
ئەڵێ : ویلادەی شێخم هەزارە
کەچی پێش هەزار مەوتی دیارە
دووەم ئیفادەی مەحاڵی **(بالذات**
بە جەمعی (ضدّین) یا (مناقضات)
سێیەم (منافات) لە بۆ بەدیهي
(حسّي أو عقلي للمنتبه)
چوارەم (منافات) بۆ نەصصی مەنقوول
یا موتەواتەر لە سوننەی ڕەسوول
یا (منافات)ی ئیجماعی قەطعی
ئەبن بە دەلیل بۆ کاری وەضعی
پێنجەم ڕەکیکی ئەلفاظی خەبەر
ئەگەر مەرویی بێ لە نەصصی ڕەهبەر
شەشەم خیلافی قاعیدەی ئیعراب
یا لەفظی وەحشیی دوور لە بۆ جەناب

حەوتەم ڕیوایەی بە نەقلی ئاحاد
لە حوکمی (مهم) بۆ کاففەی عیباد
لە وانە داعی موتەوافیر بێ
کە نەقلی ئەوە موتەواتەر بێ
ئەمانە ئەبنە ئامارەو دەلیل
بۆ دۆزینەوەی مەوضووعی عەلیل
موحەددیثەکان زەحمەتیان کێشا
لەسەر تەحقیقات زۆر سەریان ئێشا
(جزاهم الله عن المسلمين
يوم لقاء ربّ العالمين)
زانا لەم باسا ئەبێ وریا بێ
لیباسی تەقوا با لەبەریا بێ
چونکە گەلێ کەس خاوەن تەئلیفات
کەوتە خەطاوە لەسەر تەوصیفات
نەجاح بۆ عیلمەو عەمەل بە ئیخلاص
(ربنا احفظنا من شرّ الوسواس)
تا چەند کتێبێ موتالا نەکەی
خۆت بە خەیالات موبتەلا نەکەی
کاتێ بە تەوفیق هەڵبکا شەماڵ
ئەوسا بێن ئەکەی شەمامەی کەماڵ

× × ×

حەدیثی (موضوع) ئەوەیە بە بێ ڕیوایەت لە ئەصڵێکی باوەڕپێکراوەوە بڵاو بکرێتەوە بە ناو عالەمدا ، بە ئیعتیباری ئەوە کە فەرموودەی حەزرەت بووە •

ڕیوایەتکردنی حەدیثی وەها زۆر گوناهەو حەدیثی مەوضووع لە خراپترینی ئەحادیثە • وە لە حەقیقەتدا لە ئەحادیثی ضەعیفە نیە ؛ چونکی ئەحادیثی ضەعیفە گەلێکیان (متابع ومؤید)یان بۆ دەرئەکەوێ‌و هێز وەرئەگرێ‌و لە ئەحادیثی نەبەویی ئەژمێررێ ، بەلام مەوضووع بێ‌ئەصڵ‌و بێ‌ئەساسەو دروست نیە کە ئینسان ڕیوایەتی حەدیثی موضوع بکا مەگەر بۆ ئەوە بەیانی حاڵی بکاو بڵێ : ئەم حەدیثە مەوضوعەو دەمهەڵبەستە ، بەلام ئەحادیثی ضەعیفە دروستە ڕیوایەت بکرێن لەبۆ تەرغیب‌و تەرهیب وەکو لە مەولا باسی دێ •

وە ئەسبابی هەڵبەستنی حەدیثی مەوضووع یا خێرە یا شەڕە ، جا ئەو هۆیە کە خێر بێ وەکو ئەوە کابرا هەڵی‌بەستێ بۆ تەرغیب‌دان لە واجبات‌و تەرهیب‌و ترساندنی خەڵك لە (محرمات • مع العلم) ئیجماع هەیە لەسەر ئەوە دروست نیە ڕیوایەتی حەدیثی مەوضووع ئیللا بۆ بەیانی ئەوە کە بڵێ : ئەو حەدیثە مەوضووعە •

وە هۆیەك کە شەڕ بێ ئەوەیە : زەندیقەکان ویستوویانە بازێ درۆ هەڵبەستن بە ناوی فەرموودەی حەزرەتەوە بلاوی بکەنەوە بۆ ئەوە کاتێ عاقلان‌و هوشیاران تەماشای مەعناکەیان کرد کە موخالیفی واقیع‌و غەیرە مەعقوولە ، لە دینی ئیسلام وەرگەڕێنەوە ، وەیا بازێ لە ئەهلی بیدعەت کە لە یاسای جومهووری موسوڵمانان لایان‌داوە بازێ قصەیان دروست کردووە بە موافیقی بیدعەتەکەی خۆیان بۆ ئەوە کە دەستەوبەستەیان زۆر بێ ،

وە یاخود دوو کەس لە قەضیەیەکدا نیزاعیان ئەبێ ، جا هەرکام لەوانە بە موافیقی مەقصوودەکەی خۆی حەدیث دروست ئەکاو لە زمانی حەزرەتەوە ـ صلی الله علیه وسلم ـ ڕیوایەتی ئەکا بۆ تەرویجی ئەو مەقصـــوودی خۆیە ، وە یاخود خوێندەوارێ لە لای فەرمانداریکدایەو کاتێ پرسیاری لێ‌ئەکرێ لەسەر دڵخوازی ئەو فەرمانداره قصه دروست ئەکاو بە زمانـی حەزرەتەوە ـ صلی الله علیه وسلم ـ ڕیوایەتی ئەکا تا ئەو فـــەرمانـدارە دڵشاد بێ • وە لە واقیعدا محەببەتی دونیا ئینسان هەڵئەنێ بۆ گەلێ کاری نابار ـ خودا بمان پارێزی لە فیتنەی دونیا • آمین ـ

وە هۆی ئاگاداربوون بەسەر حەدیثی مەوضووعدا گەلێ شتە :

یەکەم ئیعتیراف‌و ئیقـــراری کابـــرای خـــاوەن حەدیثـــە کـــە وەها بڵێ : من ئەو حەدیثەم داناوە • ئەمە ئەبێ بە دەلیلـــی قەطعـــی شەرعی لەسەر ئەم وەضع‌و ئیفتیرایە هەر چەند مومکینە کابـــرا لـــەم ئیعتیراف‌و ئیقرارەدا درۆ بکا ، یاخود شتێ کە لە جێگەی ئیقرارکردندا بێ بە وەضعی حەدیثەکە ، وەکو ئەوە یەکێ لە تاریخی هەزارو پەنجای هیجریدا حەدیثێ ڕیوایەت ئەکا لە شێخێکەوەو کاتێ پرسیاری لێ‌ئەکرێ کە شێخەکەت ماوە یا مردووە ؟ ئەڵێ : مردووە • وە ئەپرسن تەئریخی وەلادەی چیە ؟ ئەڵێ : هەزارە ، لە پاش تەحیقق دەرئەکەوێ لە پێش هەزارا مردووەو دەرئەکەوێ ئەو کابرایە درۆزنە •

دووەم ئەو حەدیثە بێ بە هۆی جەوازی مەحاڵـی عەقڵـــی کـــە مەشهوورە بە مەحاڵی ذاتی ، وەکو : (جمـــع النقیضین و رفع النقیضین واجتماع الضدین) •

سێیەم ئەوەیە کە ئەو حەدیثە موناقی بێ بۆ بەدیهیی حیســـــی وەکو تاوی ڕۆژ ، یا بەدیهیی عەقڵی ، وەکو : مساواتی (کل وجزء) •

چوارەم ئەوەیە کە ئەو حەدیثە مونافی بێ بۆ نەصصـــی قاطیع ، وەکو نەصصی قورئانی پیرۆز ، یا حەدیثی موتەواتەر یا ئیجماعی قەطعی لەسەر حوکمێکی دینی ، ئەمانە هەموو دەلیلن لەسەر ئەوە کە حەدیثەکەی مەوضووعو هەڵبەستراوە •

پێنجەم ئەوەیە ئەلفاظی حەدیثەکە غەیرە فەصیح بێ بە مەرجێ کابرا ڕیوایەتی لەفظی حەزرەت ـ صلى الله عليه وسلم ـ بکا نەك ڕیوایەتەکەی لەسەر مەعنای حەدیثەکە بێو لەفظەکەی لەفظی خۆی بێ •

شەشەم ئەوەیە ئیعرابی حەدیثەکە موخالیفی قاعیدەی ئیعراب بـــی ، یا بازێ کەلیماتی حەدیثەکە غەریبو غەیرە مەئنووســ بێ ؟ چونکـــی فەرموودەی حەزرەت ـ صلى الله عليه وسلم ـ لە کەلیماتی (مأنوســـ الاستعمال)نو دائیرن لە ناو عەرەبدا •

حەوتەم ڕیوایەتی ئەو حەدیثەیە بە ئاحـاد لە باســـێکی وادا زۆر (مهم) بێ بۆ دینو باعیث زۆر بێ لەسەر ڕیوایەتی بە شێوەی تەواتور ، ئەمەیش دەلیلە لەسەر ئەوە ئەو حەدیثە هەڵبەستراوو بێ ئەساسە، چونکی ئەگەر ڕۆژی جومعە خەطیبی مزگەوتی جامیعە لە مینبـــەرەوە بکەوێتـــە خوارو بمرێ عالەم پێی ئەزانێو گەلێ کەس ئەو حادیثـە ئەگێڕنـــەوە (مع هذا) ئەگەر تاقە کەسێ بەس ئەو حادیثەیە لە لا بێ بیگێڕێتەوە عاقڵ جەزم ئەنێ بەوەدا کە ئەو خەبەرە درۆیە ، ئەگەرنا خەڵکـــی زۆر ئەیانزانیو ئەیانگێڕایەوە •

جا زۆر پێویستە بۆ زانای موسوڵمان کە ئیحتیاط بکا لە وەرگرتنی حەدیثو بڵاوکردنەوەی بە ناو عالەمدا • وە لەم چەرخەدا کە باســـای لەبەرکردنی حەدیث نەماوە پێویستە بۆ خوێندەوار کە کتێبێ لە ئوصوولی

حەدیثدا بخوێنن تا فەرقی حەدیثی صەحیح لە حەسەن و حەسەن لە ضەعیف و ضەعیف لە مەوضووع بکەن ، وە لە یەکێ لە کتێبە گەورەکانەوە وەکو : صەحیحی بوخاری یا موسلیم حەدیث وەربگرن ، وە ئەگەر لە باقی کتێبەکانی وەرگرت با حەدیثێ وەربگرێ کە صەحیح بێ یا حەسەن • وە ئەگەر حەدیثی ضەعیفی وەرگرت با لە فەضائیلی ئەعمالا بێ ، وە ئەگەر لە ئەحکامدا بوو پێویستە بۆ ئەو حەدیثە تەئیید وەربگرێ لە (متابعات وشواهد) ، هەروا پێویستە ئینسان خۆی بپارێزێ لە نە قلی ئەحادیثی مەوضووعە بە هەر جۆرێ مومکین ئەبێ ، وەکو پێویستە کە لە خۆیەوە دانەنێ بە وە کە ئەو حەدیثە مەوضووعە هەتاکو بۆی دەرئەکەوێ •

حەدیثی (مقلوب)

حەدیثی (مقلوب) یانی وەرگەڕاو
چەند نەوعی هەیە پێت ئەڵێم تەواو
یەکەمین قەلبی ڕاوی مەشهوورە
بەغەیرە مەشهوور نزیك یا دوورە
دووەمین قەلبی مەتنی پڕصەواب
ئیجابیی بە سەلب سەلبیی بە ئیجاب
سێیەمین قەلبە بۆ ئوستادەکان
بە قەصدی ئیغراب یا بۆ ئیمتیحان
ئیغراب حەرامە ئیمتیحان ئەبێ
ئەگەر قەصدێکی مەشروعت هەبێ
شێخی بوخاری لەسەر صەد ئیسناد
قەلبی گێڕاوە لە شاری بەغداد

ئیمامی نەوەوی ـ رحمه الله تعالی ـ لـــه (تقریـــب الراوی)دا فەرموویەتی کە مەقلووب دوو قیسمە :

یەکەم ئەمەیە حەدیثێ بێ مەشهوور بێ لەسەر ڕیوایەتی شەخصێ لە موحەددیثینو ڕاوی ئەو حەدیثـــە لە باتی ئەو ڕاوی‌یـــە مەشـــهوورە ڕاوی‌یەکی غەیرە مەشهوور دابنێ ، وەکو حەدیثێ کە مەشهوورە بـــە ڕیوایەتی سالیم ، ڕیوایەت بکرێ بە ناوی نافیعـــەوە بـــۆ ئەوە کـــە ڕەغبـــەت لـــەو حەدیثـــەدا زۆر بـــێ ، چونکـــی ئەو ڕیوایەتـــە غەریبە . یا حەدیثێ کە مەشهوورە لە مالیکەوە ڕیوایەت بکـــرێ لـــە عوبەیدیللای کوڕی عومەرەوە .

وە لەوانە کە ئەم کارەیان کردووە لە (وضاعین) حەممادی کوڕی عەمری نەصیبی‌و (أبو اسماعیل ابراهیم بن أبی حیة الیسع ، وبهلول بـــن عبید الکندی) .

(ابن دقیق العید) فەرموویەتی : ئەو کەسە کە ئەم کارەی کردووە مەشهوورە بە دزی حەدیث . وە عێراقی فەرموویەتی : وێنـــەی ئەمـــە حەدیثێکە ڕیوایەتی کردووە عەمری کوڕی خالیدی حەڕانی لە حەممادی نەصیبی لە ئەعمەش لە ئەبو صالح لە ئەبو هورەیرەوە بە مەرفووعـــی : (اذا لقیتم المشرکین فی طریق فلا تبدؤهم بالسلام . الحدیث) ئیســـتە ئەم حەدیثە مەقلووبەو حەمماد وەری‌گێڕاوەتەوەو ڕیوایەتی کـــردووە لە ئەعمەشەوە (مع أنه) ناسراوە بەوە کە سوهەیلی کوڕی ئەبو صالح لە باوکی‌یەوە ڕیوایەتی کردووە ، کە موسلیم لـــە ڕیوایەتـــی شوعبەو ثەوری‌و جەریری کوڕی عەبدولحەمیدو عەبـــدولعەزیـــزی دراوەردی هەموو ئەمانە لە سوهەیلەوە ڕیوایەتیان کردوە .

وە (شیخ الاسلام ابن حجر العسقلانی ـ رحمه الله تعالی ـ) لـــە

شەرحی (نخبة) دا وێنەی هێناوەتەوە بۆ قەلبی ئیسناد بە (کعب بن مرة و مرة بن کعب) وە قەلبی مەتن لە حەدیثی موسلیمدا لەو حەوت صینفانە کە خودای تەعالا ڕایانئەگرێ لە ژێر سێبەری ڕەحمەتی خۆیدا لە ڕۆژی قیامەتدا کە ئەڵێ : (ورجل تصدق بصدقة فاخفاها حتى لا تعلم یمینه ما تنفق شماله) فەرموویەتی : ئەم مەتنە هەڵچەرخاوەتەوە لەسەر یەکێ لە ڕاوییەکان ، وە ئەصڵەکەی ئەمەیە : (حتى لا تعلم شماله ما تنفق یمینه ـ کما فی الصحیحین ـ) •

جا شێخ جەلالوددینی سیوطی ـ رحمه الله تعالى ـ لە شەرحی (تقریب)ی نەوەویدا فەرموویەتی : من ئەڵێم : منیش وێنەی ترم چاو پێکەوتووە لە قەلبی مەتندا کە عیبارەتە لەوە : طەبەرانی ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە کە حەزرەت ـ صلى الله علیه وسلم ـ فەرموویەتی : (اذا أمرتکم بشیىء فاتوه ، واذا نهیتکم عن شیىء فاجتنبوه ما استطعتم) ئیستە ئەوەی مەشهوورە لەم مەتنەداو لە صەحیحی بوخاریو موسلیمدا هەیە : (ما نهیتکم عنه فاجتنبوه وما امرتکم به فافعلوا منه ما استطعتم • انتهى)

وە شێخ (ابن الصلاح) فەرموویەتی : لە بابەتی قەلبە ئەوەی ڕیوایەت کراوە بۆمان : بوخاری ـ رضی الله عنه ـ ڕۆیشتە بەغدادو موحەددیثەکان ئیسنادی صەد حەدیثیان وەرگێڕا بۆ صەد مەتنی ترو مەتنی ئەو ئیسنادانەیان برد بۆ ئیسنادێکی تر ، جا حازر بوون لە مەجلیسی شێخی بوخاریداو ئەم (متون)و (اسانید)ە مەقلووبانەیان لێ پرسیارکرد ، ئەویش ڕوویکردە ئەو موحەددیثانەو هەر مەتنێ لەو متوونەیانی بردەوە بۆ سەر ئیسنادی خۆیو هەر ئیسنادێ لەو ئیسنادانەیان بردەوە بۆ مەتنی خۆی ، ئەوانیش هەموو ئیعتیرافیان کرد بە فەضڵو عیلمی شێخی بوخاری ـ رحمه الله تعالى ـ •

(فصل)

شێخ (ابن الصلاح) لە کتێبی (أصول علم الحدیث)دا فەرموویەتی : ئێمە بەڕاستی ئەو وەعدەیە کە دابوومان بە شەرحی ئەنواعی حەدیثی ضەعیف بەجێمان هێنا ـ والحمد للە ـ وە ئیستە بێدارتان ئەکەمەوە لەسەر چەند شتێکی بە قیمەت لە عیلمی حەدیثی شەریفدا :

یەکەم کاتێ چاوت کەوت بە حەدیثێ ڕیوایەت کرابوو بە ئیسنادێکی ضەعیف ، ئەوە بۆت هەیە بڵێیت : ئەو حەدیثە ضەعیفەو مەبەستت ئەوە بێ کە لەسەر ئەو ئیسنادە ضەعیفە . وە حەقت نیە بڵێیت : ضـــەعیفە وە مەبەستت ئەوە بێ کە مەتنی حەدیثەکە ضەعیفە بە ئیعتیماد لەسەر ضەعیفی ئیسنادەکەی ؛ چونکی قابیلە ڕیوایەت کرابێ بە ئیسنادێکـــی تر کـــە صەحیح بێ ، بەڵکو حوکم بە ضوعفی ئەو حەدیثە پێویستە بـــە ئیمامـــێ لە ئیمامەکانی حەدیثو ئاگادار بێ لەسەر ئەوە کە ئـــەو حەدیثـــە بـــە ئیسنادێکی بە هێز ڕیوایەت نەکراوە ، یاخود بڵێ : ئەو حەدیثە ضەعیفـــەو بەیانی سەبەبی ضوعفەکەیشی بکا ، ئەنا ئەگەر هەر بڵێ : ئەوە ضەعیفەو بەس ، ئەوە جێگەی موناقەشەیە ، بەڵکو ئەو کەسە لـــەو حوکمەدا بـــە هەڵەدا چووبێ ـ واللە اعلم ـ

دووەم دروستە لای موحەددیثەکانو غەیری ئەوانیش کە (تساهل) بکەن لە ئیسنادەکاندا ، وە غەیری حەدیثی مەوضووع هەر حەدیثێکـــی تر ڕیوایەت بکەن لە ئەحادیثی ضەعیفە ، بەڵام لە غەیری بابی صیفاتی خودای تەعالاو ئەحکامی حەڵاڵو حەرامدا . وە وێنەی ئەوان مەثەلـــەن ڕیوایەتی حەدیثی ضەعیف بکەن لە ئامۆژگاریو گێڕانەوەی مێـــژووی ڕۆژگارداو لە پایەو پلەی تۆڵەی کردەوە خێرەکانداو لە جەزاو عیقابـــی

کردەوە خراپەکاندا ، بە کورتی لە بانگ‌کـردنی عالـەم بۆ چاکـەو دوورخستنەوەیان لە خراپە ؛ لەبەر ئەوە ئەم شتانە بە سوورەتـی گشتی دەلیلیان هەیە لە کیتابو سوننەتی بە هێزدا • وە لەو موحەددیثانەیـە کە ڕیوایەتی حەدیثی ضەعیفیان ڕەوا داوە لەو مەوضووعانەدا (عبدالرحمن بن مهدي وامام احمد بن حنبل ـ رضي الله عنهما ـ)

سێیەم کاتێ ویستت ڕیوایەتی حەدیثی ضەعیف بکەی بـە بێ‌ئیسناد مەڵێ : (قال رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ کذا وکذا) وە وێنـەی ئەمە لەو عیبارەتانە کە دەلالەت بکەن لەسەر جـەزم بەوەدا کـە ئـەو حەدیثە فەرموودەی حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ بووە ، بەڵکـو بڵێ : (روي عن رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ کذا وکذا) هەروایە ئەدەب لە ڕیوایەتی هەر حەدیثێکدا کە شکت بێ لـە صیححـەتو ضوعفی ئەودا • وە تەعبیری (قال رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ) بۆ شوێنێ ئەبێ کە بە یاسای شەرعی پیـرۆز دەرکـەوتبی بۆت ئـەو فەرموودە فەرموودەی حەزرەتە ، یا ئەو کردەوە کردەوەی ئەوە • ئەمە ئەدەبە لە ڕیوایەتی حەدیثی شەریفدا (وفقنا الله وایاکم علیه) •

× × ×

زوو بەیانم کرد بۆ برای ئەحسەن
شرووطی ڕاویی صەحیحو حەسەن
پێویستە ڕاویی حەدیثی ئەنوەر
بالغ بێو موسلیم عاقل مونەووەر
لەگەڵ عەقڵدا ئەبێ عادل بێ

له (مروّة)و ڕوشدا کامڵ بێ
ضابیط بێ له بۆ مەروی‌یەکانی
لە غەفڵەت دوور بێ به قەد ئیمکانی
حافیظ بێ ئەگەر حەدیث لەبەرکا
ناظیر بێ ئەگەر لە دەفتەر دەرکا
مەرویی لە یاد بێ بە ڕۆژو بە شەو
کتێبەکەیشی نەدا بەم‌و بەو
ئەگەر ڕاوی بێ فەقەط بۆ مەعنا
باش عالِم نەبێ ناڵێم (سمعنا)
جا ئەم شەرطانەت بۆ بەیان ئەکەم
بە چەن جوملەیەك لێت عەیان ئەکەم

× × ×

یەکەم ثبووتی عەدالەی ڕاوی
لای موحەددیثین شیرین بێ ناوی
بە دوو شاهیدی خاوەن عەدالەت
کە لەسەر عەدلی بدەن شەهادەت
یا (مستفیض) بێ عەدالەتی ئەو
یانی مەشهوور بێ بێ (تردیدولَو)
مادام بە شۆرەت لای موحەددیثان
عادڵ بێ بەسە لای خاوەن عیرفان

× × ×

دووەم ضەبطی ئەو لە لای ڕاوی‌یان
ثابت بێ وەکو لەبەر چاویان

له موافەقەی ڕیوایەتی ئەم
بۆ ڕیوایەتی ئەوان بە سەرجەم
کاتێ ڕیوایەی موافیق دەرچوو
بۆ ڕیوایەتیانی کاری تەواو بوو
کە موخالیف بوو بۆ مەرویی ئەعیان
دەرئەکەوێ بۆت تیا هەیە زیان

× × ×

سێیەم تەعدیلی ئینسانی ڕاوی
نایەوێ ئەسباب بێنێتە ناوی
کەس ئاگای نیە لە غەیری ظاهیر
ئەسبابیش زۆرن لەسەر مەظاهیر
ژمارە ناکرێ بۆ کەس بە ڕاسی
بەسە دوو عادل بە عەدلی ناسی
بەڵام ئەسبابی جەرح و تەفسیقی
بێ ذیکری سەبەب نابێ تەصدیقی
هەر چەن لای ئێمە جاریح موءمین بێ
ڕەنگە بۆ مەجرووح گەورە دوژمن بێ
بە جەرحی فەقەط بکەین (اکتفا)
کەس ڕزگار نابێ لە باری جەفا
یا موحتەمەلە بە یاسای ئینصاف
سەبەب مەحەل بێ لەبۆ ئیختیلاف
لای بازێ ئیمام ببێ بە جاریح
لای بازێ نەبێ (وهذا واضح)

مادام وەهایە با جاریح بیلێ
با لە دلمانا شوبهە نەهێلێ
بە کورتی ذیکری سەبەبی شەرتە
بێ ذیکری سەبەب جەرحەکەی پەرتە
× × ×
چوارەم عادلێك بۆ جەرحو تەعدیل
بەسە بەیانی بەبێ قالو قیل
× × ×
پێنجەم ئەم دووە کە جەرحەو تەعدیل
کە گردەوە بوون بۆ ڕاویی جەمیل
شەهادەتی جەرح لەویا پێش ئەخرێ
تەرجیح بە عیلمی بە حالی ئەدرێ
بەم شەرتە جاریح تەفسیری ببێ
لەگەل مەجرووحدا تەکدیری نەبێ
هەم (معدّل)یش نەیەتە مەقال
بۆ ڕەددی جاریح نەکا ئیستیدلال
× × ×
شەشەمین (ابهام) نابێ بە تەعدیل
بەلکو پێویستە بەیانو تەفصیل
(فأخبرني ثقة بذا
لا يكفي ، بل قل : أخبرني ذا
وهو عادل ، ليس بفاسِق
ففي الحديث المروي صادِق)
× × ×
حەوتەمین تەنیا ناوبردنی ئەو
نابێ بە تەعدیل (على ما رأوا)

بەڵکو پێویستە تەعدیل بە تەصریح
فلان عادڵە ، بە یاسای تەوضیح

× × ×

هەشتەمین مەجهوول باطین و ظاهیر
غەیرە مەقبووڵە (عند الجماهیر)
مەعلووم بەظاهیر بەعادل مەشهوور
نەقڵی مەقبووڵە پێی ئەڵێن مەستوور
بەڵام ئەو کەسەی عەینی مەجهووڵە
ڕیوایەت لەوۆ غەیرە مەقبوولە
دین ئەمانەتە ئەمینی ئەوێ
ڕاویی بەقەدرو تەمکینی ئەوێ
مەجهوول کەسێکە لە عەصرو زەمان
نەناسرابێ لای موحەددیثان
کەس ڕیوایەتی لێ نەکردبێ
یا تاقە کەسێ لێی وەرگرتبێ
ئەگەر دوو عادڵ نەقڵیان لێکرد
وا جەهالەتیان لەو کەسە لابرد
ئەر یەکێ بڵێ شێخی بوخاری
هەم موسلیم هەر دوو مەحبووبی باری
ڕیوایەتیان کرد لە گەڵێ ئینسان
تەنیا ئینسانێ ڕاوی بوو لەوان
وەکو میرداسی ئەسلەمی کە ئەو
هەر بە تەنیا قەیس ڕاوی بووە لەو

ئەڵێم : ئەوانە یاری حەزرەت بوون
لە تەقواو زوهدا خاوەن شۆرەت بوون
چۆن ئەڵێن : ئەوان (مجهول العین)ن ؟
مەعلوومن وێنەی ڕۆژی مابەینن

× × ×

نۆیەم (مبتدع) کە تەکفیر نەکرێ
لای بەعضێ ئیذنی ڕیوایەی ئەدرێ
بە مەرجێ درۆ ڕەوا نەبینێ
بۆ تەرویجی خۆی تا خۆی بنویێنێ
لە لای بەعضێکیش قەطعەن مەردوودە
چونکە فاسقە ڕێگەی مەسدوودە
لە لای بەعضێکش غەیرە (داعیە)
مەقبوولەو داعی لە (أفاعی)یە

× × ×

دەیەم تەوبەکار لە درۆ کردن
لەسەر پێغەمبەر ڕەددە تا مردن
ئەگەر تۆبەکەی لە درۆی خەڵکە
مادام ثابت بوو نەقڵی بەکەڵکە
بازێکیش ئەڵێن ئەوەی درۆی کرد
یەکجار ئابڕوی دینو دونیای برد
صەد تۆبە بکا ناچێ بە پوولێ
پاشای وڵات بێ ناژی بە کوولێ
ڕزگار بووینایە لە درۆزنان
بەهرەدار ئەبووین بە توولی زەمان

یازدەیەم کاتێ حەدیثی (مصدوف)
ڕیوایەتی کرد (موثوق) لە (موثوف)
(مروي عنه) ئینکاری بکا
واتەی ئەو دووە تەعاروض ئەکا
(مادام المنكر أصلا هنالك
رُدَّ ، حديث الفرع في ذلك)
(مع أنه) ئەم نەوعە مەنعە
نابێ بە جاریح لەبۆ ئەو فەرعە
فەرعیش وەکو ئەصڵ عەدڵەو ئینسانە
پایەی وتاری هەردوو یەکسانە
ڕیوایەی تری لێ قەبووڵ ئەکرێ
لەگەڵ شرووطا هەتاکو ئەمرێ
ئەگەر ئینسانێ وەزعێ هات لەبۆی
فەرامۆشی کرد ڕیوایاتی خۆی
ئەم حاڵە نابێ بە مەنعی عەمەل
بەو ڕیوایەتە بۆ فەرعی (أكمل)
ئوستاد نەخۆشەو دڵ فەرامۆشە
بەلام خۆ شاگرد بەهۆش و گۆشە
× × ×
دوازدەیەم کەسێ ئوجرە وەربگرێ
بۆ تەحدیث نەقلی لێ وەرناگیرێ
سامەگەر عوذرێ مەعلووم بێ لەبۆی
پایەی موحەددیث بێنێتەوە بۆی

بەڵام گەلێ کەس لە موحەددیثان
ئەڵێن ڕەوایە ئوجرە لەبۆیان
تایبەتی ئەگەر موحەددیث کەم بێ
ئەویش بۆ ژیوار دڵی پڕغەم بێ

× × ×

سیازدەیەم فەرعێ (تساهل)ی کرد
لە گوێگرتندا (تفاؤل)ی کرد
هات لە مەجلیسدا سەری نایەوە
تا دەرزی حەدیث باش بڕایەوە
ئەوە ڕیوایەی قەبووڵ ناکرێ
ئەو گوێ ڕانەگرێ کێ گوێ لەو ئەگرێ

× × ×

چواردەیەم ئەمڕۆ لەم ڕووی جیهانە
کەم ماوەتەوە خاوەن ئەمانە
جامیع بێ لەبۆ جەمیعی شرووط
بۆ ڕاوی‌یانی حەدیثی مەضبووط
خۆ لەم لایشەوە مانەوەی ئیسناد
لە فەضائیلە بۆ ئوممەی ئیرشاد
دەی با بە قەد حاڵ (أمثل فأمثل)
تێکۆشین لەبۆ شێخێکی (أكمل)
ڕیوایەت بکەین لە شێخی ئیمام
بۆ پاراستنی ئیسنادی ئەحکام
مادام (صحاح)یش مەوجوودن مەطبووع
(صحاح) دەرناچن لە دەستی مەجمووع

ئەو (صحاح)انە عەینی ئەساسن
بۆ ڕیوایەی شێخ مایەی خەلاصن
لەبۆ زاناکان ئەبن بە میقیاس
لەبۆ تەمییزی مەرویی‌یاتی ڕاس
دەی کەسێ مەرویی بینی لە لاوە
لەو (صحاح)انە نەبێ لەم ناوە
هەرگیز حەدیثی لێ وەرناگرین
بێ سەنەد هەتا ئەو ڕۆژە ئەمرین
× × ×
پازدەیەم هەیە بۆ جەرحو تەعدیل
چەن عیبارەتێ مەقبوولو ئەصیل
لەسەر مەراتیب زوو دامەزراون
بەکاریان بێنن هەتاکو ماون
(ثقة" ، متقن) بۆ پایەی تەعدیل
یەکەم پایەیە بێ توولو تەفصیل
(ثبت" ، حجة" ، حاحظ" ، ضابط)
لەپاش ئەوانە (لها ضوابط)
مەعنای ئەمانە ئەوەیە کە ئەو
مەرویی ئەوانە تیا هەیە پڕتەو
دووەم (صدوق ، ولا بأس به)
جێی ئیعتیبارن لەبۆ (منتبه)
سێیەم (قال الشیخ) کەمترە لە دووەم
بەڵام بۆ نووسین ئەشێ خاطر جەم

چوارەم تەعبیری (صالح الحدیث)
پێت ئەڵێ ئەشێ بینووسێ پێنووس
ئەلفاظی جەرحیش بە مەراتیبە
(لین الحدیث) بەشی کاتیبە
واتە قابیلە بینووسێ کاتیب
بەڵام ضەعیفە بە پێی مەراتیب
دووەم تەعبیری (لیس بقوي)
سێیەم (ضعیف الحدیث المروي)
چوارەم تەعبیری (متروك الحدیث)
یاخۆ تەعبیری (ذاهب الحدیث)
باش وەریان بگرن (اصطلاحات)ن
بۆ پایە پایەی ئیعتیباراتن

× × ×

کۆمەڵی موحەددیثین‌و فوقەها لەسەر ئەوەن پێویستە ڕاویی حەدیثی شەریف عادڵ‌و ضابیط بێ ئەنا ڕیوایەتەکەی قەبـــووڵ ناکـــرێ • وە بەیانی ئەم باسە بە درێژی ئەمەیە :

پێویستە ڕاوی بۆ حەدیثی شەریف موسوڵمان‌و باڵغ‌و عاقڵ بـێ‌و لە ئەسبابی فیسق دوور بێ‌و خاوەن مرووەت‌و بێدارو هوشیاربێ • جـــا ئەگەر ئیعتیمادی لەسەر بیر بوو ، واتە حافیظ بوو ، ئەبێ کتێبـــەکـــەی لەبەر بێ ، وە ئەگەر ئیعتیمادی لەسەر کتێب بوو پێویستە ئەگادار بـێ لە کتێبەکەی‌و نەیدا بە هەموو کەسێ هەتا زیادو کەمی تێدا بکـــەن • ئەمە هەموو بۆ کەسێکە کە ئیعتیمادی لەسەر ڕیوایەتی ئەلفاظی ئەحادیثی

شەریفە بێ • وە ئەگەر ڕیوایەتی بە مەعنا ئەکرد ئەوە پێویستە زۆر ئاگادارو زانا بێ بە مەعنای (مفردات‌و مرکّبات)ی حەدیثەکە • وە لە گۆڕینی ئەلفاظی ئەصڵی حەدیثەکە بە ئەلفاظی خۆی بە هەڵەدا نەڕوا • جا ئەم باسە ڕووناك ئەکەینەوە بە چەند مەسئەلەیەك :

یەکەم عەدالەتی ڕاوی ثابت ئەبێ بە واتەی دوو کەس بێن بڵێن : فلان کەس عادڵە • هەروا دێتە جێ بە شۆرەتی لەناو کۆمەڵەی ئەهلی حەدیثدا ، واتە هەر کەس لە موحەددیثەکان فەرمووی : ئەوە عادڵەو ناوی عادڵی ببرێ بەسەریا ، ئەوە عادڵەو پێویستی نیە بەوە دوو کەس بێن بڵێن : فلان کەس عادڵە ، وە ئەم واتەیە ڕاستە لای ئیمامی شافیعی – رضی الله عنه •

وە لەو کەسانەیە ئەم بیرەی دەرخستووە : ئەبوبەکری خەطیبی بەغدادی حافیظ‌و ئیمامی مالیك‌و شوعبەو هەردوو سوفیانەکان‌و ئەوزاعی‌و لەیث‌و (ابن المبارك) و وەکیع‌و (أحمد بن حنبل ویحیی بن معین‌و علي بن المدینی)و هاو وێنەی ئەمانەیش لە پاکی‌و ڕووناکی بیردا •

دووەم دەرئەکەوێ ضەبطی ڕاوی بەوە کە ڕیوایەتەکەی موافیق بێ بۆ ڕیوایەتی موحەددیثە مەوثووقەکان کە بە صیفەتی ضەبط‌و ئیتقان ناسراون جا ئەگەر موافیق دەرچوو ئەوە خاوەن ضەبطە ، ئەگەرنا ضەبطی تەواو نیە •

سێیەم تەعدیلی ڕاوی ثابت ئەبێ بە واتەی عادڵ ، بەبێ ناوبردنی ئەسبابی عەدالەتەکەی ؛ چونکی ئەسبابی عەدالەت زۆرن ناژمێررێن ، بەڵام جەرحی ڕاوی ثابت نابێ هەتا بەیانی سەبەبەکەی ئەکرێ ؛ لەبەر ئەوە کە ئەسبابی جەرح هەرچەند زۆرن بەڵام هەرکامیان بێتەجێ کافی‌یە بۆ جەرحی ڕاوی‌یەکە ، وە هەرچەند کابرای جاریح ئەبێ عادڵ بێ

(ظاهرا) بەلام مومکینە لەگەڵ مەجرووحەکەیدا دژمنایەتی بێ‌و بە درۆ جەرحی بکا • کەوابێ پێویستە بەیانی عەیبەکانی بکا ، هەتا تێ‌بگەین لە حاڵی کابرا •

چوارەم موحەددیثەکان ئیختیلافیان بووە لەوەدا : ئایا جەرح‌و تەعدیل بە قەولی تاقە کەسێ تەواو ئەبێ یا پێویستە بە دوو کەس ؟

بازێکیان ئەڵێن کە : پێویستە بە دوو کەس وەکو جەرح‌و تەعدیلی شاهید لە حقووقدا • وە بازێکیان ئەڵێن : تاقە یەکێ کافی‌یە ؛ چونکە مادام عەدەد شەرط نیە لە قبووڵی حەدیثدا هەروا لە جەرح‌و تەعدیلی ڕاوی‌یەکەیشدا پێویستت نیە •

پێنجەم لەبۆ تاقە ڕاوی‌یەك (جارح ومعدّل) گردەوە بوون ئەوە جاریح موقەددەمە ؛ چونکی (معدل) لە ڕووی عیلم بە ظاهیری ئەحوالی ڕاوی‌یەوە تەعدیلی ئەکا ، بەلا جاریح لەسەر عیلم بە باطینی ئەحواڵ‌و بەنامەکی کردەوە جەرحی ئەکاو (معدل) ئاگای لەوانە نیە ، بەلام ئەمە مەشرووطە بەوە کە جاریح‌بە تەفصیل بەیانی ئەسبابی جەرحەکەی بکاو دژمنایەتی‌و مونافەرە لە بەینی ئەو جاریحەو ڕاوی‌یەکەدا نەبێ‌و کابرای (معدل)یش ڕەددی ئەسبابی جەرحەکە نەکاتەوە •

شەشەم کافی نیە تەعدیل بە شێوەی (ابهام) بۆ شەخصە (معدّل)ەکە ، وە عیبارەتی (حدثني الثقة) نابێ بە تەعدیل بۆی ، وەکو کۆمەڵێ لە موحەددیثەکان فەرموویانە ؛ لەبەر ئەوە ئیحتیمالی هەیە کە ئەو ڕاوی‌یە بە ئیعتیقادی کابرای (معدل) پیاوی باش بێ (مع أنه) غەیری ئەو ئاگادار بێ لەسەر کردەوەی خراپی ، کەوایە پێویستە ناوی ببا بە ناوی خۆی هەتا بناسرێ •

حەوتەم ئەگەر عادڵێ ڕیوایەتی حەدیثی کرد لە ئینسانێ‌و ناوی برد ئەوە ئەو ڕیوایەتە نابێ بە تەعدیل بۆی ؛ لەبەر ئەوە کە ئیحتیمالی هەیە

ئەو ڕاوی‌یە بە ئیعتیقادی خۆی ئەو کەسە بە عادڵ بزانــێو یا ئــەو ڕاوی‌یــە عادەتــی وابێ کە ڕیوایــەت بکــا لــە عادڵو غەیــری عادڵ ، کەوابێ ڕیوایەت کردنی موجیب نیە بۆ تەعدیلی (مروي عنه) •

هەشتەم لە مەوضووعی ڕیوایەت لە مەجهوولەوە ئەڵێین : ئەگــەر یەکێ (مجهول العدالة) بوو بە ظاهیرو باطین ، واتە کەس ئاگای لــە کردەوەی ظاهیری نەبێو کەسیش تەحقیقی ئەحواڵی باطینیی نەکردبوو، ئەوە بە قەطعی ڕیوایەتی حەدیثی لێ قــەبووڵ ناکــرێ ، وە ئەگــەر کەسێ عەداڵەتی باطینیی مەعلووم نەبــوو وە بە ظاهیر عادڵ بــوو ـ کە ئەمە ناوئەبرێ بە مەستوور ـ ڕیوایەتی حەدیثی کرد ، ئەمــە بازێ لــە موحەددیثەکان فەرموویانە : ڕیوایەتەکەی لێ قەبووڵ ئەکرێ ، وەئیمــام سەلیمی ڕازی قەطعی داناوە بەسەر ئەم بیــرەدا ، ئەڵــێ : چونکــی مەوضووعی ڕیوایەتی حەدیثی شەریف دامەزراوە لەسەر حوسنی ظەن بە ڕاوی‌یەکەو مادام کابرا (ظاهرا) باشە ڕیوایەتی لێ قەبوول ئەکرێ ، عەلاوە ئەگەر عیلم بە ئەحواڵی باطینی پێویســت بێ دەرگای ڕیوایــەت دائەخرێ ، کەوابێ قەناعەت ئەکەین بە عەداڵەتی ظاهیری •

وە ئەمما ئینسانــی (مجهــول العين) کە عیبارەتــە لە کەســێ موحەددیثەکان نەیناسنو یا کەس ڕیوایەتی لێ نەکردبێ ـ مەگەر یــەك ڕاوی ـ ئەوە ڕیوایەتی قەبووڵ ناکرێ • وە خەطیب فەرموویەتی : کەمتر شتێ کە ڕەفعی جەهالەت بکا لەو کەســە ئەوەیــە کــە : دوو ڕاوی مەشهوور بە عیلم ڕیوایەتی لێ بکەن • ئەمەیش ئەگەرچی لە جەهالەتــی عەین دەری ئەکا ، بەڵام عەدالەت بۆ ئەو مەجهولە ثابت ناکا • جــا ئەگەر کەسێ بڵێ : ئەی بۆچی شێخــی بوخاری ـ رضي الله عنــه ـ

ڕیوایەتی کردووە لە (مرداس أسلمي) کە غەیری (قيس بن ابی حازم) کەس ڕیوایەتی لەوەوە نەکردووە ، وە بۆچی موسلیم ـ رضی الله عنه ـ لە (ربيع بن کعب)ی صەحابی کە غەیـــری ئەبو سەلەمـــەی کـــوڕی عەبدوڕەحمان کەس ڕیوایەتی لەوەوە نەکردووە ؟

لە جوابیاندا ئـەڵێن : (مرداس اســلمي) و (ربيــع بن کعــب ـ رضی الله عنهما ـ) صەحابیو لە ئەهلی (صفة) بــوونو صیفەتـــی عەداڵەتو زوهدیان مەعلوومە (لأن الصحابة کلهم عدول) •

نۆیەم ئیختیلاف بووە لە قەبوولـــی ڕیوایەتـــی ئینسانـــی خاوەن بیدعەتێکدا کە تەکفیر نەکرێ •

بازێ لە موحەددیثەکان موطڵەقا قەبووڵیان نەکردووە ؟ لەبەر ئـەوە کە (مبتدع) فاسقە ، وە هەرچۆن لە کوفردا خاوەن تەئویلو بێتەئویل بێفەرقن ،لە بیدعەتیشدا خاوەن تەئویلو بێتەئویل بێفەرقن •

وە بازێکیان قەبووڵیان کردووە مادام درۆکردن لە مەذهەبیا حـەڵاڵ نەبێ بۆ تەئییدی ئەو بیروڕای خۆیە •

وە بازێکیان فەرموویانە قەبووڵ ئەکرێ ئەگەر ئەو (مبتدع)ە داعیە نەبێو خەڵکی بانگ نەکا بۆ سەر مەذهەبەکەی • وە ئەگـەر وەهابـــوو قەبووڵ ناکرێ • وە (ابن الصلاح) فەرموویەتی : ئەم بیـــرەی سـێیەم باشترین بیرەکانە •

دەیەم ئەو کەسە درۆی کردبێو لە دوایدا تەوبـەی کردبـــێ ، ئەوە ئەگەر وەختی خۆی درۆی لەسەر حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ کردبێ ، ئەوە با تەوبەیش بکا ناگا بە پایەی ڕیوایەت کردنی حەدیثـی ئەو ، بەڵام ئەگەر درۆی لەسەر غەیری حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ

کردبێو تۆبەی کردبێ لەودرۆکردنە ئەوە ڕیوایەتەکـــەی قەبـــووڵ ئەکرێ •

وە ئیمام ئەبوبەکری صەیرەفی شافیعی فەرموویەتی : هەرکەسـێ درۆی کردبێ لەسەر هەرکەس ئەوە با تەوبەیشی کردبێ ڕیوایەتـی لێ قەبووڵ ناکەین •

یازدەیەم ئەگەر ئینسانێکی مەوثووقو باوەڕ پـێکراو ڕیوایەتـــی حەدیثێکی کرد لە کەسێکەوە کە ئەویش مەوثووق بێو ئـــەو شێخـــە بەشێوەی جەزم ئینکاری کردو وتی : من ڕیوایەتی ئەو حەدیثەم نەکردووە بۆ فلان ، وە فەرعەکەیشی جازم بوو لەسەر ڕیوایەتەکەی ، ئەوە ئـەو دوو قصە تەعاروض ئەکەنو لە ئەنجامدا ڕەفتار بـەو حەدیثـە ناکەیـــن لەسەر ڕیوایەتی لەو شێخەوە (مع انه) فەرعەکەیشی بەم وەزعە مەجرووح نابێو ناوترێ درۆی کردووە لەو ڕیوایەتەدا ؟ چونکی ئینسانێکی عادلـــە وەکو شێخەکەی • بۆچی ئەبێ شێخەکەی ڕاست بکاو ئـــەو درۆ بکا ، کەوابێ ئەگەر ئەو فەرعە ڕیوایەتی حەدیث بکا قەبووڵی ئەکەین ، هەروا کەسێ ڕیوایەتی حەدیثێ بکا لە کەسێکەوە لە پاشانا ئەو ڕیوایەتکردنی خۆیە لە بیر بچێتەوە ، ئەوە ئەو حاڵە نابێ بە هۆی ئەوە کە ڕاوی لـــەو شەخصەوە ڕەفتار بەو حەدیثە نـەکا • وە ئەمە بـــڕیاردراوە بـــەلای جومهووری موحەددیثینو فوقەهاو موتەکـــەللیمینەوە ، بە خیلاف بـۆ کۆمەڵێ لە ئەصحابی ئیمام (أبو حنیفة ـ رضی الله عنه ـ) کە فکریـــان وایە کە فەرامۆشکردنی کابرا بۆ ڕیوایەتەکەی خۆی ئەبێ بە مانیع لـــە ڕیوایەتی ئـــەو حەدیثـــە لەو شەخصـــەوە ؟ لەبـــەر ئـــەوە کـــە حەددیثەکە لەو وەرگیراوەو ئەویش ئەڵێ : من ڕیوایەتم نەکـــردووە • ئەمما ئەوان ئـــەڵێن : ئەو شـــەخصـــە لەســـەر عەقیـدەی خـــۆی

ئەڵێ ڕیوایەتم نەکردووەو ئیحتیمالی هەیە ڕیوایەتی کردبێ‌و لە بیری چووبێتەوە (مع انّه) جەزمی فەرعەکەی بەو ڕیوایەتە ئەبێ بە هۆی باوەڕپێ‌کردنی •

دوازدەیەم کۆمەڵێ لە موحەددیثەکان لەسەر ئەوەن ئەگەر موحەددیث ئوجرەی وەرگرت لەسەر تەدریسی حەدیث ئەوە ڕیوایەتی لێ قەبووڵ ناکرێ ، بەڵام بازێکیان وەرگرتنی ئوجرەیان ڕەوا داوە بۆی ، تایبەتی ئەگەر خاوەن عەیال بێ‌و تەدریسەکەی مەنعی کەسبی لێ بکا ، وە یاخود (ذاتا) قابیلیەتی کەسب‌و کاری نەبێ •

سیازدەیەم قەبووڵ ناکرێ ڕیوایەتی هەرکەسێ کە بە صیفەتی بێ‌ئیهتیمامی‌و بێ‌موبالاتی لە بیستنی حەدیث لە شێخەکەیەوە ناسرابێ ، وەکو ئەوە بنوێ لە مەجلیسی سەماعی حەدیثدا ، وەیا حەدیث بگێڕێتەوە بۆ خەڵك بە بێ ئەوە کە حافیظی حەدیثەکە بێ ، وەیا کتێبێکی صەحیحی وای بێ کە ئەو حەدیثەی لێ وەرگرتبێ • وە لەم بابەتەیە کەسێ کە حەدیثی (شاذ) یا حەدیثی (منكر)ی زۆر ڕیوایەت بکا • مەنقووڵە لە شوعبەوە فەرمووزیەتی (لا يجيئك الحديث الشاذ الا من الرجل الشاذ) • هەروا نابیسترێ لە کەسێکەوە سەهوی زۆر بێ لە ڕیوایەت‌کردنی حەدیثدا • هەموو ئەم حاڵانە باوەڕی ئینسان بەو ڕاوی‌یانە ضەعیف ئەکا •

چواردەیەم زاناکان لەم زەمانەدا ئیعراضیان ناوە لە شرووطی ڕاوی‌و ناگەڕێن بە شوێنی موحەددیثی گەورەدا ؟ چونکی ئینسانی جامیع بۆ شرووطی مەشیخەت لە ڕیوایەتدا زۆر کەمە • وە لەم لایشەوە ئوممەتی ئیسلام موختەصصە بە دەوامی ئیسناد لە ڕیوایەتی دیندا ، هەتا دەرکەوێ

که سەرچاوەکەی واله لای حەزرەتا ـ صلی الله علیه وسلم ـ کەوایـــە مومکین نابێ دەسبەرداری ڕیوایەتکردن بین • کەوایە واجبە ئیحتیاری نیسبەت بکەین لە ناو ئەو کەسانەدا کە ڕیوایەتیان لێوە ئەکەین ، وە بـــە یاسای (الأمثل فالامثل) تەماشا بکەین ، هەر زانایەك کە ئەمینترو زاناتـرو ئاگادارترە لە سەر ئەحادیثی حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ و لەسەر کتێبە صیحاحەکانی ئەحادیثو دڵسۆزترو موخلیصترە لـــە دەرزدادانا ، بیکەین بە شێخ بۆ ڕیوایەتو ئەحادیثی شەریفەی لێوە ڕیوایەت بکەیـن ، هەتا ڕشتەی ئیسنادی ئەحادیث پایەدار بێ (مع العلم) مادام ئەمڕۆ کتێبـــە بەرزەکانی حەدیثی شەریف ، وەکو صەحیحـی بوخـاریو موســلیمو ترمذیو غەیری ئەوانیش مەحفوظو مەوجوودنو زانای دیـــن تەماشای ئەوانە ئەکەن ، قابیل نیە بە عادەت کە حەدیثـــی خاوەنهێز لە دەستی هەموویان دەرچێ ، وە غالیبا ئاگادار ئەبن لەسەری ، بەتایبەتی بۆ عالمێ کە خۆی ئامادە کردبێ بۆ ئەوە تەحدیث بکاو ڕیوایەتـی حەدیـث بکا بۆ موسوڵمانان • وە ئەگەر کەسێ حەدیثێکی هێنا کە لەلای زاناکاندا نـەبوو وەلەم کتێبانەیشدا نەبوو ئەوە ئەو حەدیثە وەرناگرین ؛ چونکـی ظاهیر وەهایە بێ ئەصڵە •

یازدەیەم لە بەیانی ئەو ئەلفاظانەدا کە موحەددیثـە کان لە کاتـــی ڕیوایەتی حەدیث بۆ جەرحو تەعدیل ڕاوییانی حەدیث بەکاریان دێننو عەبدوڕەحمانی کوڕی ئەبو حاتەمی ڕازی لە کتێبەکەی خۆیدا لە باسـی جەرحو تەعدیلدا بەکاریان هێناونو ڕیزیان کردوون ، ئێمەیش لەســەر ئەو ڕیزە لەم کتێبەدا بەیانیان ئەکەین •

جا ئەلفاظی تەعدیل بەم ڕیزەیە :

یەکەم (ثقة ، أو متقن) واتە : باوەڕپێکراوەو ڕیوایەتی پوختەیە •
ئەمانە بۆ هەرکەسێ وتران ئەو کەسە باوەڕی پێ ئەکرێ لە ڕیوایەتــی حەدیثدا • (ابن الصلاح) ئەفەرموێت : من ئەڵێم : وەکو ئەو لەفظانەیە لەفظی (ثَبَت ، أو حجة) یا لــە شانــی ئینســانی عادڵدا وتــرا (حافظ ، أو ضابط) •

دووەم (ابن أبی حاتم) ئەڵێ : کە وترا (فلان صدوق ، او محلــه الصدق ، أو لا بأس به) ئەوەیش حەدیثی ئەنووسرێو تەماشا ئەکــرێ ـ ئەمە پایەی دووەمە ـ •

ســێیەم کــە وترا (هو شیخ) ئەوە والە پلەی سێیەمداو حەدیثی ئەنووسرێ ، بەڵام والەم پلەداو کەمترە لە پایەی دووەمو یەکەم •

چوارەم کە وترا : (فلان صالح الحدیث) ئەمەیش حەدیثی لــێ وەرئەگیررێو ئەنووسرێ بۆ ئیعتیبار •

وە ئەمما ئەلفاظی موحەددیثەکان لە جــەرحی ڕاویــدا ، ئــەوە ئەوانیش لەسەر ئەم ڕیزەن :

یەکەم (لین الحدیث) ئەوە مەعنای وایە حەدیثــی ئەنووســرێو تەماشا ئەکرێ بۆ ئیعتیبار • ئەڵێن : حەمزەی کوڕی یوســفی سەهمــی پرسیاری کرد لە (ابو الحسن دار قطنی) وتــی : مەبەستان چیە لــە کەلیمەی (لین الحدیث) ؟ وتی : مەبەستمان ئەوەیــە کە : ساقط نیــەو حەدیثی تەرك ناکرێ ، بەڵام مەجرووحە بە عەیبێ کە عەدالەتەکــەی ساقط ناکاو ئەمێنێتەوە •

دووەم کە وتیان : (فلان لیس بقوي) ئەوە تۆزێ کــەمترە لــە پلەی یەکەم •

سێیەم کە وتیان : (فلان ضعیف الحدیث) ئەمـــە لە پلەی دووەم کەمترەو حەدیثەکەی تەرك ناکرێو بۆ ئیعتیبار ئەشێ •

چوارەم کە وتیان : (فلان متروك الحدیث ، أو ذاهب الحدیـــث ، او کذاب) ئەوە حەدیثی ساقطو نانووسرێتەوە ـ ئەمە پلەی چوارەمە ـ

ئیسنادی (عالي ونازل)

ئەمجار بێینە سەر ئەحواڵی ئیسناد
ڕێی ئیتتیصالمان بە (خیر العباد)
شەرەفی ئیسناد باڵا خەڵاتە
خاصصەی ئوممەتی پڕ بەرەکاتە
بە ئیسناد ئەبێ بەصیرەو ثەبات
بە ئایەو حەدیث (أعلی البیّنات)
لەسەر ئیسنادی صەحیحو حەسەن
بەعەقڵو ئەدەب بە خولقی پەسەن
ئەتوانین بڕوێن بە ڕێگەی پاکا
بە ڕێگەی پانو ڕێكو ڕووناکا
دڵ دائەمەزرێ بە واتەی ڕەسوول
لێت ئەکرێتەوە دەروازەی وصوول
ئەزانی دینت (خیر الادیان)ە
یاسای ڕەهبەری ئاخر زەمانە
ئەر ئیسناد نەبێ لە ناو ئوممەتا
سەرگەردان ئەبین لە ناو تومەتا

هەرکەسێ بۆ خۆی بێتە سەر وتار
کەس حاڵی نابێ کێیە سەرقەتار
(لولا الاسناد هلك العباد
واختفى عنهم طريق الرّشاد)

ئەقسامی ئیسناد

ئیسناد بە پایە (عالي) یەو (نازل)
دووەم (مفضول)ەو یەکەمین (فاضل)
ئیسنادی عالي لەبۆ ڕیوایە
پێنج قیسمە نووریان وەکو چرایە
ئەووەلیان قوربە لە (رسول الله)
بڕژێ بە سەریا (صلوات الله)
بە ئیسنادێکی پەسەندی شەریف
پاك بێ لە بێنی ئینسانی ضەعیف
(قرب الاسناد قربة لله
لقرب الراويّ من رسول الله)
دووەم نزیکی یەك لە ئیمامان
ئیمامی حەدیث لە موسوڵمانان
لە حەزرەتەوە نزیك بێ یا دوور
چون مونەووەرە بە باریقەی نوور
وەکو نزیکی شێخێکی (أمثل)
لە ئیمامی دین (أحمد بن حنبل)

سێیەمیان قوربە بۆلای صەحیحەین
یا صەحیحی تر مەعرووفی مابەین
بە موافەقە یاخود بە ئیبدال
یا بە مساوات (بلا اختلال)
یا موصافەحە • شەرحی ئەمانە
لە پەخشانەدا بۆ تۆ عەیانە
چوارەم (علو)ێکە وەرئەگرێ ناوی
لە پێش کەوتنی وەفاتی ڕاوی
پێی ئەڵێن عالی چونکی زەمانی
بەرزەو نزیکە لە شای عەدنانی
پێنجەم (علو)ە بەگوێرەی سەماع
لە شێخی حەدیث (عند الاجتماع)
وێنەی وەربگرە لە شەرحی مەشرووح
بۆت واضیح ئەبێ (أحسن الوضوح)
کە عالیت ناسی نازیل ئەناسی
هەردوو ئیضافەن بە حەق‌شوناسی

× × ×

بزانن هەموو علمو زانستێکی ئینسان بەهرەیەکە خودا خەڵاتی کردووە بە کەرەمی خۆی ، جا ئەو بەشەی کە (بديهي) بێ ئەوە موشتەرەکە لە مابەینی هەموو ئینساناندا ، وە ئەو بەشەی کە (نظري)یە ئەوەی عەقڵی‌یە ، ئەوە لە موکتەسەباتی ئینسان خۆیەتی بە یارمەتی ذاتی خودای تەعالا ـ جل جلاله ـ و ئەمانە عەلاقەیان بە ئیسنادەوە نیە ؟

لەبەر ئەوە کە (بدیهی)ن هەموو کەس ئەی زانێ ، وە نەظەری ئیستیدلالیش تابیع بە دەلیلە ، وە ئەوەی کە نەقلی بێو لە کیتابو سوننەت بێو یا لەسەر ئەوان دامەزرابێ ، ئەوە موحتاجە بە ئیسنادو گەیاندنیان بە مەقامی حەزرەت ـ صلی اللە علیە وسلم ـ بۆ ئەو کەسانە کە ئیعتیقادو باوەڕیان هەیە بە دینی ئیسلام ؛ چونکی موسوڵمانێ باوەڕی نەبێ ئەو حەدیثە حەدیثی پێغەمبەرە ـ صلی اللە علیە وسلم ـ ڕەفتاری پێ ناکاو ئیهتیمامی پێ نادا ، وە یاخود موسوڵمانێ باوەڕی نەبێ کە ئەمو قیرائەتە لە فلان کەلیمەی قورئانی پیرۆزدا قیرائەتی حەزرەتە ـ صلی اللە علیە وسلم ـ وەری‌ناگرێو نایخوێنێتەوە • هەروەها ئادابی تەجویدو ئەحکامی فیقهی ئیجتیهادی دامەزراوە لەسەر (استنباط) لە کیتابو سوننەت لە هەموو ئەمانەدا واجبە ڕیعایەتی ئیسناد بکرێ ، هەتا موسوڵمانان ڕەفتار بکەن بەو قیرائەتە یا ئەو حەدیثە یا ئەو حوکمە شەرعی‌یە کە لە دین وەرگیراوە ، وە ئەگەر ئیسناد نەبێ گەلێ شت بە درۆ نیسبەت ئەدرێ بۆ دینو ئەوترێ حەزرەت ـ صلی اللە علیە وسلم ـ فەرموویەتی یا کردوویەتی‌و موسوڵمانان ئەکەونە شوێنی • (مع انه) لە فەرموودەی ئەو نیە • (بناء علیه) عیلمی ئیسناد دانراوە بۆ ئەوە کە عالەمی ئیسلام تەمیزبکەن لە بەینی‌و غەیری دین ، وە ئەم ئیسنادە هەر لە ئوممەتی حەزرەتدا ـ صلی اللە علیە وسلم ـ بە مەضبووتی بووەو هەیە ، وە ـ ان شاء اللە ـ هەر دەوام ئەکا •

جا ئیسنادی حەدیثی شەریف بۆ حەزرەت ـ صلی اللە علیە وسلم ـ لەسەر دوو بەشە : ئیسنادی عالی‌و ئیسنادی نازیل • وە ئیسنادی عالی بەش‌کراوە بۆلای پێنج بەش :

یەکەم ئەوەیە کە نزیك‌بێ لە حەزرەتەوە ـ صلی الله علیه وسلم ـ یانی بەگوێرەی ئەو زەمانە کە ڕیوایەتەکەی تێدایە بە ژمارەیەکی کــەم لە ڕیجالی سەنەد بگات بە حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ بە مەرجــێ کە هەموو ئەو کەسانە هەموو خاوەن عەدالەت‌و باقی صیفاتــی ڕاوی بن • جا ئەم ئیسنادە عالی‌یە لە چەند جیهەتێکەوە ئیعتیبارو قیمەتی هەیە ، وەکو نزیکی لە زەمانی حــەزرەت ـ صلی الله علیه وسـلم ـ و پارێــزراوی ڕاوی‌یەکان لە سەهوو نیسیان‌و سەرلێتێکچوون‌و غەیری ئەمانەیشــ لــە جیهاتی نەقص‌و عەیب ، ڕیوایەت کــراوە لە بازێ لــە موحــەددیثین فەرموویەتی : (قرب الاسناد قرب الی الله ، أو قربة الی الله) لەســەر ئەووەل یانی : نزیکی ئیسناد لە حەزرەتــەوە ـ صلی الله علیه وسـلم ـ نزیك‌بوونەوەیە لە خودای تەعالا ، بە دەلیلی ئەوە موسولمان تا نزیك‌بــێ لە حەزرەتەوە ـ صلی الله علیه وسلم ـ ئیمانی بەهێزتــرەو عیبادەتــی باشترە ، ئەمەیش هۆی نزیکی‌یە لە خوداوە • وە لەسەر ڕیوایەتی دووەم دیارە نزیکی ئیسناد موفیدە بۆ زیادە (وثــوق)و باوەڕ بــەو حەدیثــە ڕیوایەتکراوە ، وە ئەمە باعیثە بۆ عەمەل‌کردن بەو حەدیثە ، ئەمەیشــ هۆی نزیك‌بوونەوەیە لە خودای تەعالا •

قیسمی دووەم لە پێنج قیسمەی قوربی ئیسناد : نزیکی ڕاوی‌یە لــە ئیمامێ لە ئیمامانی ڕیوایەتی حەدیثی شەریفەوە ، هەرچەند لەو ئیمامەوە تا ئەگا بە حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ ژمارە زۆر بێ • جا لــەم صوورەتەدا ئەو ئیسنادە تەوصیف ئەکرێ بە : عالی بە هۆی نزیکی لــەو ئیمامەوە ، خواە بە نیسبەت بۆلای حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ نزیك بێ یا نە •

سێیەم لە ئەقسامی (علو)ی ئیسناد ، (علو)وە بە نیسبەت بۆلای صەحیحەین بوخاری‌و موسلیم ، یا بۆلای یەکێکیان یا بۆلای صەحیحێکی تر غەیری ئەوان ، وە ئەمە ئەوە کە لەم دوایی‌یەدا لە بەینی موحەددیثەکان مەشهوور بووە بە (موافقة ، وابدال ، ومساواة ، ومصافحة) وە گەلێ ئیهتیمامیان کردووە بەم نەوعە (علو)وە •

ئەمما (موافقة) ئەوە عیبارەتە لەوە کە بۆت رێ‌بکەوێ ڕیوایەتی حەدیثێ بکەیت لە مامۆستای ئیمامی موسلیمەوە لە غەیری ڕێگەی موسلیمەوە کە ژمارەی ڕیجالی ئیسنادەکەی کەمتر بێ لە ژمارەی ڕیجالی ئیسناد لە ڕێگەی موسلیمەوە مەسەلەن لە ڕێگەی موسلیمەوە بە دە کەس ئەگەی بە مامۆستای موسلیم‌و لە ڕێگەی خۆتەوە بە نۆ کەس ئەگەی بەو مامۆستایە یا بە هەشت کەس یا کەمتر •

وە ئەمما (ابدال) ئەوەیە بریتی‌یە لەوە کە ئەو عەدەدە کەمەت بۆ رێ‌بکەوێ لە ئوستادێکەوە غەیری ئوستادی ئیمامی موسلیم کە ئەو ئوستادە وەکو ئوستادی موسلیم وایە لەو حەدیثەدا •

وە ئەمما (مساواة) لە زەمانی ئێمەدا ئەوەیە : بۆت رێ‌بکەوێ قیللەتی عەدەدی ڕیجالی ئیسناد نەك نیسبەت بۆلای شێخی موسلیم یا شێخی شێخی موسلیم ، بەڵکو بۆ لای کەسێ کە زووتر بێ لەوانە ، وەکو یەکێ لە ئەصحابی حەزرەت ـ صلى الله عليه وسلم ـ یا لە نزیکانی ئەصحابی ئەو بەڵکو جار بەجار بۆلای ذاتی حەزرەت ـ صلى الله عليه وسلم ـ بە جۆرێ هەڵبکەوێ بۆت ئیسنادێکی وەها کە عەدەدی ڕیجالی مابەینی تۆو ئەو صەحابی‌یە (مثلا) وەکو ئەو عەدەدەبێ کە هەیە لەبەینی ئیمامی موسلیم‌و ئەو صەحابی‌یەدا کە تۆ بووی بە مساوی موسلیم لە ورب‌ی ئیسنادو عەدەدی ڕیجالدا •

وە ئەمما (مصافحة) ئەوە عیبارەتە کە ئەم مساواتە باسمان کرد لە بەینی تۆو موسلیمدا نەبێ ، بەڵکو لە بەینی مامۆستای تۆو موسلیمدا بێ ، واتە عەدەدی مابەینی مامۆستاکەی تۆو ئەو صەحابی‌یە ، وەکو عەدەدی مابەینی موسلیمو ئەو صەحابی‌یە بێ ، وە ئەمە ناو ئەبرێ بە (مصافحة) ؛ چونکی مادام تۆ موصافەحەت کرد لەگەڵ مامۆستاکەی خۆتداو ئەویش لەگەڵ موسلیمدا هاوپایەیە (کأنە) موصافەحەت لەگەڵ نەفسی موسلیمدا کردووە .

چوارەم لە ئەقسامی (علو)ی ئیسناد ئەوەیە کە ئیستیفادە بکرێ لە پێش‌کەوتنی وەفاتی ڕاویدا ، بۆ وێنە ئەو حەدیثەی کە ڕیوایەتی بکەم لە شێخێکەوە کە ڕیوایەتی کردبێ لە یەکێکەوە ڕیوایەتی کردبێ لە بەیهەقی حافیظەوە لە حاکیم ئەبو عەبدوڵڵای حافیظەوە ، ئەوە (أعلی)و بەرزترە لە ڕیوایەتی من بۆ ئەو حەدیثە لە شێخێکەوە ڕیوایەتی کردبێ لە یەکێکەوە ڕیوایەتی کردبێ لە ئەبو بەکر عەبدوڵڵای کوڕی خەلەف کە ڕیوایەتی کردبێ لە حاکیم ئەبو عەبدوڵڵای حافیظەوە ، هەرچەند عەدەدی ڕاوی‌یەکان لە هەر دوو ئیسنادەکاندا چوارن ، چونکی تاریخی وەفاتی بەیهەقی پێش وەفاتی (ابن خلف) بووە ، لەبەر ئەوە بەیهەقی لە ساڵی چوار صەدو پەنجاو هەشتا وەفاتی کردووە ، وە (ابن خلف) لە ساڵی چوار صەدو هەشتاو حەوتا وەفاتی کردووە .

پێنجەم لە ئەقسامی (علو)ی ئیسناد پێش‌کەوتنی سەماعی ڕاوی‌یە لەسەر سەماعی ڕاوی‌یەکی تر ، بۆ وێنە دوو کەس لە شێخێك حەدیث وەرئەگرن ، یەکێکیان ماوەی شەصت ساڵەو یەکێکیان ماوەی چل ساڵە جا مادام کە ئێمە ڕیوایەتی حەدیثێ بکەین لە دوو شەخصەوە بە نەوعێ کە عەدەدی ڕیجالی سەنەدیان وەکو یەك بێ ، ئەوە ئەتوانین ڕیوایەت

له ئەووەڵیانەوە بە ئیسنادی عالیی دابنێن ؛ چونکی سەماعی ئەو بە ماوەی بیست ساڵ پێش سەماعی دووەم کەوتووە •

جا کاتێ کە ئیسنادی عالیت زانی ئەوە ئیسنادی نازلیش ئەزانی ؛ لەبەر ئەوە کە عالیو نازل لە ئیضافاتن ، وە هەرکامیان بە هەر مەعنایەك تەماشا بکەین ئەویان بە مەعنای موقابیل بۆ ئەوە دەرئەکەوێ • بۆ وێنە ئیسنادی عالی بە مەعنای بەکەم نزیکیەیە لە حەزرەتەوە ـ صلی الله علیه وسلم ـ کە بە چوار ڕاوی ـ مثلا ـ پێی گەیشتوە لە بەرانبەری ئەوەوە ئیسنادی نازل ئەوەیە کە بە زیاتر لە چوار ڕاوی بگا بە حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ

(مشهور)

مەشهوور بە لوغەت مەعنای مەعلوومە
بەڵام لە عورفا وەها مەرسوومە
لای (ابن الصلاح) بە زیاتر لە سێ
پێویستە مەشهوور ڕیوایەت بکرێ
ئیبنو حەجەری عەسقەلان ئەڵێ :
مەشهوور ئەوەیە ڕیوایەت بکرێ
لەسەر سێ ئیسناد یا زیاتر لە سێ
عەدەد مەحصوورو (متعین) بێ
(مستفیض أیضا) هەم بەو مەعنایە
بازێکیش فاریق دێنن لەم لایە
ئەڵێن : عەدەدێ لەو جێگەدا بێ
ئەووەڵ تا ئاخر بە مساوات بێ
مەشهوور بەم مەعنا (مباین) ئەبێ
بۆ موتەواتەر باش ئاگات لێ بێ

هەروەها مەشهوور بەم مەعنایە دێ
ئیسنادی سێ بێ یا زیاتر لە سێ
عەدەد مەحصوور بن یا (لا منحصر)
بەم مەعنا عامە بۆ موتەواتەر
مەعنایەکی تر هەیە لە زەینا
مەشهوور ئەوەیە ببێ لە بەینا
ئیسنادێك یا دوو یا زیاد لە سێ
یاخود موطلّەقەن ئیسنادی نەبێ
بۆیە پێویستە بۆ خاوەن شعوور
زۆر ئاگادار بێ لە مەعنای مەشهوور
بە تەقسیمی ڕاست شیرین و مەلیح
مەشهوور صەحیحە یا غەیرە صەحیح
تەعریفی صەحیح مەعلوومە لە لات
وەکو حەدیثی حەمیدە صیفات
کە عومەر هێنای لای خاوەن ئایات
جوملەی (انّما الاعمال بالنیات)
غەیرە صەحیحیش دیارە بەر مەلا
(طلب العلم فریضة علی)
تەقسیمێکی تر بۆ مەشهوور ڕاسە
یەکەم لای ئەهلی حەدیثە خاصە
دووەم مەشهوور بێ لای ئەهلی خەیرا
لە بەینی ئەهلی حەدیث و غەیرا

کەلیمەی (شهرة) مەعنای لە لوغەتی عەرەبدا دیارە • وە لە عورفی ئەهلی حەدیثدا ـ بینا لەسەر عیبارەتی (ابن حجر)ی عەسقەلانیو غەیری ئەو ـ مەشهوور ئەو حەدیثەیە : بە سێ کەس یا زیاتر لە سێ ڕیوایەت بکرێ بەم شەرطە ژمارەی ئیسنادەکانی (محصور ومعیّن) بێ ، بەلاّم لەسەر فەرموودەی (ابن الصلاح) مەشهوور ئەوەیە کە : زیاتر لە سێ کەس ڕیوایەتی بکاو ئەگەر دوو کەس یا سێ کەس ڕیوایەتی بکا ئەوە بە حەدیثی (عزیز) ئەناسرێ •

وە حەدیثی (مستفیض) هەر بە مەعنای مەشهوورە ، بەلاّم بازێ فەرموویانە : شەرتە لە (مستفیض)دا کە ژمارەی ئیسنادەکەی لە ئەوەڵەوە تا ئاخر وەکو یەك بن ، وە مەشهوور بەم مەعنایە (مباین)ە لەبۆ موتەواتەر ؛ چونکی مەشهوور مەشرووطە بە حەصری عەدەدی ئیسنادو موتەواتەر بێحەصرە •

وە بۆ مەشهوور مەعنایەکی تر هەیە عیبارەتە لەو حەدیثە کە دائیر بێ لە ناو موحەددیثانو غەیری موحەددیثان ، خواه عەدەدی ئیسنادی کەم بێ یا زۆر یا هەر ئیسنادی نەبێ ، وە مەشهوور بەم مەعنایە ئەکەوێتە یەك لەگەڵ موتەواتەرو مەشهوور بە مەعنای پێشوو وە بازێ لەوانەیش کە دائیرن لە ناواو ئەصڵیان نیە • (بناء علیه) پێویستە ئینسان ئاگادار بێ لەو حەدیثانەدا کە مەشهوورن تا نەزانێ ئەصڵیان هەیە ڕیوایەتیان نەکا •

وە حەدیثی مەشهوور تەقسیم ئەکرێ بۆ لای صەحیحو غەیری صەحیح کە حەسەنو ضەعیفە •

جا میثالی مەشهووری صەحیح وەکو حەدیثی : (انما الاعمال بالنیات • الحدیث) ئەمە لە پلەی یەکەمدا عومەری کوڕی خەططاب

ـ رضی الله عنه ـ ڕیوایەتی کردووە لە حەزرەتەوە ـ صلی الله علیـــه وسلم ـ وە لە پلەی دووەمدا ڕاوی‌یەکان زۆر بوون‌و پلە بە پلـە هەتـــا هاتووەتە خوار ڕاوی‌یەکان زۆرتر بوون •

وە میثالی حەدیثی مەشهووری حەسەن ، وەکو حەدیثی : (وللسائل حق وان جاء علی فرس) ئەم حەدیثە ئیمامی (أحمد بن حنبل ـ رضی الله عنه ـ) لە موسنەدەکەیدا ڕیوایەتی لە ئیمام حوسەین‌و لـە ئیمـام عەلی ـ رضی الله عنهما ـ لە بابی زەکاتداو سەنەدەکەی حەسەنە • وە هـــەم ڕیوایەت کراوە لە (ابن عباس)ەوە ـ رضی الله عنهما ـ و لە (هرماس ابن زیاد ـ رضی الله عنهما ـ) •

وە بە بارێ ترا مەشهوور دوو قیسمە :

یەکەم ئەوەیە مەشهوور بێ لە بەینـــی ئەهلی حەدیث‌و غەیـــری ئەواندا ، وەکو حەدیثی : (المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده) •

دووەم ئەوەیە مەشهوور بێ لە بەینی ئەهلی حەدیثدا فەقەط ، وەکو ئەو حەدیثە کە (أنس) ڕیوایەتی کردووە لـە حەزرەتـــەوە ـ صلی الله علیه وسلم ـ : (ان رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ قنت شهرا بعـــد الركوع یدعو علی رعل وذکوان) ئەم حەدیثە مەشهوورە لە ناو ئەهلی حەدیثداو بە صەحیح ڕیوایەت کراوە •

حەدیثی (غریب وعزیز)

غەریب ئەوەیە لای موحەددیثان
یەك ڕاویی ببێ نەك دوو یا سیان
کە ڕاویی دوو بوون یا بوو بە دوو کەس
ئەوە عەزیزە ڕاستو (مشخص)

کاتێ جەماعەت ڕاوی بوون لەوان
ئەوە مەشهوورە لای موحەددیثان
ئیتر هەڵئەگرێ جەماعەت سێ بێ
یاخود زیاتر با ئاگات لێی بێ
وا دەرکەوت لەبۆت لە (ابن الصلاح
قد خالفهم فی ذا الاصطلاح)
هەروا حەدیثێ ڕاویی یەکێ بێ
پێی ئەڵێن (غریب) با ئاگات لێی بێ
حەدیثێکی وایش (تفرد) بکا
بازێ موحەددیث بە زیادە لەودا
لە ئیسناد یا مەتن پێی ئەڵێن غەریب
(فاحفظ کلامی کالاخ النجیب)
ئەمەیش بزانە بە یاسای لەبیب
هەموو ئەفرادێ پێی ناڵێن غەریب
(مثلا) وێنەی ئەفرادی موضاف
بۆ ئەهلی شارێ لە زانای ئەشراف
غەریب دوو بەشە : یەکەمین صەحیح
وەکو غەریبی مەروی لە صەحیح
دووەم بەشەکەی غەیرە صەحیحە
غەریب بە ئەغلەب دوور لە تەفریحە
وەربگرە واتەم خۆشەو عەجیبە
غەریب یا تەنیا مەتنی غەریبە

یا تەنیا ئیسناد یا مەتن‌و ئیسناد
وایان فەرمووە عولەمای ئیرشاد
بۆ فامی ئەمە بەهانە مەگرە
بڕوانە شەرح‌و وێنەی وەزبگرە

ڕیوایەت کراوە بۆمان لە ئەبو عەبدوڵلای (ابن منده)ی حافیظی ئەصفەهانی فەرموویەتی : غەریب لە حەدیث وەکو حەدیثی زوهـری‌و (قتادە)و وێنەی ئەوان لە ئیمامە موحەددیثەکان ، ئەگەر یەکێ لەوان تەنیا بێ لە ڕیوایەتیا ، وە ئەگەر دوو کەس یا سێ کەس ڕیوایەتی کرد لەوان ئەوە پێی ئەڵێن : (عزیز) وە ئەگەر جەماعەتێ ڕیوایەتی کرد لەوان پێی ئەڵێن : مەشهوور •

(ابن الصلاح) ئەڵێت : من ئەڵێم حەدیثێ کە یەکێ لە ڕاوی‌یەکان ڕیوایەتی بکا ئەوە پێی ئەڵێن (غریب) هەروا حەدیثێ کە یەکێ لە ڕاوی‌یەکان بە تەنیا شتێ زیاد بکا کە غەیری ئەو نەی‌وتبێ ، ئەوەیش پێی ئەڵێن (غریب) خوای ئەو زیادە لە مەتنی حەدیثەکەدا بێ یا لە ئیسنادیدا ، بەڵام بزانن هەموو نەوعێ لە (افراد) بە غەریب نازمێررێ ، ئیستە ئەفرادێ کە خاصەی ئەهلی شارێ بێ ، وەکو شاری مەککەی موکەڕەمەو مەدینەی مونەووەرە ، ئەوە لە ئەفرادە (مع انّە) غەریب نیە • وە بزانن : غەریب یا صەحیحە ، وەکو ئەو (أفراد)انە کە ڕیوایەت کراون لە (صحاح)دا ، وە یا غەیرە صەحیحە • وە ئەم بەشە زوربەی ئاحادیثی غەریبەیە •

بۆمان ڕیوایەت کراوە لە (أحمد بن حنبل ـ رضی الله عنه ـ) کە زۆر جاران فەرموویەتی : (لا تکتبوا هذه الاحادیث الغرائب فانها مناکیر وعامتها عن الضعفاء) •

وه به بارێ ترا غەریب تەقسیم ئەکرێ بۆ : غەریبی (في المتن)و غەریبی (في الاسناد معا) وەکو حەدیثێ کە یەك ڕاوی (تفرد) بکا بە ڕیوایەتی ، وە بۆ غەریبی (في الاسناد فقط) وەکو حەدیثێ کە مەتنەکەی مەعرووف بێ لە جەماعەتێ لە صەحابییەکانەوە (مع انه) یەکێ لەوان (تفرد) بکا بە ڕیوایەتکردنی لە صەحابییەکی ترەوە ، ئەوە لەو جیهەتەوە غەریبە (مع انه) مەتنەکەی غەریب نیە • وە لەم بابەتەیە (غرائب)ی موحەددیثە گەورەکان لە (أسانید)ی (متون)ی صەحیحەدا ، وە ئەم جۆرە حەدیثانەیە کە ترمذی ئەڵێ : (غریب من هذا الوجه) • وە عەکسی ئەمە نابینم کەوابێ حەدیثێکی وەها کە مەتنەکەی غەریبو ئیسنادەکەی غەریب نەبێ دەست ناکەوێ • (اللهم) مەگەر حەدیثێکی فەرد ڕیوایەت بکرێو پاش ئەوە جەماعەتێکی زۆر ڕیوایەتی بکەن لەو کەسەوە ، ئەوە ئەبێ بە غەریبی مەشهوورو ، لە مەتنا غەریبە ، بەلام لە ئیسنادا غەریب نیە ، یانی : لە طەرەفێکدا غەریبەو لە طەرەفێکدا مەشهوورە ، وەکو حەدیثی : (انما الاعمال بالنيات) وە ئەو غەریبانەیش کە لە تەصنیفەکاندا مەشهوور بوون – والله أعلم –

باسی ڕووناککردنەوەی کەلیمەی (غریب) لە ناو حەدیثدا ••

وا ڕێکەوتووە حەدیثی حەبیب
تیا بووە بازێ کەلیمەی غەریب
غەریب لەفظێکە لە ناو کەلاما
مەعنای مەجهوول بێ لەلای عەواما

پێویستە ئێمە هەتا ئەتوانین
تێکۆشین هەتا مەعنای ئەزانین
(ابن سلام وقتبي وخطابي
هداهم الله الى الصّواب)
تەئلیفیان هەیە لەسەر (غرائب)
پڕ لە فائیدەو عیلمی (عجائب)
(أحسن البیان) وایە ئەی برا
دەس کەوێ لەناو ڕیوایەی ترا
بە وێنەی تەفسیر بۆ کەلیمەی (دخّ)
بە (یوم تأتي السماء) بەخ بەخ

غەریب کەلیمەیەکە هەڵکەوێ لە مەتنی حەدیثی شەریفدا کە هەموو کەسێ مەعنای نەزانێ ، جا تێکۆشین بۆ فامی مەعنای ئەو لەفظە فەرزی کیفایەیە •

ڕیوایەت کراوە لە مێژوو نووسی بەناوبانگ موحەممەدی کوڕی عەبدولمەلیکەوە ئەڵێ : (أبو قلابە) گێڕایەوە بۆم : وتم بە (اصمعی : یا أبا سعید ما معنی قول رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ الجار احق بسَقبه) وتی : من تەفسیری فەرموودەی ڕەسوولەڵڵا ناکەمەوە ، بەڵام عەرەب گومانیان وایە مەبەس لە (سقب) کەسێکە لکابێ بە شتێکەوە ، وەکو دراوسێ بە نیسبەت بۆ دراوسێی خۆی ، چونکی (سقب) بە مەعنای (لزیق)ە وە (لزیق) بە مەعنا (لصیق)ە •

گەلێ لە زاناکان تەئلیفیان هەیە لە تەفسیری (غرائب)ی حەدیثی شەریفەدا ، ئەوەڵ موئەللیف لەم بابەتەدا (أبو عبیدة = معمر بن مثنی)بووە جا (ابو عبید قاسم بن سلام) پاش ئەو (ابو محمد عبدالله

بن مسلم بن قتيبة)ی دینەوەری ، پاش ئەو (ابو سلیمان)ی خەططابی ، ئەمانە خاوەنی تەئلیفاتی باشن •

وە (أحسن البیان) بۆ ئەو لەفظە غەریبانە ئەوەیە وەربگیرێ لە ڕیوایەتێکی ترا کە وارید بوو بێ لە عەینی ئەو مەوضووعەدا ، وەکو تەفسیری کەلیمەی (دخ) لەو حەدیثەدا وارید بووە لە باسی (ابن الصیاد)دا بە (دخان) چونکە دەرئەکەوێ لە ڕیوایەتێکی ترا کە حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ فەرموویەتی : (انی قد خبأت لك خبیئا ، وخبأ له یوم تأتي السّماء بدخانٍ مبین) واتە مەقصوود لە (دخ) ئایەتی : (یوم تأتی السماء بدخان مبین) بوو ، یانی حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ ئەم ئایەتەی گرتە دڵ بۆ (ابن الصیاد)و پرسیاری کرد لێی ئایا چی واله دڵی مندا ئیستە ؟ کەچی ئەو هەر بازێکی زانی لەو ئایەتەو دەری بڕی بە عیبارەتی (دخ) نەك بە عیبارەتی (دخان) ، بۆیە حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ فەرمووی : (اخسأ فلن تعدو قدرك) واتە : بڕۆرە دواوەو قصە مەکە چونکی تۆ ناتوانی لە میقداری مەعریفەتی خۆت لابدەی‌و هەر ئەوەندە حاڵی بوویت کە دەرت‌بڕی •

باسی حەدیثی (مسلسل)

برای (مسلسل) بە زوڵفی دولبەر
(مسلسل) وەصفە هاتووە بۆ خەبەر
یانی (توالي) بۆ ڕشتەی ڕیجال
لەسەر صیفەت‌و حاڵێ لە ئەحوال
لەبۆ ڕیوایەت یا ڕاوی‌یەکان
(حال وفعل وقول ، زمان ومکان)

ئەقسامیان زۆرن مەشهووریان هەشتن
وێنەی کلیلی دەرگای بەهەشتن
چاتر لەواندا بە قووەی ئیجماع
(مادلّ على الوصل بالسماع
فضل المسلسل انه الحاوي
لما يفيد لضبط الراوی)
وەصفی ڕیوایەت وێنەی (سمعت
ابن عمر قال سمعت
أبي عمر وهو قد قال
سمعت النبيّ يقول ذا القال)
میثالی وەصفی ڕاوی لە قەولا
حەدیثی موعاذ ڕاوی لە مەولا
(اني احبّك يا معاذ فقل)
ئەمە هاتووە لەسەردا بۆ (کلّ)
ئەر تا سەر بڕوا وەها تەواوە
ئەنا ناقیصەو نیە لەو ناوە
(قلّما كان خلوُ المسلسل
عن ضعف من حيث وصف التسلسل)
شێر ئەو شێرەیە (أفضل وأمثل)
بە عیلمی حەدیث ببێ (مسلسل)

(تسلسل) لە عورفی موحەدیثیندا عیبارەتە لە بەشوێنییەکا هاتنی ڕیجالی ئیسناد ، لەسەر صیفەتێ یا حالێ بۆ ڕاوییەکان یا بۆ ڕیوایەتەکەیان . وە صیفاتو حالی ڕاوی یا وتارە یا رەفتارە یا

هەردوویانە • وە حاڵو صیفەتی ڕیوایەتیش یا مەربووطە بە صیفەی ئەدای ڕیوایەتەکەوە یا بە کاتیەوە یا بە شوێنیەوە • وە ئەم باسە هەرچەند ئەگنا بە نۆ قیسم ، بەڵام لەبەر ئەوە کە صیفەتی ڕاوی (قولا وفعلا) وەکو یەك شتن بە یەك قیسمیان دائەنێینو هەشت قیسم ئەمێنێتەوە • جا با میثالـی بازێکیان نیشان بدەین پێتان •

میثالی (مسلسل) بە ئەحواڵی (فعليّة)ی ڕاوی‌یـەکان وەکـو موسەلسەلی (تشبيك) واتە : پەنجەخستنە ناو پەنجە (روي عـن ابی هريرة - رضی الله عنه - شبك بيدی رسول الله - صلی الله عليه وسلم - وقال : خلق الله الارض يوم السبت) ئەم حەدیثە پیـرۆزە لە ئەبـو هورەیرەوە تا ئیستە هەر کەسێ ڕیوایەتی کردووە شێخەکەی پەنجـەی ناوەتە ناو پەنجەی ڕاوی‌یەکـەیـەوە ، ئـەوسا حەدیثەکـەی بـۆ خوێندووەتەوە •

وە میثالی (مسلسل)بە ئەحواڵی (قوليّة)ی ڕاوی‌یـەکان ، وەکـو حەدیثی (معاذ بن جبل - رضی الله عنه -) کە حەزرەت - صلی الله عليه وسلم - فەرمووی : (يا معاذ انی احبك ، فقل في دبر كل صلاة : اللّهـم أعني علی ذكرك وشكرك وحسن عبادتك) وە ئەم حەدیثە بـە شێوەی (تسلسل) هاتووە ، هەر شێخێ ڕیوایەتی کـردووە بۆ تلمیذەکـەی فەرموویەتی : (يا فلان انی احبك فقل فی دبر كل صلاة • الحديث) •

وە میثالی (مسلسل) بە ئەحواڵی ڕاوی‌یەکان (قولا وفعلا) حەدیثی (أنس)ە - رضی الله عنه - (قال : قال رسـول الله - صلی اللّه عليـه وسلم - : لايجد العبد حلاوة الايمان حتی يؤمن بالقدر خيره وشـره ، حلوه ومره ، وقبض رسول الله - صلی الله عليه وسلم - علی لحيته وقال : آمنت بالقدر خيره وشره ، حلوه ومره) هەروا هەر کەسێ ئەم حەدیثەی

ڕیوایەت کردووە بۆ هەر شاگردێ وەها ڕیشی خۆی گرتووەو لەپاشـــی تەحدیثەکەیشی (آمنت بالقدر) خوێندووەتەوە تا ئاخر .

وە میثالی (مسلسل) بە صیفاتی (فعلیـــة)ی ڕاوی‌یەکان ، وەکـــو ئەو حەدیثانە کە نەجار ڕیوایەتی ئەکا بۆ نەجارو یا خەیاط ڕیوایەتـــی ئەکا بۆ خەیاط ، یا حافیظی قورئان لە خوارەوە تا ســـەر کە ئەگا بـــە حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ

وە میثالی (مسلسل) بە صیفاتی (فعلیة)ی ڕیوایەت کە پەیوەنـــدی بێ بە صیغەی ئەداوە ، وەکو (مسلسل) بە لەفظـــی : (ســـمعت فلانـــا ، أو اخبرنا فلان ، او اخبرنا فلان والله او أشـــهد بالله سمعت فلانا یقـــول ذلك) .

وە میثالی (مسلسل) بە صیفاتی ڕیوایەت کە مەربووط بێ بە زەمانەوە ، وەکو (مسلسل) بـــە ڕیوایـــەت لـــە ڕۆژی جومعـــەدا ، یا وەکـــو (مسلسل) بە نینۆك‌کردن لە پێنج شەممەدا .

وە (مسلسل) بە صیفەتی ڕیوایەت کـــە پەیوەنـــدی هەبـــێ بـــە مەکانەوە ، وەکو حەدیثی (مسلسل) بە ئیجابـــەی دۆعا لە (ملتـــزم)دا ـ وهکذا والله أعلم ـ

وە مەقبووڵترینی حەدیثی (مسلسل) ئەوەیە موسەلسەل بێ بـــە بەیانی ئیتتیصال لە سەماعدا وەکو بڵێ : (سمعت من فلان ، قال : سـمعت من فلان ، قال : سمعت رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ یقـــول : كذا) .

وە لە فەوائیدی حەدیثی موسەلسەلە ئەمە کـــە زیادە ضـــەبط ئەگەیێنێ بۆ ڕاوی‌یەکەی کـــەم بێ یا زۆر ؛ چونکـــی هەمـــوویان ڕیوایەتەکەیان بە نەوعێکی وایە دەلالەت ئەکا لەســـەر ئیهتیمـــام بـــەو

حەدیثە لە چلۆنی ڕیوایەتەکەیدا بە ضەبطی صیفەتو حاڵی ڕاوی ، وەیا صیفەتو حاڵی ڕیوایەت وەکو باسمان کرد ، وە کەم ڕێئەکەوێ کە حەدیثی (مسلسل) خاڵی بێ لە خەلەل ، وە وایشە ئەبێ کە ئەو (تسلسل)ە لە ناو بەینی ڕشتەکەدا ون ئەبێو تەرك ئەکرێ بە مەیش (مسلسل) زۆر ضەعیف ئەبێ .

النسخ في الحديث الشريف

نەسخ لە دینا هەیە بە ڕاسی
کیتابو سوننەت ئەبێ بناسی
نەسخ لە دینا کە دانراوە
ئا بەم تەعریفە تەعریف کراوە
ڕەفعی حوکمێکە لەلای خوداوە
بە حوکمێکی تر دێ لە دواوە
مەبەس لە ڕەفعی حوکمی خودایی
ڕەفعی عەلاقەی حوکمە تەواوی
وا دەرچوو ڕەفعی ئیباحەی ئەصڵی
حوکمی دین نیە براکەی عەقڵی
دەرچوو بەیانی (مجمل) لە ئەحکام
تەوضیح بەیانە نەك ڕەفعی ئەحکام
دەرچوو ڕەفعی غوسل بۆ ئەو دەستو پێ
نەمێنن لەلات بە هەرچۆنێ بێ
دەرچوو ڕەفعی حوکم لە شەخصی مردوو
مەحکووم کە نەما لە حوکمیش مەدوو
هەم دەرچوو (تقیید) بۆ حوکمی موطلەق
یا تەخصیصی عام (عند الموفق)

هەروەها عامێ لە ئەصلا خاصە
وا دانراون چاکیان بناسە
ئەم نەسخە زۆرە لە ناو قورئانا
هەروا حەدیثیش (کما أتانا)
بە وێنەی نەسخی حوکمی زیارەت
یا ئاو لە کاتی ڕەفعی جەنابەت
یا تەرکی دەسنوێژ لە (مامسّ النار)
(افطار حاجم) مەحجووم بە قەرار
وەکو حەددی قەتڵ لەبۆ شەرابخۆر
مەنسووخە بە جەڵد لەسەر سپیو بۆر
نەسخ ئەزانین بە گەلێ دەلیل
یەکەم بەیانی ڕەسوولی جەلیل
دووەم فەرموودەی صەحابی کەریم
کە خەبەرداره لە کاری قەدیم
سێیەم بە تاریخ بۆت دەرئەکەوێ
کامە کۆنەیەو کامەیە نوێ
چوارەم بە ئیجماع لەسەر حوکمی نەو
چونکی بێ دەلیل کەس نایێنتە تەو

× × ×

بابی نەسخ بابێکی بە قیمەتە لە دیندا ، ڕیوایـەت کـراوە لـە حوذەیفەوە - رضی الله عنه - جارێ پرسیاری لێ کرا لە حوکمێکـی شەرعی ئەویش فەرمووی یەکێ جواب ئەداتەوە کە (ناسخ) لە (منسوخ)

جیا بکاتەوە ، جا وتیان : کێ هەیە ئەوە بزانێ ، فەرمووی : عومــەری کوڕی خەططاب ـ رضی اللّه عنە ـ •

وە ئیمامی شافیعی لەم عیلمەدا دەستێکی درێژی بووە • ئەگێڕنـەوە کاتێ (ابن دارە) لە میصرەوە گەڕایەوە بۆ بەغـداو چاوی کـەوت بـە ئەحمەدی کوڕی حەنبەڵ پێی وت : کتێبەکانی شافیعیت نووسیوەتەوە ؟ وتی : نەء ، فەرمووی قصوورت کردووە دەربـارەی خــۆت ، ئێمــە نەمانتوانــی (مجمل) لــە (مفســر) جیا بکـەینــەوەو (ناسخ) لــە (منسوخ) هەتا بووین بە ئاشنای ئیمامــی شافیعــی ـ رضی اللّه عنە ـ وە گەلێ لە موحەددیثەکان بازێ حەدیثیان بە (ناسخ) بۆ بەعضێ داناوە ، لەسەر نەزانین بۆ مەعنای (نسخ)و شرووطی •

وە گەلێ تەعریف کراوە بۆ (نسخ) بەڵام ئەوەی جوانەو جامیـعو مانیعە ئەمەیە بڵێت : (نسخ) ئەوەیە کە خاوەن شەرع حوکمێکی سابیقی خۆی بە حوکمێکی لاحیقی خۆی لاببا • وە مەبەس لە ڕەفعی حوکمـی خودا ڕەفعی (تعلق)و پەیوەندی حوکمەکەیە ، ئەگــەرنا حوکم (خطاب اللّه)یەو (خطاب الله) قەدیمەو ڕەفع نابێ • جا کاتێ تەعریفی نەســخت زانی ئەزانی کە هاتنی حوکمی خودا بەسەر ئیباحەی ئەصڵیو بەرائەتی ئەصلییەدا نەسخ نیە بەڵکو (تأسیس)و دامەزراندنی حوکمــی شــەرعە ؛ چونکی ئەو ئیباحە ئەصلیە کە بەم حوکمە شەرعیە لائەچێ خۆی حوکمی شەرعی نیە بەڵکو عیبارەتە لە پاکیو بەرائەتی ذیممە • وە ئەمــە حوکمی شەرعی نیە بەڵکو ئەمرێکی عەقڵییە • هەروا بەیانی حوکمی (مجمــل) نەسخ نیە بۆ ئەو حوکمە موجمەلە ؛ چونکی ئەو حوکمە موجمەلــە لا نەچووە ، ئەوەندە هەیە ڕووناك بووەتەوە بە هۆی بەیانەکەوە • هــەروا

نەمانی حوکمی وجوبی شۆرینی پێ لە دەسنوێژی ئینسانی پێ بڕاودا نەسخ نیە بەڵکو مەحەلی حوکمەکە نەماوەتەوە نەمانی ئەحکام لەسەر مـــردوو نەسخ نیە؛ چونکە موکەلەف نەماوەتەوە تەخصیصی عام بە بەعضێ ئەفرادەوە نەسخ نیە بۆ حوکمی ئەو عامە بەڵکو بەیانی موڕادە لەو عامـــە (کأنە) خودا فەرموویەتی : مەبەستم لەم لەفظـە عامە ئـــەو ژمارەیە لـــە ئەفرادەکانی نەك هەموویان • هەروا عادێ کە موراد لەو تاقە فەردێکـــی تایبەتی بێ ، چونکی زوو تەطبیق نەکراوە لەسەر هەموو ئەفـــرادەکان تا تۆ بڵێیت : ئەو حوکمە لاچووە ، بەڵکو هەر لە ئەساسدا بە قەصـــدی ئەو بازە ئەفرادە وارید بووە • هەروا تەقییدی موطڵەق نەسخ نیە ، واتە ئەگەر ئەمر بکرێ بە ئازادکردنی بەندەیەك بە بێ قەیدو شەرط ، وە لـــە وێنەی ئەوا حوکم بکرێ بە ئازادکردنی بەندەیەك لەگەڵ بازە صیفەتـێ ، وەکو ئیسلام یا سەلامەت لە عەیب ، ئەمـــە نەسخ نیـــە بۆ حوکمـــی موطڵەقەکە بەڵکو وەکو بەیانی موڕادە لە (مجمل)ێك •

جا نەسخ بە چەند شت دەرئەکەوێ :

یەکەم : بەیانی حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ وەکو ئەوە کـــە فەرموویەتی : (كنت نهيتكم عن زيارة القبور فزوروها ، وكنت نهيتكم عن لحوم الاضاحي فوق ثلاث فكلوا ما بدا لكم ، وكنت نهيتكم عن الظروف • الحديث) ئیستە لەم بەیاناتی حەزرەتەوە ـ صلی الله علیه وسلم ـ دیاری ئەدا کە زیارەتی گۆڕستانەکان دروستە ، وە ئەم فەرموودە ناســـیخە بۆ حوکمی سابیق •

دووەم بە فەرموودەی صەحابی وەکو ئەوەیە یەکێ لەوان بفەرموێـــت : (كان آخر الامرين من رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ ترك الوضـــوء

مما مست النار) • ئەبو داوودو نەسائی ڕیوایەتیان کردووە نەسەر وەحتی سابیقدا ئەگەر خاوەن دەسنوێژێ گۆشتی برژاوی بخواردایە بەو عەمەلە دەسنوێژەکەی ئەشکا ، بەڵام لەپاشان ئەو حوکمە نەسخ کرایەوە بە فەرمودەی صەحابی کە (جابر) بوو ـ رضي الله عنه ـ یا وەکو فەرموودەی (أبي ابن کعب رضي الله عنه : کان الماء من الماء رخصة في أول الاسلام ثم امر بالغسل • رواه ابو داود والترمذي ، وصححه) •

وە ئەهلی (أصول) لەم مەوضووعەدا بە شەرطیان گرتووە ئەو صەحابی‌یە تەصریح بکا بە دواکەوتنی ئەم حوکمە موخالیفە ، ئەگەرنا قابیلە بە ئیجتیهادی خۆی بێ ، بەڵام کە فەرمووی وەزعی دوایی وا بوو ئەو گومانە نامێنێ •

سێیەم ئەمەیە کە بە تاریخ دەربکەوێ ئەم حوکمە پاش ئەو حوکمە کەوتووە ، وەکو حەدیثی شەددادی کوڕی ئەوس بە مەرفووعی : (افطر الحاجم والمحجوم • رواه ابو داود والنسائي) • ئیمامی شافیعی ـ رضي الله عنه ـ فەرموویەتی : ئەو حەدیثە مەنسووخە بە حەدیثی (ابن عباس رضي الله عنهما : ان النبي ـ صلى الله عليه وسلم ـ احتجم وهو محرم صائم • أخرجه مسلم) • ئیستە (ابن عباس) ڕەفیقی حەزرەت بووە ـ صلى الله عليه وسلم ـ بە ئیحرامەوە لە سەفەری (حجة الوداع)دا لە ساڵی دەی هیجریدا • وە لە بازێ ڕێگەی حەدیثی شەددادی کوڕی ئەوس دەرئەکەوێ کە ئەوە لە ساڵی هەشتدا بووە لە کاتی فەتحی مەککەدا •

چوارەم ئەوەیە کە ئەو نەسخە بە ئیجماع ثابت بووبێ ، وەکو حەدیثی کوشتنی ئینسانی شەرابخۆر لە جاری چوارەمدا ، ئەم حەدیثە ئەبو داوودو ترمذی ڕیوایەتیان کردووە لە موعاویەوە ـ رضي الله عنه ـ :

(من شرب الخمر فاجلدوه فان عاد في الرابعة فاقتلوه) ئیمامی نـــەوەوی لە شەرحی موسلیمدا ئەڵێ : ئیجماع لەسەر داردان لە شەرابخۆر نەسخی حەدیثی کوشتنی کردووە لە جاری چوارەمدا • هەرچەند (ابن حـــزم) موخالیفە لەو قەضیەدا چونکی خیلافی کۆمەڵی ظاهیری‌یە نابـــێ بـــە (قادح ومانع) بۆ ئیجماعی دامەزراو ، وە مەعلومە کە ئیجماع لەســـەر حوکمی بێ (مستند) نابێ • وە لــە واقیعـــدا ئەو حەدیثـــی کوشتنی شەرابخۆرە نەسخ بووەتەوە بە حەدیثێکی تر کە هەر (جابر) ڕیوایەتـــی کردووە بە ڕیوایەتی ترمذی لە موحەممەدی کوڕی ئیسحاق لە (محمد بن منكدر) لە جابیرەوە ـ رضي الله عنــه ـ : (ان النبي ـ صلــى الله عليـــه وسلم ـ قال : ان شرب الخمر فاجلدوه ، فان شرب في الرابعة فاقتلــوه • ثم ان النبي ـ صلى الله عليه وسلم ـ أتي اليه برجل قد شـــرب الخمـــر في الرابعة فضربه ولم يقتله) • هەروا زوهری ڕیوایەتی کردووە لـــە (قبيصة بن ذؤيب) لە حەزرەتەوە وێنەی ئەم حەدیثـە (قال : فرفـــع القتل وكانت رخصة) •

وە ئەمەیش بزانن کە ئیجماع نەسخ ناکاتەوە بەڵکو دەلالەت ئەکـا لەسەر وجوودی ناسیخ لەو شوێنەدا •

باسی (تصحیف)ی حەدیـث

تەصحیف تەغییری مەتنە یا ئیسناد
لەبۆ حەدیثی (سيد العباد)
بە تەقسیمێ تر تەصحیفی خەبەر
تەصحیفی سەمعەو تەصحیفی بەصەر

یەکەم هەڵەبوون بۆ گوێی شنەوا
دووەم هەڵەبوون بۆ چاوی بینا
تەقسیمێکی تر بۆ تەصحیف وایە
یا لەبۆ لەفظە یا بۆ مەعنایە

بزانن خەبەرداربوون لە تەصحیفی حەدیثی پیرۆز صیفەتی موحەددیثە زاناکانە ، ئیمامی دارەقوطنی یەکێ بووە لەوانو کتێبی نافیعی داناوە لە باسی تەصحیفی حەدیثدا •

جا فەرموویانە : تەصحیف یا والە مەتنی حەدیثدا ، وە یاخود والە ئیسنادی حەدیثدا • میثالی تەصحیف لە مەتندا ئەو حەدیثەیە کە (ابن لهیعة) ڕیوایەتی کردووە لە کیتابی موسای (ابن عقبە)وە بە ئیسنادی ئەو لە زەیدی کوڕی ثابتەوە ـ رضی الله عنه ـ : (ان رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ احتجم فى المسجد) یانی ڕیوایەتی لەفظی (احتجم)ی بە میم کردووە ، واتە کەڵەشاخی گرت لە مزگەوتدا (مع أنه) ڕاستەکەی لەفظی (احتجر)ە بە ڕێ یانی : شوێنێکی بۆ خۆی دیاری کرد ، وە لە واقیعدا شوێنێکی بۆ خۆی جیاکردەوە بە حەصیر بۆ ئەوە شەو نوێژی تیا بکا • وە (ابن لهیعة) لەبەر ئەوە ئەم حەدیثەی لە کتێب وەرگرتووەو نەیبیستووە لە ئەهلی حەدیث حەرفی ڕێی گۆڕیوە بە میمو لە باتی (احتجر) وتوویەتی (احتجم) •

وە میثالی تەصحیف لە ئیسنادا وەکو حەدیثی (شعبه) لە (عوام بن مراجم) لە ئەبو عوثمانی نەهدی‌یەوە لە عوثمانی کوڕی عەففان کە فەرموویەتی : (قال رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ لتؤدن الحقوق الى أهلها • الحديث) ئەم حەدیثە یەحیای کوڕی موعین تەصحیفی

تێدا کردووەو (مراجم)ی بە ڕێی بێ‌نوختەو جیمی نوختەدار گۆڕیویەتی بە (مزاحم) بە زێی نوختەدارو حێی بێ‌نوختە •

وە بە ئیعتیبارێکی تر تەقسیمی تەصحیف ئەکرێ بۆ (تصحیف البصر وتصحیف السمع) میثالی یەکەم کە چاو بە هەڵەدا چووبێ وەکو حەدیثی (ابن لهیعة) کە لەفظی (مراجم)ی گۆڕی بە (مزاحم) لەبەر چاودا ، وە میثالی دووەم وەکو حەدیثی (عاصم أحول) کە بازێ موحەددیث ڕیوایەتی کردووە بە عیبارەتی : (عن واصل الاحدب) لە باتی : (عن عاصم الاحول) ئەمە لەوانە نیە کە چاو بە هەڵە بڕوا تێیدا بەڵکو گوێچکە بە هەڵەچووە تێیدا •

وە بە ئیعتیبارێکی تر تەقسیم ئەکرێ بۆلای تەصحیفی لەفظ وەکو ڕابوورا ، وە تەصحیفی (فی المعنی) وەکو ئەوە کە ئەبو موسای عەنەزی ڕۆژێ ونوویەتی بە کۆمەڵێ لە ڕەفیقەکانی : (نحن قوم لنا شرف نحن من عنزه قد صلی النبي الینا) مەبەستی ئەو حەدیثە بووە کە ئەڵێ : (صلی النبي ـ صلی الله علیه وسلم الی عنزة) وە مەبەس لە (عنزة) دارێکی کورت بووە حەزرەت لە حاسی سوجدەگاکەیدا دایچەقاندووە بۆ ئەوە خەڵك هاتوچۆ نەکەن لەبەر دەمیا لە کاتی نوێژکردنا ، وە ئەبو موسا وا حاڵی بووە کە مەبەس قەبیلەی (عنزە)یە وە ئەو حەدیثەی کردووە بە شەرەف بۆ خۆیان کە حەزرەت لە نوێژدا ڕووی کردووە لە قەبیلەی (عنزە) وە ئەو قەبیلەیەی بە قیبلە داناوە •

مختلف الحدیث

کاتێ دەرکت کرد دوو حەدیثی وا مونافی یەك بن لە هۆی مەعنادا

ئەگەر جەمعیان ئەکرا بە تەئویل
پێویستە بیکەی (علیه التعویل)
ئەنا یا بە نەسخ یاخۆ بە تەرجیح
یەکێکیان بگرەو ئەوی تر تەسریح

بزانن لەفظی (مختلف الحدیث) بە فەتحەی لام مەصـــدەری میمی مەزیدوفیهی‌یە لە بابی (افتعال) یانی (اختلاف)ی دوو حەدیث • وە بــە کەسرەی لام لە ئیضافەی صیفەتە بۆلای مەوصووف ، یانی دوو حەدیثی وەها کە لە مەعنادا موتەنافیر بن‌و نەکەونە یەك • وە مەبەس لێرەدا باسی چارەکردنی ئەو دوو حەدیثانەیە کـــە بە ظاهیر مەعناکانیان ناکەونـــە یەك ، جا ئەم (مختلف الحدیث)ە دوو قیسمە :

یەکەمیان قابیلە بۆ جەمع لە بەینی ئەو دوو حەدیثەدا بە تەوجیهـی هەر یەکێ لەوانە بۆ ئیعتیبارێکی (مغایر) بۆ ئەوی تریان ، وەکو حەدیثی : (لا عدوی ولا طیرة) لەگەڵ حەدیثـی : (لا یورد ممرض علی مصح) وە حەدیثی : (فر من المجذوم فرارك من الاسد) وە جەمعی ئەمانە بـــەوە ئەبێ کە نەفیی سیرایەتی نەخۆشین لە یەکێکەوە بۆ یەکێ تر حەمل‌بکرێ لەسەر تەئثیری طەبیعەت ، واتە : بە بێ ئیرادەو خواستی خودای تەعالا هیچ نەخۆشینێ لانادا لە گیان‌لەبەرێکـەوە بۆ گیان‌لەبەرێکـــی تـــر وە طەبیعەتی نەخۆش‌و نەخۆشینەکە موجیب نیە بۆ ئەو سیرایەتە ئەگەرچـی گەلێ جاران بە عادەت ئەو سیرایەتە هەیە • هەروەها (طیرة وتشاؤم) بەو شتانە کە عەرەب کردوویانە بە عەلامەتی زیان‌لێ‌کەوتـــن لە زەمانـــی جاهیلییەتدا بێ ئەصڵ‌و بێ ئەساسە ، وە ئەو شتانە تەئثیریان نەبووەو نابێ لە زیان‌گەیاندندا (بالذات) مەگەر بە ئیرادەی خودای تەعالا •

وه ئەمما حەدیثی : (لا یورد ممرض علی مصح • الحدیث)و حەدیثی : (فر من المجذوم) ئەوە حەمل ئەکرێن لەسەر عادەتو واقیع بوونی زیان بە غاڵب ، لەبەر ئەوە گەلێ جار حەیوان لە نزیکی حەیوانی نەخۆشەوە نەخۆش کەوتووەو ئینسان لە نزیکی ئینسانی گولەوە گول بووە ـ والعیاذ باللّه ـ وە مەبنی نیە لەسەر تەئثیری طەبیعەت •

وە قیسمی دووەم لە (مختلف الحدیث) قابیلی جەمع نیە ، وە ئەو دوو حەدیثە موختەلەفە بە تەئویل یەك ناکەون • جا لەم قیسمەدا ئەگەر یەکێ لەوان تاریخی لەپاش ئەوی تریانەوە بوو ئەوە دواکەوتووەکە ناسیخی پێشکەوتووەکەیە وەکو حەدیثی : (انما الماء من الماء) کە لەمەوپێش باسمان کرد ، ئەمە مەنسووخە بە حەدیثی : (اذا جلس المرء بین شعبها • الحدیث) وە ئەگەر ئەو دواکەوتنە مەعلووم نەبوو ئەوە پێویستە کە تەرجیحی یەکێ لەوانە بدرێ بەسەر ئەوی تردا بە مورەججیحێ لە (مرجحات) ئەگەرنا (توقف) ئەکەین لە عەمەل‌کردن بەو حەدیثانە موطڵەقەن •

باسی زیادە لە ئیسنادی حەدیثدا

لە موهیمماتە زانستی (مزید)
لە موتتەصیلی ڕشتەی ئەسانید
واتە ئیسنادێ کە موتتەصیل بوو
عیلمیش بە ڕشتەی سەنەد حاصڵ بوو
کە سەنەدی تر هاتە ئەو بەینە
(حاذق) ئەزانێ (مزید العین)ە
بەڵێ لەم باسا پێویستە تەفصیل
چونکی تیا هەیە نەوعێ لە تەحصیل

وێنەی ئەو حەدیثەیە ڕیوایەت کراوە لە (عبدالله بن مبارك) لە سوفیان لە (عبدالرحمن بن يزيد بن جابر) ئەڵێ : (حدثنی بسر بن عبيدالله ، قال : سمعت ابا ادريس يقول : سمعت واثلة بن الاسقع يقول : سمعت ابا مرثد الغنوي يقول : سمعت رسول الله - صلی الله عليه وسلم - يقول : لا تجلسوا علی القبور ولا تصلوا اليها • فذكر سفيان في هذا الاسناد زيادة ، وهكذا ذكر ابو ادريس) • ئیستە وەهەمو خەتا لە ناوبردنی سوفیاندا ئەوە لە (ابن مبارك)ەوە نیە بەڵکو خەتا لە خوار (ابن مبارك)ەوەیە ؛ لەبەر ئەوە کۆمەڵێ باوەڕپێکراو ڕیوایەتیان کردووە لە (ابن مبارك) لە (ابن جابر)ەوە (بالـذات) • وە ئەمما ذیکری ئەبو ئیدریس ئەوە (ابن مبارك) خۆی نیسبەتی وەهمی لێدراوە ؛ چونکی کۆمەڵێ ڕیوایەتیان کردووەلە (ابن جابر)ەوەو ناوی ئەبو ئیدریسیان نەبردووە لە بەینی (بسر وواثلة)دا ، جا لەم باسەدا (ابن الصلاح) فەرموویەتی : ئەگەر ئەو ئیسنادە کە ڕاوی‌یە زیادەکەی تێدا نیە بە لەفظی (عن) ڕیوایەتەکەی تێدا کراوە ئەوە لایەقە حوکم بکرێ بەوە کە مورسەلەو بە موعەللەل دابنرێ بە هۆی ئەو ئیسنادەوە کە ئەو زیادەیە تێدا هەیە • وە ئەگەر تەصریح بە سەماعی تێدایە یا بە ئیخبار ئەوە ئیحتیمالی هەیە ڕاوی ئەو حەدیثەی بیستبێ لە کەسێکەوە کە ڕیوایەتی کردووە لەم کەسە زیادکراوە • وە جارێکی تر هەر لەو کەسە زیادکراوەی بیستبێ نەفسی خۆی ، کەوابێ هەڵئەگرێ کە (بسر) لەو حەدیثەدا بیستبێتی لە ئەبو ئیدریس‌و ئەبو ئیدریس لە واثیلەوەو لە پاشان جارێکی تر گەیشتبێ بە واثیلەو حەدیثەکەی بیستبێ لێیەوەو شتێ بووە بە ئاشکرا لە غەیری ئەم ماددەدا (اللهم) مەگەر قەرینەیێ‌بێ لەسەر (تحقق)ی ئەو وەهمە کە دەعوا کراوە •

مورسەلی خەفیی

له موهیمماته برای (مستوفي)
زانینی حوکمی ئیرسالی خەفیی

بەینی دوو ڕاوی هاوعەصرو زەمان
پێك نەگەییبن لە ماوەی ژیان

یا پێك گەییبن بەڵام بێ سەماع
بە تەصادوف بێ یا بە (امتناع)

یاخۆ دەرکەوێ صەنعەتی ئیرسال
بە ڕیوایەتی یەك یا دوو ڕیجال

لەو شوێنا ناوی ئیرسال براوە
ثبووتی ئیرسال لێرا تەواوە

ناسینی مورسەلی خەفیی زۆر بە سوودەو ئەم علمە دەستئەکەوێ بە هۆی ئاگاداری لەسەر (طرق)ی ڕیوایەتی ئەحادیسو ئەسانیدی موختەلیفەوە • وە ئەوەی ناوبراوە لێرەدا ئەوەیە کە ئیرسالی تێدا دەرئەکەوێ بە هۆی ئەوەوە کە بزانی ئەو ڕاوی‌یە نەگەیشتووە بە (مروي عنه) یا پێی گەیشتووەو بەڵام ڕیوایەتی لێوە نەکردووە ، وەکو لەو حەدیثەدا کە ڕیوایەت کراوە لە (عوام بن حوشب) لە (عبدالله ابن ابی اوفی ، قال : کان النبي ـ صلی الله علیه وسلم ـ اذا قال بلال : قد قامت الصلاة نهض وکبر •) ڕیوایەت کراوە لە ئەحمەدی کوڕی حەنبەلەوە فەرموویەتی : (عوام) نەگەیشتووە بە (ابن ابی اوفی) وە لەم مورسەلەیە کە حوکم بە ئیرسالەکەی دەرچووە بە هۆی ئەوەوە کە لە

ئیسنادی ترا شەخصێ یا دوو شەخص زیاد کراوە لەوێنا کە ئیدعای ئیرسالەکەی تیا کراوە • ئەو حەدیثە کە ڕابورا لە باسی حەدیثی (منقطع)دا لە ڕیوایەتی (عبدالرزاق) لە سوفیانەوە •

حەدیثی (مؤتلف ومختلف)

عینوان دوو وەصفی (متعاطف)ن
(المؤتلف والمختلف)ن
بۆ ئەو ناوانەن یەکێبن بە خەط
جیابن بە لەفظ بزانە بە ضەبط
بە وێنەی (سلام) بە وەزنی (علام)
هاوخەطی (سلام)بە وەزنی (کلام)
لامی ئەم ناوە هەموو گیراوە
ئیللا پێنج (سلام) کە بەر دراوە

ئەو ناوانە کە لە نووسیندا یەکن‌و لە خوێندنەوەدا موخالیفی یەکن ناو ئەبرێن بە (مؤتلف ومختلف) واتە : هاو ئولفەت لە نووسینداو موخالیف لە خوێندنەوەدا •

وە ئاگاداری بەسەر ناوی ئەو موحەددیثانەدا کە بەر ئەم عینوانە ئەکەون زۆر موهیممەو دەستوورێکی ضابط نیە بۆ ئەم بابەو خەبەرداری لە سەریان بەسراوە بە موطالەعەوە ، بۆ ئەوە بە تەواوی ضەبطی ناوەکان بکەن‌و نەکەونە ئیشتیباهەوە • وە لەم باسەدا تەئلیفات زۆرن جامیعیان (اکمال)ە کە کتێبی (ابو نصر ابن ماکولا)یە • بەڵێ چەند ناوێ هەن کە داخڵن لە ضەبطداو ضەبطی ئەوان لەسەر دوو قیسمە :

ضەبطی عام‌و ضەبطی خاص • لە بەشی یەکەمە (سلام) بەلامی (مشددة) وە (سلام) بەلامی (مخففة) وە هەرچــی لــەم ناوە هەیــە هەمــوو بەلامی (مشددە)ن مەگەر پێنج ناو • یەکەم (سلام) باوکی عەبدوڵڵای کوڕی سەلام ئیسرائیلی صەحابی • دووەم (سلام) باوکی موحەممەدی کوڕی سەلامی بیکەندی بوخاری مامۆستای شێخی بوخاری • ســێیەم (سلام) کوڕی (محمد بن ناهض المقدسی) کــە ئەبو طالیبــی حافیظو طەبەرانی ڕیوایەتی حەدیثیان لێوە کردووە • چوارەم (ســلام) باپیری موحەممەدی کوڕی عەبدولوەهابی کوڕی سەلام (المتكلم الجبائی = ابي علي المعتزلي) • پێنجەم (ســلام ابن ابی الحقیــق) وە (مبــرد) لــە (کامل)دا ئەڵێ : لە ناو عەرەبدا (سلام) بەلامی موخەففــەف نیــە ئیللا (سلام) باوکی (عبدالله بن سلام وسلام ابن ابی الحقيق) وە ئەڵــێ بازێ کەس ناوی تری زیادکردووە عیبارەتە لە (سلام بن مشكم) کە لە زەمانی جاهیلیدا (خمّار)بووە ، بەڵام مەشهوور وایە لامی ئەم ناوە موشەددەدە •

وە لە بەشی یەکەمە (عُمار) بە ضەممەی عەین‌و (عمارە) بە کەســرەی عەین ، بــەڵام (عمارە) بە کەسرەی عەین نیە (الا ابي بن عمارە) کــە صەحابی بووە ، وە بازێکیش بە ضەممەی عەین خوێندویانەتەوە • هەروا لە بەشی یەکەمە (کریز) لەسەر وەزنی (سعید) وە (کریــز) لەســەر وەزنی (زبیر) وە (حزام) بە زێی نوختەدار لە قەبیلــەی قورەیشــ‌و (حرام) بە ڕێی بێ‌نوختە لە قەبیلەی ئەنصار ، وە ئەبو عــەلی کــوڕی (بردان)ی ئەڵێ بیستوویە لە خەطیب ئەیوت : (العیشــیون بصریــون ، والعبسیون کوفیون ، والعنسیون شامیون) وە لەم بەشەیە چەند لەفظێ تــر لە کتێبی (ابن الصلاح)دا مەوجوودن •

بەشی دووەم ضەبطی ئەو ناوانە کەوان لە صەحیحـــی بوخاریو موسلیمدا یا وان لە واندا لەگەڵ (موطأ)ی ئیمامی مالیکدا • لـەو ناوانەیە (بشار)بە پێی مەفتووحە لەگەڵ شینی نوختەدار باوکی (بندار محمـد بـن بشار) ئیتر باقی ئەوەی کە لە صەحیحەیندا هەیە (یسار)ە بـــە پێی دوو نوختە لە ژێرەوەو سینی بێنوختە لـە پاشیەوە • وە هەرچـــی والـــە (صحیحینو موطأ)دا لەو ناوانە کە لەسەر صوورەتی (بشر)ە ئەوە بـــە شینی مەنقووطەو کەسرەی بێیە ئیللا چوار ناو ، ئەوانـــە بە ســـینی بێنوختەو بێی یەك نوختە لە ژێرەوە بە مەضمومی • ئەو کەسانەیشـ (عبدالله بن بسر المازنی) لە ئەصحابە ـ رضی الله عنهم ـ وە (بسر بـن سعیدو بسر بن عبدالله الحضرمي ، وبسر بن محجن دیلي) •

وە هەرچی والە (صحیحینو موطأ)دا لەسەر صوورەتی (بشیر)ە بە پێی دوو نوختەدار لە ژێرەوەو لە ئەوەڵەوە بێی یەك نوختەو لە ئاخریەوە ڕێی بێنوختەیە ، ئەوە بە شینی نوختەدارو بێی یەك نوختەی مەفتووحەیە ئیللا چوار نەبێ ، ئەوە دوو ناویان بە ضەممەی بێو فەتحەی شینی سێ نوختەن لەسەرەوە ، ئەوانە : (بشیر بن کعب العدویو بشیر بن یسار)و سێیەمیان (یسیر بن عمر)ە بە یێی دوو نوختەی ژێرو لە ئەوەڵەوەو سینی مەفتووحەی بێ نوختەوە ، وە چوارەمیان (قطن بن نسیر)ە بە نوونـــی مەضمومە لە ئەوەڵەوەو سینی مەفتووحەی بێنوختەو یێی ساکینە لەسەر وەزنی (زبَیر) •

وە هەرچی لەو کتێبانەدا لەسەر صوورەتی (یزید)ە ئەوە بە زێـی نوختەدارە لە ئەوەڵەوە بە یێی دوو نوختەی مـەفتووحـــە ئیللا ســـێ ناو : یەکەم (برید بن عبدالله ابن ابی برده) ئەوە بە ضەممەی بێی یـــەك نوختەیە لە ئەوەڵەوەو ڕێی بێنوختە • دووەم (محمد بن عرعرە ابـــن

البرند) به پێی یەك نوختەی مەكسوورەو ڕێی بێنوختەی مەكسوورەو نوونی ساكینەو دالی بێنوختە لە ئاخریەوە • وە (تلفظ) بـەم ناوە زۆر زەحمەتە • وە سێیەم (علي بن هاشم بن بريد)ە بە پێی یەك نوختـەی مەفتووحە لە ئەوەڵەوەو ڕێی بێنوختەی مەكسوورەو یێی دوو نوختـەی ژێر •

وە هەر ناوێ لەسەر شێوەی (براء)و لەو كتێبانەدایە ئەوە ڕێكـەی موخەففەفە ئیللا (ابو معشر براء وابو العاليه بـراء) ئەمانـە بە ڕێـی موشەددەدن •

وە لە (صحيحين و موطأ)دا ناوی (جاريه) بە جیمی نوختەدار نیـە ئیللا (جاريه ابن قدامه ويزيد بن جاريه)و غەیری ئەم دوو ناوانە هەموو (حارثه)ن بە حێی بێنوختەو ثێی سێ نوختە لە سـەرەوە • ئەمانـــە ئاگادار بن •

المتفق والمفترق

لە لەفظو خەتا ئەر (متفق)ن
(المتفق والمفترق)ن
ئەقسامیان زۆرە یەكەمیان ڕێكە
ناوی خۆیان و باوكیان یەكە
وێنەی (خليل)ی (ابن أحمد)ە
ئەمانە شەشن قەت بەریان مەدە
دووەم : ناوی خۆو باب و باپیریان
یەكێكە ئەمجار بێ بۆ تەحریریان

(أحمد)ی کوڕی (جعفر)ی (حمدان)
چوارن هەموویان هاوچەرخو زەمان
سێیەمیان : یەکن بە کونیەو نیسبە
نەك ئیسمو لەقەب (فاحظه حسبه)
چوارەم : ناویانو کونیەی باوکیان
یەکەو لە یەك تر جیایە نیسبەتیان
ئەمانە چوارن ناویان صاڵحە
کونیەی باوکیشیان ئەبو صالحە
پێنجەمین : ناویان لەگەڵ باوکیان
موتەوافیقن هەروا نیسبەتیان
دوانن (محمد بن عبدالله)
ئەنصاریی نیسبەت مەحبووبی ئەڵلا
شەشەم :(توافق) هەروا لە ناوا
یا کونیەی فەقەط بێشەڕو داوا
حەوتەم : (توافق)لە نیسبەتایە
(آملي) دوو کەس لەبەردەستایە
نەوعی (مرکب) لەو دوو نەوعانە
وەکو فەرعێکە بۆ ئەو ئەصلانە
مەثەلەن یەکن بە ئیسمو کونیەت
بەڵام لەیەك جیان نەسەبو نیسبەت
ئەمانە هەموو نموونەن بۆ تۆ
کەوتیتە هۆهۆ دێ بۆ تۆ کۆکۆ

عیلم بە سەعیەو یارمەتی خودا
(لیس للانسان الا ما سعی)

× × ×

بزانن نەوعی (متفق و مفترق) ڕێکن لە نەفظو نووسیندا بە خیلافی نەوعی پێشوو ، ئەو لە نووسیندا یەك بوون‌و لە لەفظـدا جیا بوون • وە ئەم نەوعە وێنەی لەفظی موشتەرەکە کە لە عیلمی (اصول الفقه)دا باس ئەکرێ‌و زانستیی گەلێ بە قیمەتە • وە ئەم نەوعە گەلێ ئەقسامی هەیە :

قیسمی یەکەم : ئەوانەیە کە ڕاوی‌یەکان ناوی خۆیـان‌و باوکیـــان یەکە ، وەکو : (خلیل بن احمد) ئەم خەلیل ناوانە شەش کەسن : یەکەم خەلیلی نەحوی بەصری ، خاوەنی عیلمـــی (عروض) کە ڕیوایەتـــی کردووە لە (عاصم)ی ئەحوەل‌و غەیری ئەویش • دووەم : (خلیل بن أحمد) کە کونیەی (ابو بشر)ە وە (مزنی)یەو لە ئەهلی بەصرەیــە • سێەم : ئەصبەهانی‌یە • چوارەم : (ابو سـعید السجزي)یە • پێنجـــەم (ابو سعید البستي)یە • شەشەم : (ابو سعید البستي الشافعي)یـــە کـــە ذاتێکی فاضل بووە ، ئەمانە هەمـــوو ناویان (خلیـــل)و ناوی باوکیـان (احمد)ە •

قیسمی دووەم : کە ناوی خۆیان‌و باوك‌و باپیرەیان (متفق) بووەو لە میثالی ئەوەیە : (احمد بن جعفر بن حمدان) ئەمانە چـــوار کەســ بوون‌و هەموو لەیەك چەرخدا بوون • یەکەم (القطیعي البغـــدادي) کە ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵلای کوڕی (احمد بن حنبل) ـ رضـی الله عنه ـ • دووەم : (السقطي البصري) کە ڕیوایەتی کـــردووە لـــە عەبدوڵلای کوڕی ئەحمەدی کوڕی ئیبراهیمـــی (اندورقـــي)یەوە • سێەم دینەوەری کە ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵلای کوڕی موحەممەدی کوڕی (سنان) کوڕی موحەممەدی کوڕی (کثیر صاحب سفیان الثوري

- رضی الله عنـــه -) • چـوارەم (طرســوســـي) کـــه ڕیوایەتـــی کردووە، لە عبدوڵلای کوڕی (جابر الطرسوسي)یەوە • ئەمانە هەموویان ناویان (احمد)و ناوی باوکیان (جعفر)و ناوی باپیریان (حمدان) بووە•

قیسمی سێیەم : کە ئەوانەن لە کونیەو نیسبەتیـان (موافق)ن وەکـو : (ابو عمران الجوني) ناوی (موسی بن سهل)بووە نە بەغدادا دانیشتووە •

قیسمی چوارەم : کە ناوی خۆیان‌و کونیەی باوکیان (موافق)بووە چوارن ، یەکەم : (صالح ابن ابی صالح) کە ئازادکراوی تەوئەمەی کچی (أميّة)ی کوڕی (خلف)بووە • دووەم : (صالح ابن ابی صالح السمان) کە ڕیوایەتی کردووە لە (ابو هريرة)وە - رضی الله عنه - • ســێیەم : (صالح ابن أبی صالح السدوسي) کە ڕیوایەتی کردووە لە حەزرەتی (علي)و (عائشة) - رضی الله عنهما - • چوارەم : (صالح بن أبی صالح) ئازادکراوی (عمرو)ی کوڕی (حريث) ڕیوایەتی کـــردووە لە (ابـو هريرة)وە ، وە ئەبو بەکری (ابن عيّاش) کە ڕیوایەتـی لەم صالحـــەوە کردووە - الله اعلم -

قیسمی پێنجەم : ئەوانەن لە ناویان‌و ناوی باوکیان‌و نیسبەتیان ڕێکە ، وەکو : (محمد بن عبدالله الانصاری) کە ناوی دوو کەسن نزیکـن لـــە طەبەقەدا ، یەکەم (محمد بن عبدالله الانصاري القاضـي)یە کە شـێخی بوخاری‌و غەیری ئەویش ڕیوایەتیان لێوە کردووە • دووەم (محمد بن عبدالله الانصاري)یەو کونیەی (ابو سلمه)یەو (ضعيف الحديث)ە •

قیسمی شەشەم : ئەوانەن کە هەر لە ناوی خۆیاندا یا لە کونیـــەدا (متوافق)ن •

قیسمی حەوتەم : ئەوانەن کە (متوافق)ن لە نیسبەتداو بەس ، وەکو : (آملي) • وە (آملـي) یەکـــەم نیسبەتـــە بۆ (آمـل) لـــە

(طبرستان) ، دووەم نیسبەتە بۆ (آمـل) لە (جیحـون)دا • وە وەکو (حنفي) حەنەفی یەکەم نیسبەتە بۆلای بەنی حەنیفەو دووەم نیسبەتـە بۆلای مەذهەبی ئەبو حەنیفە ئیمامی مەشهوور •

ئەمما نەوعی (مرکب) لە دوو نەوع ئەوە عیبارەتـە لـەوەی کـە (اتفاق)ی دوو کەس ڕێکەوێ لە ناوو کونیەیانداو لە نەسـەبدا یا لـە نیسبەتدا ئیختیلافیـان بـێ یا (بالعکـس) واتـە : ئیختیلاف لـە ناوو کونیەیاندا بێو ئیتیفاق لە نیسبەتیاندا یا لە نەسەبیانـدا بێ • جا لـە نموونە (موسی بن علي) بە فەتحەی عەینو کەسرەی لام ، وە (موسی بن علي) بە ضەممەی عەینو فەتحەی لامو یێی موشـەددەدە • وە لـە وێنەی عەکسی ئەووەڵە (عمرو بن زراره) بە فەتحەی عەینو ضەممەی زێـی (زرارة) وە (عمر بن زرارة) بە ضەممەی عەیـنی عومەر • ئەمانە باسمان کردن نموونەن بۆ تێوە ڕایان بگرن •

ڕیوایەتی (أکابر) لە (أصاغر)

ڕیوایەت هەیە لەبۆ (أکابر)
لە چینی (أدنی) یەعنی (أصاغر)
گەورەتر بە ساڵ یا پایەی شەرعی
وەکو (صحابي) لەگەڵ (تابعي)
یا پایەی قەدری عیلمو عیرفانی
وەکو مامۆستا لە فەقێکانی
(عمرو بن شعیب تابع تابعین)
ڕاوی بوون لەوۆ حەفتا تابیعین
عیلم حیکمەتەو سەرمایەی ئینسان
نەخسوس عیلمی دین وەسیلەی ئیحسان

ڕیوایەتی (أقران)

وەکو ئەم نەوعە بێشوبهەو گومان
هەیە ڕیوایەی ئەقران لە ئەقران
جا ئەگەر هەردوو ڕاوی‌بن لە یەك
ناوی (مُدبَّج) دانێ بە بێشك
مەثەل عائیشەی (ام المؤمنین)
ڕیوایەتی بوو لەبۆ نەشری دین
لە کێ ؟ لە (أبو هريره)ی ئەمین
ئەویش لە دایەی بە قەدرو تەمکین
زوهری لە (عمر بن عبدالعزیز)
ئەویش لە زوهری بە فامو تەمیز
مالیك ڕیوایەی لە ئەوزاعی کرد
ئەمیش لە مالیك ڕیوایەی ڕابورد
(أحمد بن حنبل روی عن عليّ
ابن المديني ذي الفضل الجلي)
هەروەها عەلی لە نەفسی ئەحمەد
ڕیوایەتی کرد حەدیثی ئەرشەد
ئەگەر هەر لایەك ڕاوی بوو لەویان
غەیرە (مُدبج) بکە بە عینوان

ڕوایەتی الاخوة والاخوات

نەوعێکی ترمان براو خوشکەکان
ڕاوین یەك لە یەك بۆ حەدیثەکان
دوو برای صەحابی ڕاوی بوو مەقصوود
(عبدالله وعتبة) دوو کوڕی مەسعوود
وەك (زید ویزید) ئەولادی (ثابت)
دوو برای (نابت خیر المنابت)
وەك (عمرو وهشام) ئەولادی عاصي
دوو برای هاودڵ بە ئایین ڕاسی
لە تابیعیندا وەك (عمرو وأرقم
ابنا شرحبیل الشهم الأشم)
لە ڕەفیقانی (ابن مسعود) بوون
لە عیبادەتا خاوەن صعوود بوون
سێ براو چوارو پینجو شەشو حەوت
ڕیوایەتیان بوو لە یەك بە ڕێکەوت
وەکو کوڕ لە باب ئیستیفادەی کرد
باوکیش لە کوڕی ڕیوایەتی کرد
ئەو (وفق)ی عادەت ئەم خەرقی عادەت
هەردوو شیرینن بۆ ڕێی سەعادەت
بەخبەخ لەو کوڕە ئەونە ئەکرەم بوو
تاجی شەرەفی باوکە ئادەم بوو

هەر فەضلە کە کوڕ ئەکا بە بابە
چ لە تابیعین چ لە ئەصحابە
ڕەببی صیححەتی لەشمان پێ بدەی
لە دونیاو دینا بەشمان پێ بدەی

× × ×

گەلێ جار ڕیوایەتی (أکابر) لە (اصاغر)ەوە بووە • واقیعەن مەبەس لە ڕیوایەت کەسبی عیلمەو خزمەتــی ئیسلام • وە عیلـم حیکمەتــە ، بەتایبەتی عیلمی دین‌و حیکمەت ئامانجی موسوڵمانەو هیوای ماوەی زیانەو گومبووی خاوەن ئیمانە ، لە هەر شوێنێ‌و لــەلای هــەر کەسێکــدا دەست‌کەوت فرصەتەو ئەم فرصەتە غەنیمەتەو ڕەوا نیە لەبەر ئەوە کــە (مروي عنه) بچووکە ئینسان تەرکی ئیستیفادەی عیلم بکاو خۆی بە بــێ بەهرە بێڵێتەوە • وە لە فەوائیدی ئەم نەوعە ڕیوایەتەیە دەفعی (توهم)ی ئەوە کە پێویستە (مروي عنه افضل) بێ لە ڕاوی لەبەر تەماشای غالــب یا عادەت‌و خۆی بێ‌بەش بکاو پایەی ئەو خاوەن عیلمانــە فەرامۆشــ بکرێ • (وقد صح عن عائشة ـ رضي الله عنها ـ قالت : امرنا رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ ان ننزل الناس منازلهم) •

جا ئەو ڕیوایەتە بە چەند جۆر ئەبێ ، وا ئەبێ کە ڕاوی لە عومــرو ساڵدا گەورە تر ئەبێ لە (مروي عنه) وەکو حەفتا ساڵە ڕیوایــەت بکــا لە چل‌ساڵە ، وە یا طەبەقەو چینی (مقدم) تر ئەبێ ، وەکو ڕیوایەتــی صەحابی لە تابیعی ـ رضي الله عنهم ـ یا ڕیوایەتی تابیعــی لە تابیعــی ـ رضي الله عنهم ـ وەکو ئەوە زوهری‌و یەحیای کوڕی سەعیدی ئەنصاری ڕیوایەتیان کردووە لە مالیکەوە ، وە یاخود ڕاوی قەدرو پایەی بەرزتــر بێ لە (مروي عنه) وەکو ئەوە کە ئینسانێکی عالم‌و حافظ ڕیوایەت بکا لــە

کەسێکەوە مەقامی عیلمی کەمتر بێ لە خۆی ، وەکو ڕیوایەتی مالیك لە عەبدوڵلای (ابن دینار)ەوە ، وە یا (احمد بن حنبل واسحاق بن راهویە) ڕیوایەتیان کردووە لە (عبید الله بن موسی)وە ، وەیا ڕاوییەکە گەورە تر بێ لە هەردوو جیهەتەکەوە ، وەکو ڕیوایەتی گەلێ لە (علماء وحفاظ) لە تلمیذەکانی خۆیانەوە ، وە داخلی ئەم سوورەتەیە ڕیوایەتی صەحابی لە تابیعی‌یەوە ، وە ڕیوایەتی تابیعی لە تابیعی تابیعی‌یەوە، وەکو (عمرو بن شعیب بن محمد بن عبدالله بن عمرو بن العاص) کە لە تابیعین نەبووەو زیاتر لە بیست کەس لە تابیعین ڕیوایەتیان لێ کردووە کە (عبدالغني بن سعید الحافظ) ناوی نووسیون لە کتێبێکدا •

باسی (مدبج وغیر مدبج) لە ئەقران

هەروا ڕیوایەتی هاوتەمەنەکان لە ناو خۆیاندا واقیع بووە ، جا ئەگەر ئەو هاوتەمەنانە هەردوولایان ڕیوایەت لە یەك تر بکەن ئەوە پێی ئەڵێن : (مدبج) میثالی لە صەحابەدا وەکو : ڕیوایەتی (أم المؤمنین عائشة - رضی الله عنها -) لە (ابو هریرة)وە - رضی الله عنه وە ئەمیشی ڕیوایەتی لە عائیشەوە کردووە • وە لە تابیعیندا وەکو : ڕیوایەتی (الزهري) لە (عمر بن عبدالعزیز)و ڕیوایەتی (عمر بن عبدالعزیز) لە (الزهري)یەوە ، وە لە ئەتباعی تابیعیندا وەکو : ڕیوایەتی مالیك لە (أوزاعي) و ئەوزاعی لە مالیکەوە • وە لە ئەتباعی ئەتباعی تابیعیندا، وەکو : ڕیوایەتی ئیمام (احمد بن حنبل) لە (علي بن المدیني)و ڕیوایەتی (علي) لە (احمد)ەوە •

وە ئەگەر هەر یەکێ لەوانە ڕیوایەتی کرد لە ڕەفیقەکەیەوە ئیتر ئەویان ڕیوایەتی لەمەوە نەکرد ئەوە (غیر مدبج)ە وەکو : ڕیوایەتی سولەیمانی تەمیمی لە (مسعر)ەوە کە ڕەفیقی یەك بوون‌و نازانین بەوە کە (مسعر) ڕیوایەتی کردبێ لە سولەیمانەوە •

باسی براو خوشکەکان لە ئەهلی ڕیوایەت

دوو بـــرا لـــە صـــەحابـــە وەکـــو : (عبدالله بـن مســـعود وعتبـة بـن مســـعود)و وەکـــو (زیـــد بـــن ثابـــت ویزیـــد بن ثابت) کە برا بوون ، وە (عمرو بن العاص وهشام بن العاص) کـــە برا بوون • وە لە تابیعیندا وەکو : (عمرو بن شرحبیلو أرقم بن شرحبیل) کە ئەمانە لە ئەفاضیلی ڕەفیقانی (ابن مسعود) بوون ، وە (هزیل وأرقـم بن شرحبیل) کە دوو برای ترن لە ڕەفیقانی (ابن مسعود ـ رضـی الله عنهم) وە میثالی سێ بـرا وەکو : (سهل وعبـادة وعثمان) ئـــەولادی (حنیف) وە (عمرو بن شعیب وعمر وشعیب) ئەولادی (شعیب بن محمد بن عبدالله بن عمرو بن العاص) وە ڕیوایەتی چوار براو پێنج براو شەش براو حەوت برایش هەیە،نووسراون لە کتێبەکەی (ابن الصلاح)داەوە ڕیوایەتی باب لە کوڕ وەکو : ڕیوایەتی (عباس بن عبدالمطلب) لە (فضل بن عبـــاس ـ رضی الله عنهما ـ) کە حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ جەمعـی نوێژی مەغریبو عیشای کـردووە لە عـــەرزی موزدەلیفـــەدا • وە ڕیواتمان کردووە لە (وائل)ی کوڕی داوود لە کوڕی خۆیەوە (بکر بن وائل) لە زوهری‌یەوە لە (سعید بن المسیب) لە (ابو هریرة)وە (قال : قال رسول الله ـ صلی الله علیـه وســـلم ـ : أخـــروا الاحمـــال فان الید مغلقة والرجل موثقة) وە مەعنای ئەم حەدیثە شەریفە ئەمەیـە کـــە : باری وشتر لا بەرن لەسەر حاسی دەستی وشترەکە ؛ چونکـی ئـــەوە مەنعی دەستی ئەکا لەوە بە ئاسانی بڕوا بە ڕێدا ، وە ئەو بارە بخرێتـــە ناوەڕاستی پشتی وشترەکە نەك لەسەر حاسی پێی ؛ چونکی ئەو وەزعـە مەنعی پێی ئەو وشترە ئەکا لە ڕۆیشتنو وای لێ ئەکا (کأنـه) زنجیـــر کراوە •

وە ڕیوایەتی کوڕ لە باوکیەوە وەکو : ڕیوایەتی (عمرو بن شعیب) لە باوکیەوەو لە باپیریەوە ، هەروا (بهز بن حکیم) ڕیوایەتی کردووە لە باوکو باپیریەوە • وە لە عەجیبترین ئەم بابەتەیە ڕیوایەتی (ابو الفرج عبدالوهاب التمیمي الفقیه الحنبلي) کە لە شاری بەغدادا لە مزگەوتی مەنصوور حەلقەی وەعظی بوو لە باوکو باپیرەکانی خۆیەوە هەتا نۆ پشت بە شوێنی یەکدا •

زانستی حەدیثی پیرۆز

عیلم بە حەدیث بە لەفظو مەعنا
فەرزی کیفایەن لەبۆ تەوانا
لە موسوڵمانی باڵغی عاقڵ
ئەگەر بە مانیع نەبوو بێ عاطڵ
(تعیـّن)ی کرد لە فەرزی عەینە
وەکو مەعلوومەو مەشهووری بەینە
حیفظی مەتنەکەی لە موهیمماتە
لە مەمدوباتی پڕ کەراماتە
کێ لەبەریی کاو لە کام تەمەنا
دائیر بوو لەناو زانای (أمنا)
تا بڕیار درا پێنج ساڵەی زەریف
ئەشێ بۆ حیفظی حەدیثی شەریف
بەڵام بە فیکرێ سداغێ تەمامە
تەحدیدی ئەوە بە عەقڵو فامە
پێنج ساڵە ئەگەر فامیدەو ژیرە
لایقی حیفظی کەلامی میرە

پەنجاساڵە بێ مادام نەفامێ
ناشێ‌یە ناشێ بۆ هیچ مەرامێ
سەماعی نائەهل قبوولی سەهلە
ئەگەر ئەدای کا لەو کاتا ئەهلە

× × ×

ئینسانی موسوڵمانی باڵغی عاقڵ گەلێ واجباتی لەسەرە ، بەڵام بازێکیان فەرزی عەینن ، وەکو عیلم بە دوو کەلیمەی شەهادەت‌و ئایاتی سوورەی (فاتحة)و کەلیماتی (تحیات)و غەیری ئەمانە لە واجباتی عەینی‌یە ، وەکو ناوی خوداو پێغەمبەری خوداو ناسینی ناوو نیشانی • ئەمانە واجبن فەرزی عەینن‌و بازێکیان فەرزی کیفایەن ، واتە : ئەگەر یەکێ لە کۆمەڵێ بیانزانێ کافی‌یەو بەسە ، وەکو قەضاوەت لە ئەحکامی بەینی موسوڵمانانا •

وە لە جوملەی واجباتە عیلم بە ئەلفاظو مەعانی ئەحادیثی شەریفە ؛ چونکی ئەوانە بناغەی ئەحکامی دینی ئیسلامن ، وەکو لەفظو مەعنای قورئانی شەریف • جا ئەگەر ئەوانە قابیلیەتی ئەوەیانە هەیە زۆر بن ئەوە فەرزی کیفایەن • وە ئەگەر لە وڵاتێکدا هەریەکێ قابیلی ئەوانە بوو ئەوە فەرزی عەینە لەسەر ئەو کەسە •

وە گەلێ قسە کراوە لە عومری ئەو ئینسانە کە حەدیث فێر بێ‌و بیکاتە بەر • وە لە ئەنجامدا بڕیاردرا کە منالی پێنج‌ساڵە دروستە (تحمّل)ی حەدیث بکا ، بەڵام بازێ لە (محققین) فەرموویانە : ئەم مەوضووعە بەسراوە بە فام‌و هۆشیاری شەخصەوە ، جا ئەگەر منداڵێکی چوارساڵە هۆشیار بوو حەدیث وەرئەگرێ ، وە ئەگەر دەساڵە بێهۆش‌و نەفام بوو ئەوە ئیعتیبار ناکرێ بەو حەدیثە کە ئەو وەری ئەگرێ،بەڵێ ئەگەر لە کاتی نائەهلیدا حەدیثەکەی وەرگرت‌و لە کاتێکدا ئەهل بوو باڵغ‌و عاقڵ‌و موسوڵمان بوو حەدیثەکەی ئەداکرد ئەوە قبووڵ ئەکرێ •

ڕێگەی نەقلی حەدیثی شەریف

چەن ڕێگەی هەیە نەقلی ئەحادیث
یەکەم بیستنە لە شێخی حەدیث
خواه بە (املاء)بێ یا هەر بە (تحدیث)
لەبەر یا بە هۆی کیتابی نەفیس
نەقلی دروستە بە (حدثنا
وأخبرنــا وأنبــأنــا)
(أو بسمعت فلانا يقول
وقال لنا فلان مقبــول)
دووەم قیرائەی شاگردی تەمییز
لەسەر ئوستادی سەربەرزی عەزیز
یا تلمیذێ تر بیخوێنێ لە بۆی
ئوستاد گوێ بگرێو ئاگای بێ لە خۆی
ئەگەر کتێبی لەبەر دەستا بێ
تەماشای بکاو بە دڵ ئاگا بێ
ئەم قیسمە لەپاش قیسمی ئەووەڵە
ئەمە مەفضوولەو ئەوەڵ ئەفضەلە
ناوی ئەم قیسمە لای (محدثين)
عەرضە وەك خوێندن لەلای (مقرئين)
ئەسلەمی تەعبیر بۆ نەقلی ثانی
ئەڵێ : (قرأت على الفلان)
(أو قرئ عليه وأنا أسمع
فاقره هــذا أجمع)

نەك (حدثنا يا أخبرنا)
نارێکە لەگەڵ حاڵی (أمَـنا)
نەوعی سێیەمین بۆ نەقڵی حەدیث
بە ئیجازەیە لای شێخی ڕەئیس
ئەمەیش چەن قیسمە (كما تبيّـن)
یەکەم بوو مەعلووم (فيما تعيـّن)
ئەڵێ : (أجزت لك يا عيني
نص البخاري ترويه عني)
دووەم ئیجازەی (معين) بەڵام
بۆ ڕیوایەتی (أشيا) بە (ابهام)
ئەڵێ : ئیجازەم پێدای حەیاتم
بۆ (مسموعات)و بۆ (مرويات)م
سێیەم ئیجازەی (غير معيـّن)
گەر بۆت مەعلووم بێ (لا بأس في البين)
چوارەم ئیجازەی (مبهم) لە (مبهم)
ئەمە مەردوودە غەیرە موحتەرەم
پێنجەم ئیجازە بۆ شەخصی مەعدووم
باشە تابیع بێ بۆ شەخصی مەعلووم
شەشەم ئیجازە (فيما لم يسمع)
لەهەر نەوعێ بێ مەردوودەو (يُـمنع)
حەوتەم ئیجازەی (ما أجيز فيه
هذا جائز على ما نرويه)

ئیجازە وەختێ باشە بۆ ئیسناد
بە زمان بدا ئیجازە ئوستاد
ئەنا هەر نووسین بێ دەخلی زمان
پایەکەی پەستە لای موحەددیثان
چوارەمین نەوعی نەقل بزانە
موناوەلەیەو کتێب پێدانە
بدا بە تلمیذ کتێبەکەی خۆی
ئیجازەکەشی بەدەم بلێ بۆی
یا تلمیذەکەی کتێبێ بێنێ
لەلای شێخیدا باش بینوێنێ
پاش موطالەعەو مولاحەظەی ئەو
تەقریری بکاو ئیذنیش بدا بەو
لێرا پێویستە موقابەلەی تام
بۆ کتێبەکەی بە کتێبی ئیمام
پێنجەمین نەوعی یاسای (تحمل)
بە کیتابەتە بۆ ڕاوی (کامل)
شێخ بۆ ئەنووسێ عەینی (مرویات)
بە دەمیش ئەلێ : ئیجازەم پێدایت
ئەمە بە هێزە وەك موناوەلە
لەگەل ئیجازە بۆ ئەو فاضیلە
بەلام ناگاتە پایەی (سمعنا
أو حدثنا أو أخبرنا)

گەر نووسیو پێیدا بەبێ ئیجازە
حوکمی ئەمیشە ئەڵێن جەوازە
موختار لەم نەوعا (کتبَ لَنا
نەك (حدثنا أو أخبرنا)
نەوعی شەشەمین ڕێگەی ئیعلامە
لەبۆ تلمیذی بە هۆش‌و فامە
ئەڵێ جامیعی صەحیحی کامیل
ڕیوایەتم کرد لە شێخی فاضیل
(فاروە عنيَّ) ئەمە دروسە
ڕیوایەی چونکی یاسای مەخصووصە
ئەگەر ئەو ئەمرەی نەفەرموو ئوستاد
یا نەهیی لێکرد نابێ بە ئیسناد
نەوعی حەوتەمین خاوەنی کیتاب
وەصییەت ئەکا بۆ بازێ ئەحباب
ڕیوایەت بکا فلانە کیتاب
ئەمە بێ‌سوودە بە یاسای صەواب
هەشتەم (وجادة) یانی دەسکەوتن
بۆ کتێبی شێخ لەسەر هەڵکەوتن
بێ لیقای ئوستاد یا بیستنی ئەو
یا ئیجازەدان قەدیم بێ یا نەو
لێرا هەر ئەوە ئەشێ بۆ ئینسان
بڵێ : (وجدت بخط فلان)

یاخود (وجدت في كتابه
أو قد قرأت من كتابه)
لەمە زیاتر دەعواو ئیضافە
دوورە لەو کەسە خاوەن ئینصافە

ڕیوایەتی حەدیث بە مەعنا

بزانن کاتێ ڕیوایەی حەدیث
لەسەر مەعنا بێ نەك نەصصی نەفیس
ئەمە بۆ نەزان حەرامە حەرام
(اذ لا يعلم المعنى بالتمام)
بەڵێ بۆ زانا بە مەعناو مەقام
دروستە بەبێ ئیخلال بە مەرام
لەگەڵ ئەوەیشا پێویستە (في الحال)
بڵێ : (بالمعنى) یا (أو كما قال)

× × ×

ئەو ڕێگەیە دانراوە بو نەقلی حەدیثی حەزرەت ـ صلى الله عليه وسلم ـ لە لایەنی موحەددیثەوەو (تحمل)و ڕاگرتنی بەڕاستی هەشت ڕێگەیە ، وەکو باسیان ئەکەین ـ ان شاء الله تعالى ـ •

یەکەم : بیستنی تلمیذە لە شێخەکەیەوە ، خواه ئەو شێخە لەسەر حیفظی ذیهنی حەدیثی بۆ ڕیوایەت بکا ، یا لە ڕووی کتێبەوە ، وە ئەم جۆرە ئەعلایانەو دروستە تلمیذ بڵێ : (حدثنا ، أخبرنا ، انبأنا ، وسمعت فلانا يقول ، وقال لنا فلان ، وذكر لنا فلان) •

دووەم : خوێندنەوەی تلمیذە لەسەر شێخەکەی وە زوربەی

موحەددثین بەم بەشە ئەڵێن : (عرض) واتە : ڕانواندنی کتێبی حەدیثی شەریف بەسەر شێخدا ، لەبەر ئەوە کە تلمیذەکە کتێبەکەی نیشانی شێخەکەی ئەدا ، وەکو چۆن قوتابی قورئانی شەریف ئەبا بۆلای شێخی قیرائەتو ئەویش تەماشای ئەکا ، ڕاەڕاجیح ئەوەیە ئەم قیسمە والە پاش قیسمی پێشووەوە ، وە عیبارەتی نەقل لێرەدا ئەمەیە تلمیذ بڵێ : (قرأت علی فلان ، او قریء علی فلان وأنا اسمع فأقر به) وە دروستیشە بڵێ : (حدثنا فلان قراءة علیه او اخبرنا قراءة علیه) وە لەم بەشەدا دروستە بۆ تلمیذ نەقڵ بەهۆی بیستن لە شێخەکەیەوە لە پشتی پەردەوەو چاوی لێوە نەبێ ئەگەر بە ضەبط دەنگەکەی بناسێ یا بزانێ کە شێخەکەی لەو شوێنەدا حازرە ئەگەر بەهۆی کەسێکەوە حەدیثەکە وەربگرێ •

بەشی سێیەم : لە یاسای نەقڵو (تحمل) بۆ حەدیثی شەریف ئیجازەیە ، وە ئەم ئیجازە بە چەند جۆرە :

یەکەم ئیجازەی شێخە بۆ تلمیذی (معین) لە (معین)دا وەکو ئەوە بڵێ بە تلمیذەکەی : ئیجازەم پێدای لە ڕیوایەتی صەحیحی بوخاریدا ، یا لەو بابانەدا کە فەهرەستی ئەم کتێبەم شامیلە بە سەریاندا ، ئەم بەشە ئەعلای ئەنواعی ئیجازەیە •

وە ئەوەی کە عەمەلی موحەددیثین دامەزراوە لەسەری ئەمەیە کە ڕیوایەت بە ئیجازە دروستەو عەمەل کردن بە (مروي بالاجازة)واجبە ، هەرچەند ئیختیلافی تێدا هەیە •

دووەم ئیجازەیە بۆ (معین) لە (غیر معین)دا ، وەکو ئەوە شێخەکە بڵێ : (أجزت لك او لكم جميع مسموعاتي او جميع مروياتي ، او ما أشبه ذلك) وە خیلاف لەم بەشەدا زۆرترە لە نەوعی پێشوو ، بەڵام

جومهووری موحەددیثین‌و فوقەها لەسەر ئەوەن کە ئیجازە بەم شێوەیشە دروستەو عەمەل پێ‌کردنی واجبە •

سێیەم ئیجازەی غەیرە (معیّن)ە بە صیفەتی عموم ، وەکو ئـــەوە کە بڵێ : (اجزت للمسلمين او اجزت لكل احـد او اجزت لمـــن ادرك زماني ، وما اشبه ذلك) جا زانا (متأخر)ەکان لەوانە کە ئیجازەیـــان ڕەوا داوە ئیختیلافیان هەیە لەم جۆرە ئیجازەدا ، خۆلاصەکەی ئەمەیە : ئەگەر ئەو غەیرە (معین)ە موقەیەد بێ بە صیفەتێکی خاصصەوە ، وەکو ئـەوە بڵێ : (اجزت لكل احد يكون اهلا للرواية) ئەوە نزیکە لە جەوازەوە • وە (ابن الصلاح) ئەفەرموێت : نەمان‌بیستووە لە ئیمامە گـــەورەکانـدا کەس بەم جۆرە ئیجازەیە ئیجازەی دابێ •

چوارەم ئیجازەیە بۆ مەجهوول یا بە ڕیوایەتی شتی مەجهـوول ، وە لەم جۆرە ئیجازەیە ئیجازەی (معلق) بەشەرط وەکـــو ئەوە بڵـێ : (اجزت لمحمد بن خالد الدمشقي) وە لە عەینی کاتدا جەماعەتێ ببن بـەو ناوو عینوانە لە دیمشقی شامدا ، وە شێخەکەیش مەقصـــوودی خـۆی لەو ئیجازەدا دیاری نەکا • ئەم جۆرە ئیجازە فاسیدەو بێ‌سوودە • وە لەم بابەتە نیە ئیجازەی جەماعەتێ هاوناوو (معين) بە ڕشـــتەی نەســەب ، بەڵام شێخەکە ئەیان‌ناسێ ئەمە عەیبی تێدا نیەو ئیجازەکـە دروســـتە ؛ چونکی لێرەدا ئیجازەکە بۆ هەموویانە ، وە لە پێشەوە بۆ یەکێکـــە لەو خاوەن ناوانەو مەعلووم نیە کێیە •

وە ئەگەر بڵێ ئیجازەمدا بەوانە کە فلان کەس مەیلی هەیـــە بـە ئیجازەیان ، ئەمە جێگەی خیلافە ؛ لەبەر جەهالەتی ئەو کەســـانە بـە هۆی تەعلیق بە شەرطەکەوە گەلێ کەســ مەنعیـــان کـــردووە • وە

خەطیبی بەغدادی نەقڵی کـردووە لە بازێ ئیمامانی حەدیشـەوە کـە دروستە ، وە ئەگەر ئیجازەیدا بۆ ئەو کەسە کە مەیلـی هەیە ئیجازەی لێوەربگرێ ئەوە موناسبترە بۆ جەواز ؛ چونکە عیبارەتەکەی بەیانـی واقیعە ، چونکی هەر کەسێ مەیلی نەبێ داوای ئیجازەی لێ ناکا .

پێنجەم ئیجازەیە بۆ مەعدووم . وە مولحەقە بەم بەشـەوە ئیجازە بۆ منداڵی بچووك ، وەکو بڵێ : (اجزت لمن یولد لفـلان) وە ئەگـەر ئەو مەعدوومە لاحیق بکا بە مەوجوودەوە ، وەکو ئەوە بڵێ : (اجـزت لزید ولمن یولد منه ، او اجزت لك ولنسلك) ئەمە نزیکترە لە جەوازەوە ، چونکی سەربەخۆ ئیجازە نیە بۆ مەعدووم ، بەڵام ئیجازە بۆ مەعـدووم (ابتداء) بەبێ (عطف) لەسەر مەوجوود ، ئەوە خەطیبی بەغدادی ئیجازەی داوەو باسی ئەوەی کردووە کە بیستوویەتـی لە چەنـد کـەسێ لـە گەورەکانی عیلمی حەدیث کە دروستە ، بـەڵام (محققین) موتەفیقن لەسەر ئیمتیناعی ئەم جۆرە ئیجازە بە قەطعیو ئەمە (موجب)ە بۆ (عدم)ە جەوازی ئیجازەی منداڵی بچووکیش کە لەو کاتەدا قابیلـی سـەماعو (تحمل)ی حەدیث نەبێ ، بەڵام ئەوەی ئیعتیمادی لەسەر دراوە ئەمەیـە کە : ئیجازەی منداڵی (غیر ممیز) دروستەو (بالاولی) ئەگەر (ممیـز) بێ لەبەر حیرص لەسەر مانەوەی ئیسناد لە ئوممەتی پێغەمبەردا ـ صلـی الله علیه وسلم ـ .

شەشەم ئیجازەیە لە حەدیثێکدا کە هێشتا خۆی نـەیبیسـتووە بۆ کەسانێ بەم شەرتە لە پاش ئەوە کە شێخەکـەی خۆی بیستی ئـەوان ڕیوایەتی بکەن ، ئەمە دروست نیەو لە قەبیلەی ئەوەیە شتێ هێشـتا نەبووە بە ماڵی خۆت بیدەی بە کەسێ .

حەوتەم ئیجازەدانە لەو کتێبانەدا کە خۆی ئیجازەی پـێ دراوە لەواندا ، ئەمە ئەگەرچی بازێ کەس مەنعیان کردووە ڕاستەکەی ئەوەیە دروستە ، جا بزانن صەحیح وەهایە کە ئیجازەدان نە علوومدا دروسـت نیە ئیللا بۆ کەسێ کە (حاذق) و ماهیرێ لە عیلمەکەداو لە ئەنواعێکـی (معین)دا بێ بە تەعیینی نەوعێ ، وەکـو بڵێ : ئیجازەم پێـدای لـە ڕیوایەتی حەدیثی صەحیح لە هەر کتێبێ لە صیحاحـەکان یا لە عیلمـی (صرف) یا (اصول الفقه او أصول الدین) وە وێنەی ئەمانە •

وە باش وەهایە هەرکەسێ ئیجازەی بە کەسێدا بە نووسـین بـە زمانیش (تلفظ)ی پێبکاو ئەگـەر (تلفظ)ی پێ نەکـرد لە کاتـی نووسینەکەدا قەصدی ئیجازەپێدان بکا بەو نووسراوە ، بەڵام پایەی ئەمە کەمترە لە کیتابەتو تەلەففوظ بە زمان •

قیسمی چوارەم : لە ئەقسامی ڕێگەی (تحمل)و نەقڵی حەدیثـی شەریف لە شێخەوە (مناولة)یە واتە : کتێب دانەدەستی تلمیذ لە لایەنـی شێخەوە ، وە ئەمەیش دوو نەوعە :

یەکەم (مناولة)یە لەگەڵ (تلفظ) بە ئیجازەدا ، وە ئەمـە ئەعلای ئەنواعی ئیجازەیە (علی الاطلاق) ئەمەیش چەند صوورەتـی هەیـە ، یەکێ لەو صوورەتانە ئەمەیە کە شێخەکە ئەصڵی سەماعەکەی خۆی یـا کتێبێکی تر کە موقابەلەی کرابێ لەگەڵ ئەو ئەصڵەدا بدا بە طالیبەکـەو پێی بڵێ : ئەمە ئەصڵی سەماعی منەو ئیجازەم پێدای کە ڕیوایەتی بکەی لە منەوە • وە لەم بەشەیە ئەمەیش کە تلمیـذ کتێبەکەی خۆی بێنـێ بۆ لای شێخەکەیو بڵێ : ئەوەی وا لەم کتێبەدا هەمووی لە ڕیوایاتی تۆیە لە ئوستادتەوە ئەمەوێ ئیجازەم پێبدەی ڕیوایەتی بکەم لە تۆوە • جـا ئەگەر شێخەکەی ئیجازەی پێداو یارۆی تلمیذیش ئینساتێکی (موثوق بە)

بوو، وه یاخود شێخه‌که‌ی نه باش ته‌ماشای ئه‌و کتێبه‌و عیلم به صیححه‌تی له‌لای خۆی ئیجازه‌ی‌دا به تلمیذه‌که ئه‌وه ئیجازه‌که‌ی دروسته • وه ئه‌گه‌ر نه تلمیذه‌که (موثوق به) بوو وه نه شێخ ته‌ماشای کتێبه‌که‌ی کردو هه‌ر له خۆیه‌وه ئیجازه‌ی ڕیوایه‌تی پێ‌دا، ئه‌وه ئه‌و ئیجازه به‌تاڵو بێ‌سووده‌و دروست نیه ئه‌و طالبه ڕیوایه‌تی بکا له‌و شێخه‌وه •

دووه‌م نه‌وعی (مناولة) عیباره‌ته له دانه‌ده‌ستی ڕووت، به‌م جۆره که شێخ کتێبه‌که‌ی خۆی بدا به طالیبو بڵێ: (هذا من حديثي، أو من سماعاتي) ئیتر نه‌ڵێ: (أجزت لك روايته عني، او اروه عني) ئه‌وه ئه‌م موناوه‌له‌یه باش نیه‌و ڕیوایه‌تی تلمیذه‌که له‌سه‌ر ئه‌وه دروست نیه، به‌ڵام خه‌طیبی به‌غدادی گێڕاویه‌ته‌وه له ئه‌هلی عیلم که ته‌صحیحی ئه‌م نه‌وعه ئیجازه‌یانه داوه‌و فه‌رموویانه: دروسته تلمیذ ڕیوایه‌تی له‌سه‌ر بکا به ناوی ئه‌و شێخه‌وه – والله أعلم – •

جا بازێ ڕیوایه‌تیان کردووه که دروسته خاوه‌ن (مناولة) به عیباره‌تی (حدثنا او أخبرنا) ڕیوایه‌ت بکا، به‌ڵام (ابن الصلاح) ئه‌فه‌رموێت: ئیحتیاط له‌م قیسمه‌دا ئه‌مه‌یه بڵێ: (اخبرنا فلان مناولة، او حدثنا مناولة واجازة – وهكذا) •

قیسمی پێنجه‌م: له ئه‌قسامی ڕێگه‌ی نه‌قلی حه‌دیث (مكاتبة)یه واته بۆ تلمیذ نووسین، به‌م جۆره شێخ بنووسێ بۆ لای تلمیذه‌که‌ی بازێ له (مرويات)ی خۆی ئه‌گه‌ر غایبو یاخود بازێ (مرويات)ی خۆی بنووسێ بۆی ئه‌گه‌ر حازر بێ • وه ئه‌م قیسمه دوو به‌شه:

یه‌که‌میان ئه‌وه‌یه له‌گه‌ڵ ئیجازه‌دابێ، به‌م جۆره له‌گه‌ڵ (مرويات)ه‌که‌یدا بۆی بنووسێ: (وأجزت لك مروياتي). وه ئه‌م به‌شه زۆر به هێزه‌و وه‌کو (مناولة) وایه‌و خیلاف نیه له جه‌وازیدا •

بەشی دووەم ئیجازەی لەگەڵدا نیەو بازێ لە موحەددیثەکان قبووڵیان کردووەو بازێکیان ئیعتیباریان پێنەکردووە ، بەڵام ئەم فیکرە باش نیەو ظاهیر وایە ئیعتیماد بدرێ لەسەر نووسراوی شێخ ، وە تلمیذی بۆی هەیە ڕیوایەتی بکا لێیەوە ، لاکین بڵێ : (کتب الي فلان ، قال : حدثنا فلان بکذا • او کتب لي فلان وقال : حدثنا فلان بکذا) ئەمە موختارەو (مرضي)یە •

قیسمی شەشەم : لە ڕێگەی نەقڵو (تحمل ، اعلام)ە یانی ئیعلامی شێخ بە تلمیذەکەی کە فلانە کتێب یا فلانە حەدیث لە (مسموعات)ی منە لە فلانە کەسەوە یا لە ڕیوایەتی منە لە فلانەوە ، بە بێ ئەوە پێی بڵێ : (اروه عني ، او اذنت لك في روایته ، او نحو ذلك) ئەمە بەلای گەلێ لە موحەددیثەکانەوە ڕێگەی نەقڵە بۆ ئەو حەدیثانە لەو شەخصەوە ، حەتا ئەگەر بڵێ : ڕیوایەتیان مەکە لە منەوە ، هەر ئەتوانێ ڕیوایەتیان بکا لێیەوە ، بەڵام شێخ (ابن الصلاح) ئەفەرموێت : موختار وایە کە دروست نیە بۆ تلمیذ ڕیوایەت بکا لەو شەخصەوە بەم ڕێگەیە ؛ چونکی وا ئەبێ ئەو کتێبە لە (مسموعات)ی ڕاوی‌یەکە ئەبێ ؛ بەڵام لەبەر ئەوە کە خەلەلێکی تێدا ئەبینێ ئیزنی کەس نادا ڕیوایەتی بکەن لێیەوە •

قیسمی حەوتەم : لە ڕێگەی نەقڵو تەحەممول (وصیة)ە بە کیتاب، بەم جۆرە شێخ (وصیة) بکا بۆ تلمیذ کە فلانە کتێم لێوە ڕیوایەت بکە ، خوای کاتی نەخۆشینی مردنی بێ یا ڕۆیشتنی بۆ سەفەرێ ، ئەوە ڕیوایەت کراوە لە بازێ (سلف)ەوە ــ رضي الله عنهم ــ کە ڕەوای داوە ڕیوایەت بەم جۆرە ، بەڵام ئەمە زۆر دوورە یا زەڵلەی عالمە یاخود تەئویل ئەکرێ بەوە کە تلمیذ ئەتوانێ بە شێوەی (وجادة) ڕیوایەتی بکا ، وەکو لەمەولاوە شەرحی دێت •

قیسمی هەشتەم : (وجادة)ە واتە : دەسکەوتن ، بەم جۆرە ئینسانێ بە یارمەتی خودا کتێبی موحەددیثێکی دەستبکەوێ کە چەند حەدیثی تێدابێ ، وە ئەمیش نەگەیشتووە بە خاوەنی ئەو کتێبەو ڕیوایەتی لێوە نەکردووەو لەلای ئەویشەوە ئیجازەی دەست نەکەوتووە ، ئەمە بۆ ئەو کەسە دروستە بڵێ : (وجدت بخط فلان ، او قرأت بخط فلان ، ویذکر شیخه ، ویسوق سائر الاسناد والمتن معا) .

وە ئەمما ڕەفتارکردن بە مەعنای ئەو (مرویات)ە لەلای گەلێ لە موحەددیثەکان دروست نیە ، بەڵام ئەوەی ڕاستەو بازێ (محققین) جەزمیان ناوە بە سەریا ئەمەیە : مادام ئەم شەخصە باوەڕی وابێ کە ئەو (مروي)ە (مروي)ی فلانە واجبە کە ڕەفتاری پێ بکرێ .

× × ×

ئادابی طالیبی حەدیث

طالیبی عیلمی حەدیثی شەریف
ئەبێ ڕابگرێ دەروونی نەظیف
دەروون کاسەیە بۆ عیلمی ڕەهبەر
چۆن ئەبێ پڕ بێ لە ژاری خەتەر ؟
هەتا بتوانێ بە یاریی خودا
دڵ پاکاتەوە لە فیتنەو سەودا
ئیخلاص بۆ خودا بکا بە مایە
بە مایە ئینسان ئەگا بە پایە
تەزکیەی نەفسی (امارە)ی ئینسان
فەرزە لە خوڵکی ناچیزی نوقصان

(حقد وحسد وبخل واستكبار
عجب وغرور) سومعەی ناهەموار
لە تاوی غەضەب لە شەهوەتڕانی
لە هەوای فیسقو کاری نادانی
لە باقی وەصفی ڕەذیلەی ئینسان
ئەگەر ڕێکەوێ فەضلە بۆ ئینسان
ئەسبابی ئەمەیش فەیضی خودایە
ئەمجار صوحبەتی خاوەن تەقوایە
خاوەن تەقوایێ ئەهلی ڕەشاد بێ
یانی لایقی پایەی ئیرشاد بێ
پاش ئەوە تەرکی کردەوەی حەرام
بە دەست بە زمان بە باقی ئەندام
ئەمجارە ئەدای هەموو واجبات
جا سوننەت نەخسوس لە (مؤكدات)
ئەدەب لە ئوستاد هەم لە ڕەفیقان
تایبەتی لەگەڵ بەرزە صەدیقان
جا میهرەبانیو دڵسۆزیو ئینصاف
ئیصلاحی (ما بین) لە کاتی خیلاف
قەناعەتکردن بە قووتی شەخصی
(مسخر) نەبوون بۆ هەوای نەفسی
عیززەتی نەفسو خولکی سەخاوەت
ئینسان بەرز ئەکەن لەبۆ سەماوات

بـــا شەرمو حەیـــا نەبن بە مانیع
لە پرسیاری مامۆستای جامیع

تا حاڵی نەبی لەوەی ئەیخوێنی
نەکەی لەو جێگا هەنگاو هەڵبێنی

ئەو دەرزە خوێندت لێی غافڵ مەبە
لە (حل و تحقیق) قەت ماتڵ مەبە

عیلم دێتە جێ بە (ممارسة)
بە حیفظی (متون) یا (مدارسة)

کەتمی فەوائید مەکەن لە یاران
سەخی بن وێنەی هەوری بەهاران

تەحقیقات بکەن بە (مجامله)
بە شێوەی شیرین بێ (مجادلة)

ئەوەی دەروونی یاران ڕێش ئەکا
چاوی دڵی خۆی خاوەن ئێش ئەکا

زۆر کەس بێبەش بوون لە بەهرەو پایە
بە (مجادلە)ی بێسوودو مایە

ئەمە بوو ئاداب بۆ شەخصی طالیب
لەبۆ (مکاسب) یا بۆ (مواهب)

(وفقنا الله لحسن الآداب
مع الاصحاب ومع الاحباب)

× × ×

ئادابی (محدّث)

موحەددیث کاتێ بۆ خۆی پێ گەیشت
لە ڕۆحی مەعنا بە حەق تێ گەیشت

هەر کەس طالیب بێ بۆ بەیانی ئەو
ئیفادەی فەرزە لەسەر شانی ئەو

تەمەنی ئوستاد ناکرێ بە مەبەست
سی بێ یا چل بێ پەنجا بێ یا شەست
بەڵێ بۆ بەرزی مەقامی ئیرشاد
بە (کهل)ی باشە ئیفادەی ئوستاد

چاك وایە لەبۆ شەخصی موحەددیث
ڕابگرێ یاسای (شأن ومقاییس)
کە لەو زاناتر ببێ لە شارا
نەیێتە تەحدیث بەبێ مودارا

ڕیعایەی ئەدەب فەرزە بۆ ئینسان
ئینسان بە ئەدەب ئەگا بە ئیحسان

مەنعی عیلمی خۆی نەکا لە موحتاج
بەڵێ بۆ تەعلیم دابنێ (منهاج)
ئەگەر زاناتر لە خۆی ببینێ
ئەو کەسە لەبۆ طالیب بنوێنێ

ئەگەر وەهابوو کە موحتاج بوون بەو
بە (اشعاع)ی عیلم دەربخا پڕتەو

بۆ هەر مەوضووعێ شایيع یا نەفیس
ئیحضارات بکا پێش کاتی تەدریس

ویستی بێتە سەر تەحدیث بۆ ئەنام
دەستنوێژ بگرێ خێرە بۆ ئیسلام

لە پاش دوو ڕکات سوننەتی (وضو)
بێ بۆ مەقامی تەدریسەکەی زوو

ڕوو لە قیبلە بێ بە قەدەر ئیمکان
موخلیص بێ لەبۆ خودای (لامکان)

لە پاش (بسم اللّه)و پاش حەمدو سەلام
دەس بکا بە دەرس بە یاری (علاّم)

پەلەپەل نەکا دەرزی ئارام بێ
با عیبارەتی مەفهوومی عام بێ

بە دلسۆزانە بێتە سەر وتار
خۆی مەلوول نەکا لەسەر پرسیار

بێ جەوابی حەق هەڵنەسێ لە جێ
مادام جەوابی بۆ (ممکن) ببێ

جەزای هەر حەرفێ تا حەوصەد خێرە
زیاتریش لەلای خودا بژمێرە
جەزای کەلیمەی (طیّبە)ی ئینسان
نەیلی ڕەحمەتە فەوزە بە ئیحسان

× × ×

باسی ئەصحابی (کرام رضی الله عنهم)

کاتێ حاڵی بوون لەم موهیمماتە
بێن دڵ ڕابگرن لەم کەلیماتە

ڕیوایەی عاممەی عولەمای (أبرار)
لە صەحابەوە بۆمان هاتە خوار

ئەوانن لەسەر ئیختیاری حەق
کران بە سوپای تەوحیدی (مطلق)

بە وان ڕووناك بوو جیهانی تاریك
ئادەمی دەرچوون لە تۆزی تەشریك

ئەوان هاوڕازی شاهی (رسل) بوون
بۆ سەرفەرازی دەلیلی (کلّ) بوون

ئەبێ بزانن صەحابی کێیە
تاریفی چیەو خەڵکی کام جێیە ؟

(حقوق)یان زۆرە لەسەر موسوڵمان
قەت تەواو نابێ سوپاسیان بۆمان

واجبی ئینسان وەفایە وەفا
هەرگیز بێوەفا ناگا بە صەفا

نیسبەت بەمانە ڕیعایەی وەفا
وەفایە لەگەڵ (منبع الصفا)

× × ×

تەعریفی صەحابی

صەحابی ذاتی (مؤمن) بە ڕەسوول
پێی گەیشتبێ بۆ بارەی (وصول)

هەردوو لەبۆ یەك یا ئەم وەیا ئەو
(رؤية)ی ببێ بۆ ئیلقای پڕتەو

صوحبەت ساتێ بێ یا مانگێ یا ساڵ
بە هەر وەضعێ بێ بە هەر شێوەو حاڵ

سەفەرو غەزاو ڕیوایەی هەبێ
یا ئەم وەصفانەی لەگەڵدا نەبێ

پێی ئەڵێن (صاحب) لای موحەددیثین
(رضي الله عنهم أجمعين)

تەصەوور مەکەن شەرەفی صوحبەت
پێویستی ببێ بە طوولی موددەت

یاخود بە جیهاد یا بە ڕیوایە
هەرچەندە عورفی (أصولي) وایە

بۆ داخی ناریی فەرزە زەمانێ
بۆ داخی نووریی کافی‌یە ئانێ

کاتێ دەرکەوێ لەمحەیێ پڕتەو
کافی‌یە لەبۆ بۆی صوحبەتی ئەو

بەڵێ (تفاوت) هەیە لە ناوا
بۆ کەم‌و زۆری صوحبەت لە چاوا

لەبۆ ڕیوایەی حەدیثی شەریف
لەبۆ جیهادو (تعب و تکلیف)
بەڵام صوحبەتی عالی جەنابی
کافی‌یە لەبۆ فەضلی صەحابی

× × ×

عەداڵەتی ئەصحابی (کرام)

هەموو ئەصحابی شای (خیر البشر)
عادڵن بە نەصص لە ئایەو خەبەر
بە چەن (أدّلە)ی صەریحی نەقڵی
بە چەن بورهانی صەحیحی عەقڵی
بازێ بۆ (عموم) بازێ بۆ (خصوص)
دەلیلی واضیح لە عەینی (نصوص)
ئایەتی (کنتم خیر أمة)
بورهانە ئەگەر خاوەن هیممەتی
خیطابی ذاتی باری تەعالا
لەگەڵ ئەوان بوو دەرەجەی (أولی)
خوا ناوی بردن بە (خیر الامّة)
ئیتر لە ناوا نەماوە (غمة)
نامێنێ گومان لە جەلالەتیان
لە بەرزی پایەو لە عەداڵەتیان
ئەصحابی حەزرەت شوهەدای خودان
لەسەر ئوممەتان لە عەرضی مەیدان

شوهەدای خودا بەبێ عەدالەت
نابێ مەر لەلای ئەهلی جەهالەت
حەزرەتی ڕەسوول بە ئەمری خودا
بۆ صیدقی ئەوان شەهادەت ئەدا
ئەصحاب (شهدا)و حەزرەت (شاهد)ە
لەبۆ عەدالەت چەن (مساعد)ە
ئایەی (محمّد رسول اللهِ)
بۆ هەموویانە بە خاوەن جاهی
مەثەلی تەورات مەثەلی ئینجیل
ناهێڵێ بۆ کەس دەسیسەو تەئویل
ئایەتی (لقد رضي الله)
بۆ ئەهلی بەیعەی (رضوان) بەهابوو
سوێندی ئەکیدی خوا لەسەر ڕەزا
(محکم)ە وێنەی ئیبرامی قەزا
(والسابقون الاوّلون من)
بخوێنێتەوە ئینسانی (مؤمن)
ئەزانێ خودا بەشارەی داوە
بەهەشت بۆ ئەوان حازر کراوە
نەسخ مەحاڵە بۆ ئەخباری حەق
مەعنای (محکم)ە ڕاستو (محقق)
(حسبك الله ومن اتبع
کاف لعبد بالعقل استمع

ثاني اثنين اذ هما في الغار)
بۆ ئەبو بەکرەو ڕەسوولی نازار
حەدیثی (لعلّ الله اطّلع)
بۆ ئەهلی بەدرە (فانتبه واسمع)
بێجگە لەمانە ئایەت و حەدیث
زۆرن بۆ مەدحی صەحابی شەریف
نامەوێ تەطویل بدەم بە کەلام
بۆ یاران ڕەضاو بۆ ڕەهبەر سەلام
با دەلیلێکی عەقلیش بێتە بەین
بۆ نووری عەین و بۆ تەنویری زەین
(عقلا) رەسوولێ ڕیسالەی عام بێ
وەکو عەلەمی (فوق الاعلام) بێ
دینی (ناسخ) بێ بۆ هەموو ئەدیان
حوکمی باقی بێ تا ئاخر زەمان
دەستووری دینی کەلامێ وابێ
هەمو سی ئایەی ئیعجازی تیابێ
کەس موعارەضەی نەکا بە قەدەر
لە بەلیغانی (جنی) یا (بشر)
ئەبێ ئوممەتی ئوممەتێ وابێ
لەبۆ ئەو دینە هاو (مستوی) بێ
واتە میللەتی چۆن هەر ئەمێنێ
ئەبێ ئوممەتی وا خۆی بنوێنێ

لەگەلی وادا ئەوەی (أکبر)ە
هاوچەرخەکانی ذاتی ڕەهبەرە
چونکی مەعلوومە کە یارانی ئەو
ئەووەڵ ئاوێنەن بۆ عەکسی پڕتەو
کە وابوو ئەصحاب (خیر الامّة)ن
بۆ دینو دونیا خاوەن هیممەتن
تەماشایێ تر بەرەو حەقیقەت
یانی بۆ یاسای سەیری طەبیعەت
ئەشرەف گەلێکن مونکیری خۆ بن
خاوەن ئەخلاقو خۆش گوفتوگۆ بن
بۆ دامەزرانی دینی خودایی
بە مەعنای واقیع ببنە فیدایی
ئەمە صیفەتی یارانی ئەو بوو
لە هیچ گەلێکدا ئەم حاڵە نەبوو
چونکی بۆ خودا بوون بە فیدایی
دایاننا هەموو مایەو دارایی
هەتا ئەم دینە دامەزرا بە حەق
گەیشتە ئێمە طەبەق بە طەبەق
نەظەر بە دیققەت لە حالی ئەوان
کارو ئەخلاقو کەمالی ئەوان
ئەوەی لایق بوو بۆ پایەی ئیسلام
لە عیلمو عەمەل لە ئیخلاصی تام

گەلێ کاتب بوون بۆ (خیر البشر)
گەلێ قورئانیان هەموو کردەبەر
گردیان کردەوە لەسەر ئیهتیمام
پاش فەوتی حەزرەت (علیه السلام)
هەتا نەفەوتێ شادەستووری دین
سەرگەردان نەبن جوملەی (مسلمین)

(ایضاً) جارێ تر پاش ماوەی چەن ساڵ
گردیان کردەوە بە ئیخلاصی حاڵ
بۆ لوجنەی بەرزی یارانی ئەمین
عەلی یەکێ بوو لە لوجنەی تەمکین
لەسەر لوغەتی فەصیحی قورەیش
(أفصح الناس أعلاهم في العيش)

عالەم کەوتە سەر تەنها یاسایێ
ئیختیلاف نەما لە ڕووی دونیایێ
خزمەتی وەها کێ ئەیکا بۆ دین
بۆ پاراستنی ئەحکامی ئایین
ئەگەر ئەم کارە لای نائەمین بێ
ئەبێ ئەمینی لای (خائنین) بێ

بەچکەی خاوەن ماڵ لە برسا بمرێ
بەچکەی بەد ئەحواڵ جێگەیان بگرێ
صەد (معاذ الله) لە بیری بەد حاڵ
هەر فیکری یاران ڕووی والە کەماڵ

کەوابێ ئەصحاب (خیر الامة)ن
بۆ دین‌و دونیا خاوەن هیممەتن
بە بەرزی عیلم‌و بە بەرزی عەمەل
قەت غافڵ نەبوون تا کاتی ئەجەل
بە ماوەی چل ساڵ بە سوپایێ کەم
بە چەکی کەمتر لە ڕۆم‌و عەجەم
بە چەکی دین‌و عەزیمەو ئیخلاص
بۆ هەموو جیهان گەڕان بە (نبراس)
بوون بە کارەبای صەفای عالەمی
بوون بە بارەگای وەفای ئادەمی
عالەمیان داگرت لەم‌پەڕو لەوپەڕ
بۆ بەنی ئادەم بوون بە خێرو فەڕ
لە هەر وڵاتێ کە دائەمەزران
ئەتوت ئەمانە بۆ عالەم بران
حوکمیان یەك بوو بۆ گەورەو بچووك
خەرجیان هەڵگرت لە گران‌و سووك
(مصحف) دەستوورو مزگەوت دادگا
قەراری حاکم بە حوکمی خودا
بە ماوەی چل ساڵ ئەم کارەیان کرد
کام (فاتح) وا بوو لەگەڵ دەستوبرد
ئێمە چیمان کرد ئەوسا تا ئیستە
غەیری پاشکەوتن دەستە بە دەستە

هەر کەس زانا بێ لە واقیعی حاڵ
ئەزانێ یاران گەیینە کەماڵ
کەس ناتوانێ بێشەرمی بکا
مەگەر سا ناکەس دڵگەرمی بکا

واتە ئینسانی طەبیعەت (سافل)
دوور لە تەئریخو وەضعی (محافل)
کە وابوو ئەصحاب (خیر الامّة) بوون
بۆ دینو دونیا خاوەن هیممەت بوون

× × ×

تەرتیبی فەضل

تەرتیبی یاران بۆ فەضلو تەمکین
یەکەم خولەفای بەرزی (راشدین)
لەپاش ئەمانە باقیی (عشرە)
مەشهوورن هەموو بە (مبشّرە)

(سعد وسعید)و جا (طلحە وزبیر)
(عبدالرحمن)ی خاوەن فەضلو خەیر
ئەبو عوبەیدەی (أمین الأمّة
فاضت علیهم أنواع الرحمة)

ئەمجار ئەهلی (بدر) جا ئەهلی (أحد)
نائیل بە ڕەضای خودا تا ئەبەد
پاش ئەمان ئەهلی (بیعة الرضوان)
خودا ڕازی بێ لە هەموو ئەوان

ئەمجارە باقی ئەصحابی کیرام
(رضی الله عنهم الملك العلاّم)
طەبەقاتیشیان بە قەولی حاکم
دوازدە طەبەقەن خاوەن (معالم)

یەکەم : ئەوانەی لە شاری مەککە
ئیسلامیان وەرگرت بێ شوبهەو لەکە

دووەم : ئەصحابی (دار الندوە) بوون
هەموو دڵدارو بە (مروّە) بوون

سێیەم : موهاجیر بۆ حەبەشستان
لە دەستی (کفار) طەبیعەت پەستان

چوارەم : ئەصحابی (عقبە)ی (أولی)
عەدەدیان شەش بوو مەحبووبی مەولا

پێنجەم : ئەصحابی (عقبە)ی دووەم
عەدەدیان دوازدە طەبیعەت ئەکرەم

شەشەم : سابیقان لە (مهاجرین)
لە (قوبا) گەیین بە شای (مرسلین)

طەبەقەی حەوتەم : سوپای ئەهلی (بدر)
لەلای خوداوە خاوەن پایەو قەدر

هەشتەم : ئەصحابی هیجرەو (أذیّە)
بەینی غەزای بەدر تا (حدیبیە)

نویەمین : ئەهلی (بیعة الرضوان)
خودا ڕازی بێ لە هەموو ئەوان

دەیەم : موهاجیر بێ شوبهەو لەکە
پاش (حدیبیّە)و پێش فەتحی مەککە
یازدە : ئەوانەن لە فەتحی مەککە
ئیسلامیان وەرگرت لەسەر بەرەکە
دوازدە : منالاٚن کە حەزرەتیان دی
لە فەتحاو حەججی ویداعی هادی

× × ×

ئەصحابە ڕاوییەکان

گەلێ لە ئەصحاب لەسەر عینایەت
بوون بەخاوەنی بەهرەی ڕیوایەت
ڕیوایەتیان کرد سوننەتی ڕەسوول
لە قەولو فیعلو تەقریری مەحصوول
شەش کەس لەوانە زیاتر لە باقی
ڕیوایەتیان کرد (علی الاطلاق)
ئەووەڵ لەوانە (ابو هریرە)
عەبدوڕەحمانی سەلیلی (صخرە)
دووەم عەبدوڵلاٚی (ابن عمر) بوو
لە دینو دونیا خاوەن ثەمەر بوو
سێیەم (عائشة امّ المؤمنین)
خاوەن شەطری دین بە قەولی ئەمین
چوارەم جابیری (ابن عبدالله)
ڕیوایەی زۆر بوو لە (رسول الله)

پێنجەم (عبداللە)ی (ابن عباس) بوو
صاحیبی عیلمو حەقیقەتناس بوو
شەشەم ئەنەسی کوڕی مالیکە
لە ڕیوایەتدا (خیر السالك)ە

× × ×

خاوەن فەتواکان

بەڵام زوربەیان لە بارەی فەتوا
(ابن عباس) بوو شای ئەهلی تەقوا
(ثانی عبداللە)ی کوڕی عومەرە
جا (ابن الزبیر) خاوەن ثەمەرە
عەبدوڵلای (ابن مسعود)ی شەریف
هەرچەن عالم بوو عالمی ظەریف
بەڵام چونکی زوو وەفاتی فەرموو
لە (عبادلە)ی زۆر فەتوا نەبوو
(ابن مسعود وزید بن ثابت
ابن عباس)ی عالمی قانیت
صەحابە زۆر بوون لە ئەهلی تەقوا
(مفید) بوون بۆ ناس بە نەشری فەتوا
(مسروق) فەرموویە : عیلمی صەحابە
گەیشتە شەش کەس خاوەن نەجابە
(عمر وعلي زيد بن ثابت
ابى بن كعب) قاریئی قانیت

(عبدالله ابن مسعود)ی شەریف
هەم (أبو الدرداء) زاهیدی نەظیف
لە پاش ئەمانە ماوە بۆ دوو کەس
بۆ (علي وابن عباس)ی ئەقدەس
ڕاوی لە حەزرەت گەلێ ئەصحابن
(کثیر وقلیل) خاوەن صەوابن

× × ×

ژمارەی ئەصحابە

حەفتا هەزار کەس لە غەزای (تبوك)
ئەهلی ئیخلاص‌و جیهادی مەبرووك
چل هەزار ئەصحاب لە حەجی ویداع
ئەهلی مەناسیك (راوي بالسماع)
وەفاتی فەرموو (سید الاحباب)
لە صەدو چواردە هەزار لە ئەصحاب
لەوانەی هەموو ئەهلی سەماع بوون
لە بابی دیندا بە (اطّلاع) بوون
چواردە هەزار کەس بە جیاوازە
بە جێیان‌هێنا نوێژی جەنازە
ئەوەیە مەولاو ئەمانەن یاران
(غرّة الجبهە)ن بۆ ڕۆژگاران

× × ×

ئەووەڵ کەسێ موسوڵمان بوو لە یاران

ئەووەڵ ئینسانێ کە موسوڵمان بوو
بە عەهدی ئیمان خاوەن ئەمان بوو

لە پیاواندا بوبەکری (صدّیق)
نائیل بوو بە جاە بە فەیضی (تصدیق)

لە منداڵانا (علي = حیدر) بوو
شێری خودایی شێری خەیبەر بوو
لە مەوالیدا زەیدی موحتەرەم
لە عەبدەکاندا بلالی ئەکرەم

لە ژنان دایە خەدیجەی (علیا)
سەییدەی ئافرەت بۆ دین‌و دونیا

ئاخر ئەصحابێ کە (متوفی) بوو
داخلی ڕەوضەی (دار الصفا) بوو
(عبدالله بن عمر) لە مەککە
(متوفی) بوو لەسەر بەرەکە

لە مەدینەدا بۆ حوکمی خودا
صەحابی (جابر بن عبدالله)

هرماسی کوڕی زیادی شەریف
لەیەمامەدا گەیشتە تەشریف

(واثله بن الأسقع الامام
متوفی) بوو لە دمشقی شام

(عبدالله بن بسر) له (حمص
متوفی) بوو به فەیضی (مختص)
له فەلەسطیندا عروسی ئیسلام
(أبو أبيّ) بوو (ابن ام حرام
عبدالله بن أبي أوفی) بوو
له شاری کوفه (متوفی) بوو
(أنس بن مالك ، موصوف) به نەصره
(متوفی) بوو له شاری بەصره
ئاخر کەس له ناو بادیەی ئەعراب
سەلەمەی (ابن أکوع رفیع الجناب
عرس) به کونیەی (ابن عمیره)
ئاخر وەفاتی خاکی جەزیره
(عبدالله بن الحارث) له عەصرا
(متوفی) بوو له خاکی میصرا
(رویفع ابن ثابت)ی وریا
ئاخر ڕاحیل بوو له ئەفریقیا
(ابو طفیل)ی مەشهوور به (عامر)
له شاری مەککه ئاخری ئاخر
هەتا صەحابی مابوون له دونیا
دونیا پڕنوور بوو به ڕوتبەی عولیا
ئەوان که نەمان ئەو نووره نەما
لەگەڵ ئەرواحیان سەرکەوت بۆ سەما

× × ×

تابیعی کێن

لەپاش ناسینی مەعنای صەحابی
باشە بناسین گرۆی تابیعی
بڵێ تابیعیو تابیع لە بۆ فەرد
ئیطلاقی ئەوە جائیزەو بێ گەرد
موطڵەقی تابیع بە موطڵەق مەگرە
تابیع بە ئیحسان مەقصوودە لەگرە
(حاکم) بۆ تەعریف کردی بە کافی
سەماع یا لیقا بێ صوحبەی عورفی
یەعنی تابیعی ئینسانێ وایە
لە صەحابیوە بیبێ ڕیوایە
یا (ملاقاة)ی صەحابی بکا
هەرچەن حەدیثیش ڕیوایەت نەکا
(أبو عبدالله) ئەڵێ : تابیعین
پازدە طەبەقەن بۆ فەضڵو تەمکین

× × ×

یەکەم ئەوانە کە (مظفر)ن
بە لیقای دە کەس کە (مبشَّر)ن
بە وێنەی قەیسی (ابن أبی حازم)
ئەبو عوثمانی نەهدیی جازم
(أبو وائل وقیس بن عباد
حضین بن المنذر)ی دڵشاد

هەم ئەبو ڕەجای عەطاریدی باو
(سعيد ابن المسيب) بە ناو
بازێ کەس ئەڵێ : (سعید)وا نیە
ڕۆڵەی زەمانی گەورەی (ثانی)یە
ویلادەتی بوو لە عەهدی عومەر
نەیدی بوو عەهدی صیددیقی ئەنوەر

× × ×

طەبەقەی دووەم (مخضرم)ەکان
ئەوانە کە بوون لە هەردوو زەمان
عەهدی جاهیلیو زەمانی ئیسلام
بەڵام صوحبەتیان نەبوو بە مەرام
وێنەی (سوید)ی (بن غفلە)ی کیندی
(عمرو بن میمون) بە نیسبەت ئەودی
ئەبو عوثمانی نەهدیی نیسبەت
وەکو (عبد خیر) خاوەن مەعریفەت
(ابو مسلم)ی نیسبەت (خولاني)
(احنف بن قيس) شەخصی ڕەبانی
غەیری ئەمانەیش گەلێ مەوجوودن
لە تابیعیندا هەموو مەسعوودن

× × ×

طەبەقەی سێیەم بناسە بۆ دین
لە (أکابر)ی زومرەی تابیعین

فوقەهای سەبعەی شاری مەدینە
خوا بەشمان بدا لەو فیقهو دینە

(سعید)ی (ابن المسیّب) یەکەم
قاسمی کوڕی موحەممەد دووەم

عوروەی کوڕ زوبەیر شەخصی سێیەمین
خاریجەی کوڕ زەید شەخصی چوارەمین

(ابو سلمه بن عبدالرحمن)
جا (ابن یسار) بە ناو سولەیمان

جا (عبید الله بن عبد اللّه
ابن عتبه)یە موخلیصی خودا

(ابن المبارك شیخ النجبا)
ئەبو سەلەمە لەوان ناو نابا

دائەنێ (سالم الفقیه البَر
ابن عبدالله ، وهو ابن عمر)

ئەمانە هەموو ئەهلی حیجازن
خاوەن حەقیقەو دوور لە مەجازن

تەفصیلی هەیە باقی طەبەقات
فامی مەربووطە بە (مراجعات)

× × ×

فائیدەیەکە بیزانی چاکە
عیلم کارەبای دەروونی پاکە

ئیختیلاف هەیە لەلای (عالمین)
کێیە ئەفضەلی زومرەی تابیعین
ئەهلی مەدینە ئەڵێن : (سعید)ە
(ابن المسیّب) زاناو ڕەشیدە
کووفەیی ئەڵێن : وەیسی قەرەنی
مەحبووبی قەلبی مەولای مەدەنی
بەصرەیی ئەڵێن : حەسەنی بەصری
ئەم ذاتە گەلێ مەشهوورە قەدری

× × ×

ئەڵێ ئەبوبەکر خاوەن بەرەکات
ئەوەی سەییدە بۆ تابیعییات
یەکەمیان (حفصە) کچی سیرینە
گەورەی ژنانە لەو تابیعینە
دووەمین (عمرە بنت عبدالرحمن)
خاوەنی دینی بێ لەککەی جوان
جا (ام الدرداء صغری هجیمە)
وەیا (جهیمە) خەیلێ سەلیمە
(قال ابن الصلاح : قال ابن حنبل :
عفی عنهما الملك الأجل ـ
لیس أحدٌ أكثر فتوى
من الحسن البصري وعطا)

(عطا) له مەككەو (حسن) له بەصره
بۆ دینی ئیسلام بوون به نەصره

× × ×

ئەم (فوائد)ه وەرئەگری وریا
چرای دەروونن بۆ دینو دونیا

فەیضی ئەصحابو فەضلی تابیعین
(رضي الله عنهم أجمعين)

قەت تەواو نابن به نامەی ئێمه
بەس موحەببەتیان هەمیشه پێمه

(يحشر المرء مع من أحب)
کردوومه بۆ خۆم به ئەعلا مەطلەب

بەندەم بۆ خودای قەریبی سەمیع
غولامم لەبۆ ڕەسوولی شەفیع

دۆستی ئەصحابم لەگەڵ تابیعین
دۆستی ئیمامان له موجتەهیدین

موحیببم لەبۆ ئالی بەیتی پاك
له ماوەی ژینا تا ئەڕۆمه خاك

خادمم لەبۆ ئەولیای کامیل
هەم لەبۆ هەمو عولەمای عامیل

موخالیف لەبۆ ئەربابی بیدعەت
موافیق لەبۆ ئەصحابی سوننەت

(على ما كان رسول عليه
واصحابه الكرام لديه)

(نامی) لە فەضلی خودا راجی‌یە
داخل بێ لە ناو فیرقەی ناجیە

لەسەر تەکراری تەوحیدی خودا
لەسەر ئیمانی بە (رسول الله)

جەزای کەلیمەی طەییبەی تەوحید
(دخول الجنة بالفضل المزید)

بەم (تفاؤل)ە زۆر دڵئارامم
فەضڵی مەزیدە حوسنی خیتامم

× × ×

ئەوەی قەرار دراوە لەلای موحەددیثیندا : صەحابی عیبارەتە لە موسوڵمانێ کە حەزرەتی (محمد المصطفی – صلی الله علیه وسلم)ی چاو پێ‌کەوتبێ یا حەزرەت چاوی بەو کەوتبێ ، پیاو بێ یا ژن ، گەورە بێ یا بچووک هەرچەند منداڵی ناو بێشکەیش بێ ؛ چونکە مەبەس لە صەحابی ئەوەیە بەو پایەو شەرەفی (رؤیة وملاقاة)ە فائیز بوو بێ ، وە ئەوەی کە ئەڵێن : صەحابی ئەبێ صوحبەتی بۆ حەزرەت بوو بێ لە ماوەی ساڵێ یا زیاترداو (مجالسە)ی بوو بێ لەگەڵیا ، ئەوە عورفی عولەمای ئوصوولە ، وە لە واقیعدا ئەو نەوعە کەسانە شەرەفیان زۆرە بەڵام موحەددیثەکان مەبەستیان شەرەفی صوحبەتەو بەس •

گەیشتن بە شەرەفی صوحبەت ثابت ئەبێ بە (تواتر) وەکو صوحبەتی

گەلێ لە ئەصحابەکان ، وە یا بە شۆرەت کەمتر لە (تواتـــر) وە یا بـــە ئەخباری ئاحادە وەکو نووسراوە لە کتێبەکاندا •

بزانن کە ئەصحابی کیرام صیفەتێکی شەرەفیان هەیە عیبارەتە لەوە کە پرسیار ناکرێ لە عەدالەتیان ، واتە : یەکێ ناتوانێ (تـــردد) بکاو بپرسێ لە وەجهی عەدالەتیان ؟ لەبەر ئەوە تەعدیل کراون بە نەصصـــی کیتابو سوننەتی نەبەویو ئیجماعی ئەو موسوڵمانانە کـــە ئیعتیباریان پـــێ ئەکرێ لە ئیجماعدا ، جا نەصصی ئایەت زۆرن :

یەکەم ئایەتی (کنتم خیر أمة اخرجـت للنـاســـ) موفەســـیرەکان ئیتیفاقیان بووە کە ئەم ئایەتە لە شەئنی ئەصحابی پێغەمبـــەرا ـ صلی اللّه علیه وسلم ـ وارید بووە ، وە ئەگەر (تنازل) بکەین (جدلا) کە بۆ هەمـــوو ئوممەتی حـــەزرەتە ، ئەمجارە ئەوانیش داخڵن لـــەو کۆمەڵەی ئوممەتەدا ، وە بە موباشەرە ئەو خیطابە ڕوو لەوان ئەکا ، وە زیاتر لـــەوە ئاخری ئایەتەکە نیشانەیەك بەیان ئەکا ، وەکو : ئەمر بـــە مەعـــرووفو نەهیی لە مونکەر کە لەواندا بە ساغی هاتووەتە جێگەو برنجی (معـــروف) کە ئیمانەو ناشیرینترینی (منکرات) کە کوفرە ، ئەوان بە ئەمرو نەهیـــی موعالەجەیان کردوون •

دووەم ئایەتی (وکذلكَ جعَلناکم أمةً وسطاً لتکونـوا شُهداء علی الناس ویکون الرسول علیکم شهیدا)[1] وە ئەم ئایەتە خیطابە لەگەڵ ئـــەو کەسانەدا کـــە لـــەو ڕۆژەدا حازر بوون بۆ بە جێهێنانی ئـادابی دینـــی ئیسلام ، جا کۆمەڵێ کە خودا بیانکا بە شاهیدی کردەوەی ئادەمیـــزادو حەزرەت بکا بە شاهید لەسەر پاکی ئـــەوان ئەبێ پایـــەی عەداڵـــەتو سەربەرزیان ثابت بێ •

(١) ئایەتی ١٤٣ لە سوورەتی (البقرە) •

سێیەم ئایەتی (محمد رسول اللە والذین معه أشداء علی الکفار رحماء بینهم تراهم رکعاً سجدا یبتغون فضلا من اللە ورضوانا سیماهم في وجوههم من أثر السجود)[1] ئێستە ئەم ئایەتە شەریفە بەر لە هەموو شتێ ئیعلانی بازێ صیفاتی عالیە ئەکا بۆ ئەصحابی پێغەمبەر ـ صلی اللە علیه وسلم ـ کە هەر بۆ ئەوان لایقە ، وەکو ئەوە کە ئیمانیان ئەوەندە ساغەو بە قووەتە خاوەن شیدەتن بەسەر موخالیفانی ئیسلامداو لە بەینی خۆیاندا میهرەبانن ، وە دەربارەی عیبادەت کردن (مواظب)و خاوەن ئیستیقامەتن بە نەوعێ کە نیشانەی نووری ئیمانو عیبادەت لە ناوچاوانیاندا دیارە لەگەڵ ئەوەدا بە عیبادەتی خۆیاندا نانازنو داوای فەضلو رەحمەتو رەضا لە خودا ئەکەن • وە خودا بەمە ئیکتیفای نەکردووە باسی ئەوەی کردووە هەرچەند ئەم صیفاتە هەیە بۆیانو لە (تەورات)دا هەیە لە (ئینجیل)یشدا ئەحواڵێکی تریان هەیەو بەیانی کردووە ، وە پاش ئەمانە وەعدەی (مغفرة)و ئەجری گەورەی پێداون ، جا بە ئینصاف ئینسان تەماشای ئەم ئەوصافە بکا بۆ ئەو ئەصحابە کیرامە ، ئەزانێ ئەمانە لە ئەشرافو ئەخیاری ئوممەتی ئیسلامن ؟ چونکی بۆ هیچ طەبەقەیەك لە طەبەقاتی ئوممەتی ئیسلام ئەم جۆرە تەعریفە نەکراوەو وەعدەیشی بۆ (مغفرة)و رەضای لەوان حەقەو موافیقی واقیعو (نفس الامر)ەو ئەو ذاتانە ئەجری عەظیمو پایەی بەرزیان هەیە لەلای خودای تەعالا لە دونیاو قیامەتدا ـ رضي اللە عنهم اجمعین ـ •

چوارەم ئایەتی (لقد رضي اللە عن المؤمنین اذ یبایعونك تحت الشجرة)[2] ئەم ئایەتە نازڵ بوو لە شەئنی ئەوانەدا کە (بیعة)یان کرد بە

---

(١) ئایەتی ئاخری سوورەتی (الفتح) •

(٢) سوورەتی (الفتح/١٨) •

حەزرەت ـ صلی اللّە علیە وسلم ـ و ژمارەیان لە هەزارو چوار صەد بوو ، ئەو کاتەدا قورەیشەکان مەنعی حەزرەتیان کرد لە چوونە ناو شاری مەککە بۆ بە جێهێنانی عەمرە ، وە لە کاتی (بیعة)ەکەدا لەبەر ئەوە کە عوثمانی کوڕی عەففان چوبوو بۆ شاری مەککە دەستی خۆی دانا لە ناو دەستی خۆیدا بە ئیعتباری ئەوە دەستێکی دەستی خۆیەتیو ئەمو دەستەکەی دەستی عوثمانە ، تەماشای ئەو سوێندە بکەن کە خودا دەری بڕیوە لەسەر ڕەزامەندی خۆی لەو کۆمەڵە ئەصحابە ، وە تەماشای ئەو وەعدە بە نەصرەتو غەنیمەتە بکەن بۆیانو خودا جێبەجێی کرد بە ماوەیەکی کەم •

پێنجەم ئایەتی (والسابقون الاولون من المهاجرین والانصار الذین اتبعوهم باحسان رضي اللّه عنهم ورضوا عنه واعد لهم جنات تجري تحتها الانهار خالدین فیها ابدا ذلك الفوز العظیم[1]) هەر موسوڵمانێ کە فامو ئیمانو ئینصافی بێو تەماشای ئەم نەصصە جوانە بکا لە شەئنی ئەمو کۆمەڵە موهاجیرینو ئەنصارەو پەیڕەوەکانیاندا بە دڵ تەصدیقو باوەڕ ئەکا بەوە کە هیچ کەس لە موسوڵمانان ناگاتە پایەی ئەوان ، وە ئەوان لە هەموو کەسێ لە ئوممەتدا پایە بەرزترن •

وە بۆ تەحقیقی صیفەتی (سابقین) لە موهاجیریندا ئیتیفاق هەیە لەسەر ئەوە هەر موسوڵمانێ لە پێش تەحویلی قیبلە لە (بیت المقدس)ەوە بۆلای (کعبە)ی شەریفە هیجرەتی کردبێ بۆ مەدینەی مونەووەرە ئەوە لە (سابقین)ە وە ئەو قسەیە لەپاش ساڵێکو شەش مانگ لە هیجرەت هاتە جێگە • وە بەعضێ ئەفەرموون : ئەهلی غەزای بەدرە • وە بازێ

---

(١) سوورەتی (التوبة/١٠٠) •

ئەڵێن : ئەهلی (بیعة الرضوان)ە وە (سابقین) لە ئەنصار ئەهلی (عقبە)ی یەکەم‌و دووەم‌و سێیەمە بە ئیضافەی ئەوانە کـە لـە ئەووەڵی وصوولی حـەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ بە مەدینـەی مونەووەرە یارمەتی‌و خزمەتیان کرد هەتا دامەزراو مزگەوتی کردەوە ، وە جوملەی (والذیـن اتبعوهم باحسان) شامیل دێ بۆ ماباقی موهاجیرین‌و ئەنصارو بۆ طەبەقەی تابیعین لەپاش صەحابە ، وەکو لە کتێبە تەفسیرەکاندا نووسراوە •

وە دەلیل لە حەدیثی شەریفدا گەلێکە (من جملە) حەدیثی ئەبـــو سەعید کە بوخاری لە (فضائل الصحابە)دا ڕیوایەتی ئەکـــا حـــەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ فەرمووی : (لا تسبّوا اصحابي فوالذي نفسـي بیده لو ان احدکم انفق مثل احد ذهبا ما ادرك مد احدهم ولا نصیفه) دیارە زیادی ئەجری صەرفی مشتێ لە لایەنی یەکێ لەوانـەوە لەسـەر ئەجری صەرفی میقداری کێوی (أحد) لە ئاڵتـون لەبەر ئەوەیە کە ئیمانی ئەصحابەکان بـە هێزترە لە ئیمانی غـەیری ئـەوان ، چـونکی ئەجری عەمەل بە قەد ئیخلاص‌و هێزی ئیخلاص تابیعی هێزی ئیمانە •

وە بە دەلیلی عەقلی هەر عاقڵێ تەماشای کردەوەی ئەصحابان بکـــا شوبهەی نامێنێ لە پایە‌و مەقامیاندا :

یەکەم قبووڵی ئازارو زەحمەت لەســـەر ئیسلام لە ئـــەووەڵـــی ئیسلامەوە ، وە هیجرەت‌کردنی بازێکیان بـۆ حـەبەشـــــتان دوو جارو هاتنەوەیان بۆ حیجاز •

دووەم ئەوە کە کافرەکان دەریان‌کردن لە نیشتمان‌و جێگەو ڕێگەی خۆیان‌و کۆچیان کرد بۆ مەدینەی مونەووەرە‌و قبـووڵــی غوربـــەت‌و زەحمەتیان کرد •

سێیەم ڕۆحی خۆیان صەرف کرد لە جیهاددا بۆ بەرزکـــردنەوەی دینی ئیسلام‌و دینی ئیسلامیان گەیاند بە عالەمی مەشریق‌و مەغریب •

چوارەم یەکەم سەرۆکیان ئەبو بەکری صیدیق - رضی الله عنه -
لەپاش وەفاتی حەزرەت کە قەبایل (مرتد) بوونەوەو مەنعـــی حقووقیان
کرد ڕامی کردن‌و فیتنەی (مسلیمة الکذاب)ی کوژاندەوە کـە ویستی
دینی ئیسلام بەرباد بکا ٠ وە قورئانی کەریمی گردکـردەوە ئایەت بـە
ئایەت‌و سوورەت بە سوورەت ٠ دووەم سەرۆکیـان عومەری کـوڕی
خەططاب - رضي الله عنه - فەتحی (جزيرة العـــرب)و شام‌و میصـــرو
ئێرانی تەواو کرد ، بە نەوعێ ئەگـەر ئەو (فتوحات)ە لـەو چەرخـــەدا
نەکرایە ئیسلام دانەئەمەزرا ٠ وە سەرۆکی سـێیەم عوثمانـــی کـــوڕی
عەففان - رضی الله عنه - بێجگە لەوە دوو جار بە هۆی صەرفـــی دارایی
خۆیەوە لە بەندی بیری (رومە) بۆ موسوڵمانەکان‌و صەرفـی ماڵ لـــە
سوپای (جيش العسرة)دا کە حەزرەت - صلى الله عليه وسلم - فەرمووی
(اشترى الجنة مرتين عثمان بن عفـــان) وە بێجگـنـە لەوە ئەوەنـــدە
موحتەرەم بووە لەلای حەزرەت کە یەك لـە دوای یەك کچی خۆی لـــێ
مارە کردووە ، ئەو ذاتە هات هەموو موسوڵمانانی لەسەر یـەك لەهجـە
قیرائەتی قورئان گردکردەوەو شەش نوسخە قورئانی لەسەر لەهجـــەی
قورەیش نووسیەوە بە ئیهتیمام‌و لوجنـەی بۆ ئـــەم کارە دامەزرانـــدو
حەزرەتی عەلی (كرم الله وجهه) یەکێ بوو لەو لوجنەیە ٠ وە ئەگـــەر
عوثمان ئەم خزمەتەی نەکردایە هەر لە صەدری ئیسلامەوە مەخلووقـی
موسوڵمانان لە خوێندنەوەی قورئاندا ئیختیلاف‌و پەرێشانـــی ئەکەوتـــە
ناویان ٠ خوڵاصە ئەم ذاتە گەورە مەقاماتە بەم ئەعمالە مەردانانە ئیسلامیان
پاراست‌و پایەی دەوامیان بۆ داناو حەزرەتی عەلی (كرم الله وجهه) لـــە
هەموو ئەم فرمانە مەردانانەدا (معاون) یارمەتیدەرو (ناصر) یـان بـووە
هەتا ئیسلام شەخصیـەتی دامەزرا - والحمد لله - وە سەرۆکـی چوارەم

حەزرەتی عەلی (کرم الله وجهه) لەپاش وەفاتی حـــەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ و چەند ڕۆژێ دڵپەرێشانی لە (متوفی)بوونـــی ئەو هاتـــە مەیدانەوە بۆ ئیطاعەو فەرمانبەرداری یەکەم خـــەلیفە ، وە لـــە قیتالی ئەعراب و (مسیلمة الکذاب)و باقی موهیمماتدا ئەوەی کە لە ئیمکاندابـــێ موناصەرەو موساعەدەی کردو بەشی خۆی لە (غنائم)ی (واقعـة یمامـــە) یەکێ لەوانە جاریەی (حنفیة) بوو کە بوو بە (أم الولد)و موحەممەدی لێ (تولد) بووە کە ئەعلەمی عولەمای ئال بووە ئیللا (ابن عباس ـ رضی الله عنهم ـ) وە لەزەمانی خەلیفەی دووەم (عمر بن الخطاب) بـــە هەمـــوو نەوعێ موافەقەو موانەسەی نیشانداو (أم کلثوم)ی کچـــی خـــۆی بۆ مارەکرد ، وە لە موهیمماتی ڕاوێژدا حاضر بوو ، وە پاشـــی وەفاتـــی عومەر (بالذات) ئیمامی عەلی خۆی یەکـــێ لە ئەهلـــی (شوری) کـــە ئیختیاری (عثمان بن عفان)کراو تەبریکی کـــردو ئیطاعەی کـــردو لـــە ڕاوێژدا بوو ، وە لە جەمعی قورئاندا حازر بوو ، وە ئەو قورئانەی لەلای بوو تەسلیمی لوجنەی کرد ، وە لە عەصری خەلافەتی خۆیدا ئەوەی کە لە ئیمکاندا بوو لە خـــزمەتی دینـــی ئیســـلام جێبەجێی کـــردو هـــەموو خـــولەفا لـــە یـــەك ڕازی بـــوونو دوعـــای خێریان بـــۆ یـــەك ئەکـــرد (رضوان الله تعالی علیهم اجمعین) وە لە پاش ئیستیشـــهادی خەلیفـــەی چوارەم وەکو خەلیفەی سێیەمو دووەم بە ئیتیفاقی حاضریان حەزرەتـــی حەسەن ـ رضی الله عنه ـ ئیستیخلاف کراو شەش مانگ لەســـەر پایەی خەلافەت بوو ، جـا بە ئیختیاری خـــۆی تەنازولی کـــرد ، لەبەر ئـــەوە موشاغەبە لە ناو موسوڵماناندا دەوام نەکا ، وە لەسەر تەطبیقی فەرموودەی حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ (ان ابنی هذا سید ویصلح الله بـــە بین فئتین عظیمتین من المسلمین ـ رضی الله عنهم اجمعین ـ) .

وە تەرتیبی فەضل لە بەینی خۆیاندا وەهایە کە (عشرة المبشرة) لـــە

باقی ئەصحابە گەورەترن و تەرتیبی خۆیان بە تەرتیبی خەلافـــەت قەرار دراوە ، ئەمجارە ئەصحابی بەدر ، ئەمجار ئەصحابی (أحد) جا ئەصحابی (بیعة الرضوان) جا باقی ئەصحابەکان - رضی الله عنهم -

وە طەبەقاتیان دوازدەن : یەکەم : ئەوانە نە ئەووەڵەو لە مەککـەی موکەڕەمەدا موسوڵمان بوون • دووەم : ئەصحابی (دار الندوة) • سێیەم موهاجیرینی حەبەشستان • چوارەم : ئەصحابی عەقەبـــەی یەکـــەم • پێنجەم : ئەصحابی عەقەبەی دووەم • شەشەم : سابیقین لە موهاجیرین • حەوتەم ئەهلی بەدر • هەشتەم : ئەوانە کە لە بەینـــی غەزای بـــەدرو حادیثەی (حدیبیة)دا هیجرەتیان کرد بۆ مەککەی موکەڕەمە • نۆیـەم ئەهلی (بیعة الرضوان) • دەیەم • ئەوانە لە بەینی (حدیبیـە)و فەتحـــی مەککەدا هیجرەتیان کرد • یازدەیەم : ئەوانە کە لە فەتحـی مەککـــەدا موسوڵمان بوون • دوازدەیەم : ئەو منداڵانە کە لە چـەرخی فەتحـــی مەککەو زەمانی (حجة الوداع)دا بە خزمەتی حەزرەت - صلی الله علیـە وسلم - گەیشتن - خودا ڕازی بێ لە هەموو ئەوانەو لە ئێمەیش لەبـەر شەرەفی ئەوان - وە ئەووەلی موسوڵمان لە پیاوانـی ئازاددا (ابـو بکـر الصدیق)و لە پیاوانی مەوالی زەیدی کوڕی حاریثەو لە (عبید)دا بیلالـی حەبەشی و لە منداڵاندا (علي بن ابی طالب)و لە زناندا (ام المؤمنین = خدیجة بنت خویلد) حەرەمی حەزرەت - صلی الله علیه وسـلم - وە ئاخـــری ئەصحابی کیرام لە وەفاتدا (علي الاطلاق) نیســـبەت بە هەموو شـــوێن (ابو الطفیل عامر بن واثلة الثقفی) کە لە شاری مەککەدا لە ساڵی صـەدی هیجریدا (متوفی) بـــووە ، وەکو موســـلیم لە صەحیحـــی خۆیـــدا فەرموویەتی[1] • وە لە مەدینەی مونەووەرەدا (سهل بن سعد الانصاری)

(١) - وە (ابن الصلاح) ئەفەرموێت : ئاخر (متوفی) لە مەککەدا (عبدالله بن عمر) بووە •

بوو که له سالی نەوەدوو یەکی هیجریدا (متوفی) بووە • وە له کووفەدا (عبدالله بن أبی اوفی) کـه له سالی هەشتاو شەشـدا (متوفی) بووە وە لـه شاری بەصرەدا (أنس بـن مالـك) بووە کـه لـه سالـی نەوەدو سێدا وەفاتی کردووە • وە له شاری شامدا (عبدالله بن بسر)ی مازنی بووە که له سالی هەشتاو هەشتدا (وقیل :) له سالی نەوەدو شەشدا (متوفی) بووە • وە ئەم ذاتە ئاخر کەسێکە وەفاتی کردووە لەوانە کـە بەرەو هەرددرو قیبلەکان نوێژیان کردووە • وە بازێ کەس ئەڵێن : ئاخر کەسێ کە وەفاتی کردووە له شامدا (واثلة بن الاسقع) بـووە ، وە لـە دیمشقدا (متوفی) بووە بازێ ئەڵێ : له (بیت المقدس)دا وە بازێ ئەڵـێ له شاری (حمص)دا له سالی هەشتاو پێنجدا • وە ئاخریان له (جزیرە)دا (عرس بن عمیرة الکندی) بووە • وە ئاخریان له فەلەسطیندا (أبـو ابی عبدالله بن حرام) بووە ڕەبیبی (عبادە بن الصامت) • وە ئاخریان له میصردا (عبدالله بن الحارث بن الجزء الزبیدي) که له سالی هـەشتاو شەشـدا (متوفی) بووە • وە ئاخریان له شاری (برقە ، رویفع بن ثابت الانصاری) بووە • وە بازێ ئەڵێ : له ئەفریقیەدا (متوفی) بووە • وە ئاخـریان لـە یەمامەدا (هرماس بن زیاد الباهلي) بووە له سالی صەدی هیجری یا صەدو دووی هیجریدا وە ئاخریان له بادیەدا (سلمە بن أکـوع) بووە لـە سالی حەفتاو چوار (متوفی) بووە • وە ئاخریان له خۆراساندا (بریدة بن الحصب) بووە • وە ئاخریان له سجستاندا (عداء بن خالد بن هوذە) بووە • وە ئاخـریان له ئەصفەهـاندا (نابغـة الجعـدی) بووە • وە ئاخـریان له شاری سەمەرقەندا (فضل بن عباس) بووە ، وە ئەڵێن : (قثم بن عباس) بووە • وە له شاری واسیط لـە عێراقـدا (لُبَّي) بووە لەسـەر وەزنی (قصي) وە ئاخری (متوفی) له بەدری‌یەکاندا له موهاجیریـن (سعد بـن ابی وقاص) ئاخری عەشەرەی موبەششەرە بووە له وەفاتـدا • وە لـە

ئەنصاری یەکان (أبو اسید مالك بن ربیعة الساعدي) وە یا (ابـو الیســـر کعب بن عمر) وە ئاخری ئەزواجی حەزرەت ـ صلی الله علیـه وسلم ـ (میمونة ، وقیل : أم سلمة) بووە (ـ رضـی الله عنهمـــا ـ وعن باقـــي الصحابة أجمعین) •

ئەهلی ڕیوایەت لە صەحابە

ڕیوایەت کراوە لە ئەبو زەرعەی ڕازی کە پرسیاری لێ‌کرا لـــە عەدەدی ئەوانە ڕیوایەتیان کردووە لە حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ ئەویش فەرمووی : کێ ئەتوانێ ضەبطی ئەوە بکا حاضری خزمەتـــی حەزرەت بووە ، لە غەزوەی (تبوك) حەفتا هەزار کەســـس ، وە لە (حجة الوداع)دا چل هەزار کەس ، وە کاتێ کە حـەزرەت ـ صلی الله علیـــه وسلم ـ موتەوەففا بووە عەدەدی صەدو چواردە هەزار صەحابی مەوجوود بوون‌و چواردە هەزار کەس لە صەحابی ڕیوایەتیـــان کـــردووە لـــە حەزرەتەوەو کەلامیان لێ‌بیستووە ، جا وتیان : (یا أبا زرعه) ئەوانە لـــە کوێ بوون ؟ فەرمووی : ئەهلی مەدینەو مەککەو مابەینـــی ئـــەوان‌و ئەعراب‌و ئـــەوانە کە حازری (حجة الوداع) بوون •

ڕیوایەت کراوە لە ئیمام (احمد بن حنبـل ـ رضـــی الله عنـــه ـ) فەرموویەتی : شەش کەس لە ئەصحابی حەزرەت ـ صلی الله علیه وسلم ـ ڕیوایەتی حەدیثیان زۆر کردووە لێیەوەو عومریشیان زۆر بووە : (أبـو هریرة ، وعبدالله بن عمر وعائشة وجابر بن عبدالله وابن عباس وأنـس ـ رضی الله تعالی عنهم ـ) وە ئەبو هورەیرە لە هەمـــوو ڕەفیقەکانـــی ڕیوایەتی زیاتر بووە ، پێنج هەزار حەدیث‌و سێ صەدو حەفتاو چـــوار حەدیثی ڕیوایەت کردووە • (شیخان = مسلم وبخاري) بە ئیتیفاق سێ صەدو بیست‌و پێنج حەدیثیان لێ‌ڕیوایەت کردووە • وە بوخاری بە تەنیا

نەوەدو سێ حەدیثی لێ ڕیوایەت کردووە • وە موسلیم بە جیا صەدو هەشتاو نۆ حەدیثی لێ ڕیوایەت کردووە ، وە زیاتر لە هەشتصەد کەس ڕیوایەتی حەدیثیان لێ کردووەو لە هەموو صەحابەکان حافیظتر بووە واتە شتی لەبەر نەچووەتەوە ، ڕیوایەت کراوە لە صەحیحدا لە خۆیەوە ئەڵێ : عەرزی حەزرەتم کرد ، وتم : (یا رسول اللّٰہ) من حەدیثی زۆر لە تۆ ئەبیسمو لە دوایدا لە بیرم ئەچنەوە ، ئەویش فەرمووی : بەرماڵەکەت ڕابخەو منیش رامخستو حەزرەت بە دەستی خۆی دوو لەوێنچی تێ کرد ، فەرمووی : بیپێچەرەوە ، منیش پێچامەوە ، ئیتر پاش ئەمە حەدیثێ بیستوومە لە بیرم نەچووەتەوە •

وە لە (مستدرك)دا ڕیوایەت ئەکا لە (زید بن ثابت)ەوە ئەڵێ : منو ئەبو هورەیرەو پیاوێکی تر لە خزمەتی حەزرەتدا بووین ، فەرمووی : دۆعا بکەن ، جا منو ڕەفیقەکەم دۆعامان کردو حەزرەت ئامینی ئەکرد ، جا ئەبو هورەیرە دۆعای کردو فەرمووی : (اللهم انی اسألك مثل ما سألك صاحباي ، واسألك علما لاینسی ، فأمن النبي - صلی الله علیه وسلم -) ئێمەیش وتمان : (یارسول الله) ئێمەیش ئەوە داوا ئەکەینو تۆیش ئامینمان بۆ بکە ، فەرمووی : سبقكما الغلام الدوسی) •

وە ئەوەی بازێ (ملل) وتوویانە لە تانەدان لە ڕیوایەتی ئەبو هورەیرە ئەوە مەردوودە بەوەی (ابن عساكر) لە تەئریخەکەیداو (ابن كثير) لە بیدایەداو (عبدالعزیزی) بوخاری لە (کشف الاسرار)داو سەرخسی لە (أصول)دا فەرموویانە :

ئەم ذاتە دەوری سێ قەول هەیە لە ناوی خۆیو باوکیا ، یەکێ لەوانە ئەمەیە : ناوی خۆی (عبدالرحمن)ە ناوی باوکی (صخر)ەو لە ساڵی

شەشی هیجریدا لەگەڵ خاڵۆیدا (طفیل الدوسی) واریـــدی مـــەدینەی مونەووەرە بوون و لەو کاتەدا حەزرەت ـ صلی الله علیـــه وسلم ـ لـــە شەڕی خەیبەردا بوو ، وە ناوی قەدیمی خۆی (عبدالشمســـــ) بـــووە ، حەزرەت ناوی گۆڕیوە بە (عبدالرحمن) و کونیـــەی پێـداوە بە ئەبـــو هورەیرە ـ رضی الله عنه ـ وە لە ساڵی پەنجـــاو نۆدا لە (عقیـــق)دا[1] موتەوەففا بووە ، واقیدی ئەڵێ : نوێژی جەنازەی عائیشەی کرد لە ساڵی پەنجاو هەشتداو نوێژی جەنازەی (أم سلمە)ی کرد لە پەنجـاو نـــۆی هیجریدا ، جا خۆشی موتەوەففابوو ـ رضی الله تعالی عنه ـ •

وە لەپاش ئەبو هورەیرە ئەکثەریان لە ڕیوایەتدا (عبداللە بن عمر) بووە کە ڕیوایەتی دوو هەزارو شەش صەدو سێ حەدیثـی کـــردووەو لە مەککەدا لە دەوری صەدی هیجریدا (متوفی) بووە •

وە لەپاش (ابن عمر) ئەکثەریان لە ڕیوایەتدا (عبداللە بن عباســـ) بووە کە هەزارو شەش صەدو شەصت حەدیثی ڕیوایەت کردووەو لـــە ساڵی شەصت و هەشتدا لە شاری (طائف)دا موتەوەففا بووە لە تـــەمەنـــی حەفتاو یەک ساڵیدا •

وە لەپاش (ابن عباس) ئەکثەر لە ڕیوایەتـــدا (جابـــر بن عبداللە) بووە کە ڕیوایەتی هەزارو پێنج صەدو چل حەدیثی کردووە ، وەفاتـــی (جابر) لە مەدینەی مونەووەرەدا لە ساڵی حەفتاو چواری کۆچیـدا بوو ، وە بازێ فەرموویانە : کە (جابر) ئاخر کەسێ بووە لـــە ئەصحاب لـــە مەدینەی مونەووەرەدا (متوفی) بووە • وە بازێ ئەڵێن : ئاخـر کەســـ (سهل بن سعد) بووە •

(١) (عقیق) ئاوەدانی‌یەکە لەبەینی مەدینـــەو مەککـــەدا ، جا لەپاشـــ وەفاتەکەی هێنایانەوە بۆ مەدینەی مونەووەرەو دفن کرا •

وە لە (تدريب الراوي)دا تەئليفی (جلال‌الدين السيوطی ـ رحمە الله تعالی ـ) هەیە کە (انس بن مالك ـ رضی الله عنە ـ) دوو هەزارو صەدو هەشتاو شەش حەدیثی ڕیوایەت کردووە •

وە (ام المؤمنين = عائشة ـ رضی الله تعالی عنها) دوو هەزارو دووصەدو دە حەدیثی ڕیوایەت کردووە •

وە لە ناو صەحابەدا غەیری ئەوانەی باسمان کردن کەس نیە کە حەدیثی ڕیوایەت کراوی لە هەزار حەدیث زیاتر بێ ئیللا (ابو سعید الخدري ـ رضی الله عنە ـ) کە هەزارو صەدو حەفتا حەدیثی ڕیوایەت کردووە ـ رضی الله عنهم اجمعين ـ • وە ئیمامی (احمد بن حنبل) فەرموویەتی : کەس نەبووە لە ئەصحابەدا کە ڕیوایەتی فەتاوای ێ کرابێ وەکو (ابن عباس ـ رضی الله عنهما ـ) •

وە بزانن (عبادلە) لە ئەصحابدا چوار کەسن : (عبدالله بن عباس ، وعبدالله بن عمر ، وعبدالله بن الزبير ، وعبداللّه بن عمرو بن العاص ـ رضی الله عنهم ـ) وە (عبدالله بن مسعود) لە عەبادیلە نیە ؛ چونکی ئەو زوو وەفاتی کرد لە پێش ئەم چوار کەسەدا ، وە ئەم ذاتانە مانەوەو علمیان بڵاوکردەوە • ڕیوایەت کراوە لە عەلی کوڕی عەبدوڵڵای مەدینی‌یەوە کە لە ناو ئەصحابی پێغەمبەردا ـ صلی الله علیه وسلم ـ کەس نەبووە کە موسوڵمانان لە فیقهدا بین بە پەیڕەویان وەکو سێ کەس (عبدالله بن مسعود ، وزيد بن ثابت ، وابن عباس) خودایان لێ‌ڕازی بێ ، وە ڕیوایەت کراوە لە (مسروق)ەوە کە علمی ئەصحابی پێغەمبەر ـ صلی الله علیه وسلم ـ هاتە سەر شەش کەس : (عمر بن الخطاب ، وعلي بن ابي طالب ، وابي بن كعب ، وزيد بن ثابت ، وابو الدرداء ، وعبدالله ابن مسعود) وە لە ئەنجامدا هاتەوە سەر دوو کەس : (علي ،

وعبدالله بن مسعود – رضي الله عنهم –) •

وه حەزرەت – صلى الله عليه وسلم – حەفتا هەزار صەحابی لە خزمەتیا بوون لە غەزای (تبوك)دا ، وە چل هەزار کەس لە (حجة الوداع)دا لە خزمەتیا بوون ، وە کاتێ وەفاتی کرد صەدو چواردە هەزار صەحابی لێ بەجێماوەو چواردە هەزار کەس بە یەکە یەکە نوێژی جەنازەیان کردووەو ئەمانە خاوەن ڕیوایەت بوون لە حەزرەتەوە – صلى الله عليه وسلم – وە ماواو مەڵبەندیان مەدینەی مونەووەرەو مەککەی موکەڕەمەو مابەینی ئەوانو باقی ئەعرابی قەبیلەکان بوون – خودایان لێ ڕازی بێ •

تابیعین خودایان لێ ڕازی بێ

تابیعی لە عورفی موحەددیثیندا کەسێکە گەیشتبێ بە یەکێ لە ئەصحابی پێغەمبەر – صلى الله عليه وسلم – ئەگەرچی ڕیوایەتی لێ نەکردبێو زۆر صوحبەتی نەکردبێ ، ئەمانە زاناکان ئەڵێن پازدە طەبەقەن ، ئێمە سێ طەبەقەیان باس ئەکەین : یەکەم : ئەوانە کە گەیشتبن بە عەشەرەی موبەششەرە ، وەکو : (قيس بن أبي حازم ، وأبو عثمان النهدي ، وابو وائل ، وقيس بن عباد ، وحضين بن المنذر ، وابو رجاء العطاردي) دووەم : ئەوانەن (مخضرم) بوون ، واتە زەمانی جاهیلییەتو ئیسلامیان دیوە ، وەکو (سويد بن غفلة الكندي ، وعمرو بن ميمون الاودي ، وابو عثمان النهدي ، وعبد خير ، وابو مسلم الخولاني ، وأحنف بن قيس) سێیەم : فوقەهای سەبعەی شاری مەدینەی مونەووەرە ، وەکو (سعيد بن المسيّب ، وقاسم بن محمد بن ابي بكر ، وعروة بن الزبير ، وخارجة بن زيد ، وابو سلمه بن عبدالرحمن ، وسليمان بن يسار ، وعبيد الله بن عبدالله) بەڵام (ابن المبارك) لەباتی (ابو سلمه) سالمی کوڕی عەبدوڵڵای کوڕی عومەر حسێب ئەکا •

زاناکان ئیختیلافیان هەیە لە گەورەترینی تابیعین - رضی الله عنهم اجمعین - ئەهلی مەدینەی مونەووەرە ئەڵێن : (سعید بن المسیب) ە ، وە ئەهلی کووفە ئەڵێن : وەیسی قەرەنییەو ئەهلی بەصرە ئەڵێن : حەسەنی بەصرییە • وە (سیدة التابعیات) یەکەمیان (حفصة بنت سیرین) دووەم (عمره بنت عبدالرحمن) سێیەمیان (أم الدرداء الصغری) کە ناوی (جهیمه) یا (هجیمه) بووە - رضی الله عن الجمیع - •

(ابن الصلاح) ئەفەرموێت : (امام احمد بن حنبل) فەرموویەتی : کەس نەبووە لە تابیعیندا فەتاوای زۆرتر بووبێ لە عەطا لە شاری مەککەداو لە حەسەنی بەصری لە بەصرەدا •

ئەمانە باسمان کردن فەوائیدی بە قیمەتن وەریانبگرن • وە طەبەقەی تابیعین ئەهلی قەرنی دووەمن لەو سێ قەرنە کە حەزرەت - صلی الله علیه وسلم - شەهادەتی داوە لەسەر مەقامیان بە فەرموودەی : (خیر القرون قرنی ثم الذین یلونهم ثم الذین یلونهم • الحدیث) وە پێویستە باوەڕمان وابێ لە ئەدواری ئیسلامدا هەر قەرنێ نزیکتر بێ لە قەرنی حەزرەت - صلی الله علیه وسلم - ئەوە شەرەفی لەقەرنی دوایی زیاترە - رضی الله تعالی عن الصحابة والتابعین وعمن تبعهم باحسان الی یوم الدین •

بەیانی مەعانی عەدالەت

شاگردی نەجیب طالبی علووم
هەر عیلمە مایەی ڕزگاری مەعلووم

نافیعەو دافیع لەبۆ مەلالەت
فامی مەعانی لەفظی عەدالەت

یەکەم موقابیل بۆ ظوڵمو جەورە
وەهایە یاسای سەرداری گەورە
بەم مەعنا ئەڵێ سوڵطانی عادڵ
یانی بێجەورەو سالمەو عاقڵ
دووەم موقابیل بۆ فیسقو عیصیان
ئەمەیش دێتەجێ بە تەقوای ئینسان
سێیەم بە مەعنای عیصمەت لە تاوان
بۆ فریشتەیەو بۆ ئەنبیاکان
لەسەر ئەم مەعنا تاوان مەحالە
عەقلی یا عادی جێگەی مەقالە
چوارەم مەحفوظ بوون لە تاوانباری
لەبۆ ئەولیا جائیزەو جاری
قەراردراوە بە یاسای صەواب
ئەم مەعنا بەرزە بۆ زومرەی ئەصحاب
نە مەعصوومی‌یە وەکو ئەنبیا
نە موجریمی‌یە وەکو ئەشقیا
ئەگەر بەقەدەر گوناحێ بکا
لەسەر هێزی دڵ تەوبەی لێ ئەکا
ئەم مەعناتانێ بە قەولی فحوول
(أصحاب الرسول كلهم عدول)
نابێ بە ڕەخنە جیدالو قیتال
چون ئیجتیهاد بوو نەك هەوای (قتال)
ئەوەی بە یاسای ئیسلامی بڕوا
لەسەر ئیجتیهاد دەربکا فەتوا

موصیبو موخطی هەردوو مەئجوورن
لە تاوانباریو مەعصیەت دوورن
پێنجەمین لەلای ئەهلی دیرایە
دووری‌یە لە درۆ (عند الرواية)
بەم مەفهوومیشە ئەصحابی ڕەسوول
دوور بوون لە درۆی بێ‌سوودو مەحصوول
ئەوەی ڕۆحی خۆی کردە قوربانی
قەت درۆ ناکا لەسەر سوڵطانی
جا چڵکی عەناد لابەن لەسەر چاو
چاوتان بشۆرن بە دوو کاسە ئاو
یەکەمیان ئەنای خالقی عەللام
دووەم خزمەتیان بۆ دینی ئیسلام
نە ئەنای خودا ئەشێ بۆ (كذاب)
نە جیهاد لە بۆ تەبلیغی کیتاب
چاو کە ئەو شێوە بینێ لە بۆ دڵ
دڵ ئەشنێتەوە وەکو پەڕەی گوڵ

لەمەوپێش وتمان یارانی حەزرەت - صلى الله عليه وسلم - هەموو عادڵن ، جا بۆ ئەوە کە شاگردەکان بگەن بە حەقیقەت ، پێویستە مەعانی عەدالەت بەیان بکەین ، بزانن : عەداڵەت بە چەند مەعنا ئیطلاق ئەکرێ یەکەم : بە مەعنای موقابیل بۆ ستەمکردن ، وەکو ئەڵێ : پادشای عادڵ یانی ستەم ناکا ، دووەم : بە مەعنای موقابیل بۆ فیسقو عیصیان ، ئەڵێ : فلان عادڵە یانی فیسقو مەعصیەتی نیە • سێیەم : بە مەعنای عیصمەت لە تاوان وەکو بۆ مەلائیکەو پێغەمبەرەکان هەیە ، کە مەلائیکە مەعصوومنو

قەت گوناه ناکەن‌و پێغەمبەرەکانیش مەعصوومن لە تاوانکاری بە مەعنای موخالەفەکردن بۆ شەرعی خودایی • ئەم سێ مەعنایە مەقصوود نین لـە نیسبەتی عەدالەت بۆلای ئەصحابی حەزرەت ـ صلی اللّه علیه وسلم ـ •

چوارەم عـەدالەت بە مەعنای مەحفـووظی‌و پارێزراوی‌یە لە گـوناه بە لوطف‌و میهرەبانی خودا نەك لەبەر مەلەکـەی عیصمەت ، لەبەر ئـەم مەعنا قابیلە صەحابی گوناح بکاو لەپاش گوناحەکە تەوبەی لێ ئەکاە پێنجەم بە مەعنای ئیحترازە لە درۆکردن بە زمانی حەزرەتەوەو ئەم دوو مەعنایە ئیعتیبار ئەکرێن بۆ ئەصحابی حەزرەت ـ صلی اللّه علیه وسلم ـ لە واقیعدا قابیلە یەکێ لەوان گوناحێ بکاو تەوبەی لێ بکا ، هەروا هەموو ئەصحابی‌حەزرەت دووری ئەکەن لە درۆکردن لەسەر حەزرەت ـ صلی اللّه علیه وسلم ـ ، چونکی بە عادەت مەحالە ئینسانێ خۆی بکا بە قوربانی لە ڕێگەی دینی حەزرەتدا (مع انّه) درۆی بە دەمەوە بکا ، وە ئەگەر ئەم عەدالەتە بۆ ئەوان ثابت نەبێ لازم ئەکا کە ئەو دینە گەیشتووە بـە ئێمە بە درۆو ساختە هاتبێ (وتعالی اللّه عن اهمال دینه القویم) •

وە ئەو ئاشوبە کە لە ناو ئەصحابدا دەرکەوت نابێ بـە ڕەخنـە لەسەر ئەم مەعنای عەدالەتە ، چونکی ئـەو ئاشوبە لەسـەر ڕووناکـی ئیجتیهاد بوو ، وە موجتەهید هەرچەن بە هەڵەیشا بـڕوا هـەر لەسەر ئیجتیهادەکەی مەئجوورە ، مادام لەسەر یاسای دینە •

سوپاس‌و ستایش بۆ پەروەردگار لەسەر نیعمەتی تەوفیق لەسەر ڕیسالەی (ڕێگەی ڕەهبەر) لە علمی ئوصوولی حەدیثی (خیر البشر ـ صلی اللّه علیه وسلم ـ) لە مەدرەسەی حەزرەتی (قطب العارفین سیدنا الشیخ عبدالقادر الگیلانی الحسنی الحسینی ـ قدس اللّه تعالی سرّه وزاد برّه ونوّر ضریحه) لە شەوی چوارشەممەی بیست‌و پێنجی (ربیع الاول)ی

سالی هەزارو چوارصەدو دووی هیجری ، موافیقی بیستی مانگی کانونی دووەم هەزارو نۆصەدو هەشتاو دووی میلادی (واسأل الله تعالی ان ینفعنی بهذه الرسالة تألیفا وتدریسا وطبعا ونشرا ، وافادة واستفادة من المسلمین • وانا الفقیر تراب اقدام العلماء العاملین عبدالکریم محمد الکردی الشهرزوری من عشیرة القاضی القاطنة فی ناحیة (السید صادق) من قضاء (حلبجة) التابعة لمحافظة (السلیمانیة) سبحان ربك رب العزة عما یصفون ، وسلام علی المرسلین والحمد لله رب العالمین (١٤٠٢ هـ) •

٢٠/١/١٩٨٢م

٢٥/ربیع الاول/١٤٠٢هـ

× × ×

پێرست

لاپەڕە

لاپەڕە